(५५)

कोल्हटकर-कुल-वृत्त

नों.क्र. ११६०० १३/३/५७

F १९६५४

लेखक व प्रकाशक

बाळकृष्ण श्रीधर कोल्हटकर

(मलपृष्ठावरील दिलेल्या २० पुस्तकांचा कर्ता)

कोल्हटकर बंगला, जंगली महाराज रस्ता, भांबुर्डे पुणे ४.

1860 - June 1946

मुद्रक—शंकर नरहर जोशी, चित्रशाळा प्रेस,

१०२९ सदाशिव पेठ, पुणे शहर.

१९३६ सप्टेंबर

भारत इतिहास संशोधक मंडळ ग्रंथालय पुणे ३०

किंमत ३ रुपये

श्री गणपति पुळें.

फोटोग्राफर-ब. ज. फाटक.]

कोल्हटकर-कुल-वृत्त

हास संशोधक
ग्रंथालय
पुणें ३०

प्रकरण १ लें

चित्पावन अथवा कोकणस्थ

भूगर्भशास्त्रदृष्ट्या—जेथें आज सह्याद्रि पर्वत आहे तेथें फार प्राचीन-काळीं ज्वालामुखी होते. त्यांतून शिलारस (लाव्हा) बाहेर पडून सह्याद्रि पर्वत बनला. असा हा मोठा पर्वत उंच उभारल्यामुळें पश्चिम दिशेला उतरण झाली. त्यालगतचा हा कोकणप्रांत पुढें तयार झाला.

पुराणदृष्ट्या—परशुरामानें पृथ्वी २१ वेळां निःक्षत्रिय करून शेवटीं अश्वमेधयज्ञ केला व ब्राह्मणांस सर्व पृथ्वी दान दिली. दान दिल्यावर आपणास रहाण्यास जागा हवी म्हणून त्यानें समुद्रावर बाण मारला व ४८ कोस समुद्र मागें हटविला; म्हणून ह्या पुण्य भूमीस 'परशुरामक्षेत्र' असें नांव पडलें. त्याचेंच कोंकण हें नांव पुढें जास्त प्रचारांत आलें. कोंकण हें नांव पडण्याचें कारण परशुरामाच्या आईचें नांव कोंकणा असें होतें. पितृआज्ञेनें त्यानें आपल्या आईस ठार मारलें, त्याचा पिता जो जमदग्नि त्याची आज्ञा फक्त याच मुलानें मानिली म्हणून जमदग्नि प्रसन्न होऊन त्यानें त्याला पाहिजे तो वर मागून घेण्यास सांगितलें. तेव्हां ' ह्या मातृभक्त परशुरामानें आपली मातोश्री पुन्हा जिवंत व्हावी ' असा वर मागून घेतला. त्या सर्व प्रसंगाचें स्मारक म्हणून आपल्या आईच्या नांवावरून त्या प्रांताला त्यानें कोंकण हें नांव दिलें.

असद् व्युत्पत्ति—चित्पावन अगर चित्तपावन याची ब्राह्मणोत्पत्तिमार्तंड ह्या ग्रंथांत अशी गोष्ट रचून सांगितली आहे कीं, परशुराम जेव्हां अश्वमेध यज्ञ करण्यास बसला तेव्हां त्या नवीन प्रांतांत त्याला ब्राह्मण कोठले मिळणार, म्हणून तेव्हां त्यानें १४ कैवर्त म्हणजे कोळी यांस पावन करून घेतलें व त्यांस १४ गोत्रें दिलीं. ते हे मूळचे १४ चित्तपावनांचे पूर्वज.

दुसरी ही अशीच कल्पित कथा आहे कीं, १४ प्रेतें वाहून आलीं तीं परशुरामानें शुद्ध करून जिवंत केलीं.

असे हे दोन तर्क झाले.(१)चित्त पावन करून झालेले ते चित्तपावन.(२अ) चिता पावन करून झाले तेःचित्पावन. (२ब) एक असा तर्क आहे कीं, इजिस शब्दातला जो जित् त्याचा अपभ्रंश चित्, त्यापासून झालेले ते चित्पावन. जसें लरहाड=करहाड=क-हाड=कऱ्हाडे.

अशा अक्षरावर कोट्या करून केलेली व्युत्पत्ति केव्हांहि त्याज्यच होय व त्याला ऐतिहासिक पुरावाहि कांहीं नाहीं.

या शब्दाबद्दल निरनिराळ्या संशोधकांचीं मतें—

विश्वनाथ काशिनाथ राजवाडे—भारत इतिहास संशोधक मंडळ अहवाल १८३२ प्रकरण १६ वें. संमतिपत्रकांत एक सही अशी आहे, संमतोयमर्थः सदाशिव भट्टदीक्षित चितळे चित्तपानस्थ धर्माधिकारी. २ री ही एक सही आहे ती अशी, संमतमिदं महादेव भट्ट खरे ग्वाहागारकर प्रांत धर्माधिकारी. ह्यावरून चित्तपावन हें स्थलनाम आहे लोकनाम नाहीं. क्षितिपावन किंवा चितिपावन ह्या शब्दाचा अपभ्रंश चित्पावन हा शब्द आहे. क्षचा छ, छचा च होऊन क्षिति पावन=छिति पावन=चित्पावन. चितिचा अर्थ पृथ्वी. चितिपावन=पृथ्वीला किंवा पृथ्वीवरील सर्वांना जो पावन करितो तो चित्पावन.

रा.ब.काशिनाथ नारायण साने—चित्त पुलिन=चितिपुलिन=चिपलोन= चिपळोण.चित्पावनांना चिपल. 'असें म्हणतात. पुलीन किंवा पुळण समुद्र-काठच्या वाळवंटाला म्हणतात. पुलीनचें पावन झालें. चिद्वा चित्या पावनः चित्पावनः चित्तिपावनो वा. अशी त्या शब्दाची व्युत्पत्ति आहे. चित्पावनांच्या आश्रयदाता जो परशुराम त्याचें देवस्थानही चिपळोण—चित्पुलीनाजवळच आहे.

शंकर नारायण जोशी—चिति म्हणजे यज्ञप्रसंगीं समंत्रक रचावा लाग-णारा विटांचा ओटा.ह्यावर मंथनाग्नि ठेवून तेथें हविर्भागाचें हवन म्हणजे समर्पण करावयाचें असतें.ह्या चिति कामनापरत्वें भिन्नभिन्न असतात व त्या यज्ञानंतर तशाच राहतात. म्हणजे यज्ञकर्त्या व्यक्तीची किंवा समाजाची तीं स्मारकेंच होत. अशा पुण्य पावन वेदी म्हणजे चिति ज्या समाजाचा विशेष पाहूं जातां

आदळून आल्या त्या समाजाच्या नांवांत चिति हें अभिधान अंतर्भूत होऊन त्या तशा नांवानें ओळखणें सुरू झालें असावें. वस्तुतः हें श्रौतकर्म जर सर्व ब्राह्मणसमाजाचें आहे तर तें देशस्थ, कन्हाडे, बंगाली ब्राह्मण, यु. पी. ब्राह्मण, काश्मीरी ब्राह्मण सर्वांनाच लागू व्हावें. पतितपावन यांत पावनचा अर्थ शुद्ध वा पवित्र वा उद्धार करणारा असा आहे. पावन हें रूप प्रयोजक आहे. पतितपावन ह्यांतील पतित हें पूर्वपद कर्मरूप आहे, तसें चितिपावन ह्या शब्दांतील चिति हें पद कर्मरूप नसून करणरूप आहे. चितींच्या योगानें क्षिति म्हणजे पृथ्वी पवित्र करणारा तो चिति-पावन म्हणजे अशी भूमि पवित्र करून ती वस्ति करण्यास योग्य मानणारा. ही चित्पावन संज्ञा फक्त कोकणस्थांना कां लावितात, तर अपरांतांत म्हणजे कोकणांत जेव्हां आर्य वसति करण्यास आले तेव्हां ती भूमि त्यांनीं हें श्रौतकर्म करून वसतीस योग्य केली म्हणून अशा चीति चिपळोण येथें होत्या म्हणून तेथें वस्ती करणारांना चित्पावन हें नांव पडलें.

चित्पावन कोठून आले याबद्दलचीं मतें —

वि. का. राजवाडे—प्राचीनकाळीं साठे एक आडनांव आहे हें साष्टिक यापासून साठिआ=साठिए=साठिये =साठ्ये, असें झालेलें दिसतें. तेव्हां साष्टिप्रांत चित्पावनप्रांतांत पूर्वी मोडत असावा. दाबके हें एक चित्पावनांचें आडनांव आहे. दापवली, दापोली ह्या शब्दांतील जो दाप येथें रहाणारा तो दापक. दापक=दावक=दावका=दावके. साष्टीपासून दापोली-पर्यंतचा जो मुलूख तो पुरातनकालीं चित्पावन ह्या संज्ञेनें मशहूर असावा.

कुलपति विद्वत् शेखर चिंतामण विनायक वैद्य—महाभारतांत परांत आणि अपरांत असे दोन देश उत्तरेकडील आर्यदेशांच्या यादींत आहेत. याचे दक्षिणेकडील जे द्रवीड देश त्यांच्या यादींत कोकण हें नांव आहे; म्हणजे महाभारतकालीं परांत म्हणजे सुरत जिल्हा, अपरांत म्हणजे ठाणे जिल्हा यांत आर्यांची वस्ति झाली होती. अर्थात् इ. स. पू. ३०० च्या सुमारास अपरांतांत ते आले असावे (बुद्धाच्या म्हणजे इ. स. पूर्वी ५०० च्या सुमारास आले नव्हते.) हेच कोकणस्थांचे पूर्वज असावे. शकांनीं अपरांत प्रांत जिंकला तेव्हां इ. स. १०० चे सुमारास हे येथील आर्यलोक चिपळोण येथें रहाण्यास आले. म्हणून त्यांस चिपळुणे म्हणूं लागले.

रा.ब.काशिनाथ नारायण साने—चित्पावन हे कोकणांत समुद्रमार्गानें आले किंवा देशावरून घाट उतरून आले. समुद्रमार्गानें आले असें भाषासाम्यावरून दिसतें. कोकणी भाषेंत ओकारांत शब्द बरेच आहेत. तसे ते गुजराथी व सिंधी भाषेंतही आहेत. घोडा याला कोकणी व गुजराथी भाषेंत घोडो म्हणतात. आहे ह्याला कोकणी भाषेंत से व गुजराथींत छे म्हणतात.

अंब्याची जोगाई जोगेश्वरी ही पुष्कळ कोकणस्थांची कुळस्वामिनी आहे. तेथून १४ गोत्रांचे ब्राह्मण परशुरामाबरोबर घाटावरून खालीं चिपळोणला आले असाहि संभव आहे.

कोकण प्रांताची व्याप्ति पूर्वी सांप्रतच्या इतकी नव्हती, संकुचित होती. परशुरामानें जे केरळ, कुंतल, करहाट, कोंकण, कीकट असे जे समुद्र हटवून सात प्रांत केले त्याप्रमाणें कोकण प्रांताची व्याप्ति चिपळोण, खेड दापोली, संगमेश्वर, रत्नागिरी या चारच तालुक्यापुरती आहे. म्हणजे उत्तरेस सावित्री नदीपासून दक्षिणेस मुचकुंदी नदी यांमधील प्रदेश तेवढाच कोकण होय. वासिष्ठी नदी चिपळोणावरून, दाभोळावरून वहात जाऊन-अंजनवेली जवळ समुद्रास मिळते. त्या नदीच्या दोन्ही तीराच्या आसपासच्या प्रदेशास कोकण म्हणत, व त्यांत रहाणारे ते कोकणस्थ. त्याच ४ तालुक्यांत सांप्रत सुद्धां कोकणस्थांचा भरणा विशेष आहे. त्या कोकणच्या दक्षिणेस लागूनच मालवणापर्यंतचा जो प्रदेश त्याला करहाट ही संज्ञा आहे. त्या प्रदेशांत रहाणारे ते करहाटे=करहाडे=कऱ्हाडे. यांचा भरणा राजापूर, देवगड ह्या तालुक्यांत विशेष आहे. त्याचे खालीं मालवण, वेंगुर्ले, सांवतवाडी, गोमांतक, कानडा (उत्तर व दक्षिण) ह्या प्रांतांत गौडसारस्वत व सारस्वत यांचा भरणा विशेष आहे.

आहिताग्नि रा. राजवाडे—एशिआ मायनरमध्यें इ.स.पूर्वी २००० वर्षांचे सुमारास असुर राष्ट्रांच्या मधून मधून कांही देव लोकांच्या वसाहती होत्या. हे देव लोक इंद्रनासत्यांची पूजा करणारे होते. चयन किंवा चिति नांवाचा ते यज्ञ करीत. श्येनचिति, कूर्मचिति, वगैरे चयनाचे अनेक प्रकार आहेत. चितियज्ञ करणारे वा करून पावन झालेले ते चित्पावन. भृगुदेशांतील वा परशुराम देशांतील भार्गवराम वा परशुराम यास पुढाकार देऊन चित्पावनांचीं हीं १४ गोत्रें चिपळोणच्या आसपास इ. पू.

२००० ते १५०० च्या सुमारास आली. मुसलमानांच्या छळामुळें जी स्थिति पारशांची झाली तशीच श. पूर्वी दोनहजार वर्षी असुरांच्या छळा-मुळें चित्पावनांची झाली. म्हणून ते समुद्रमार्गे कोकणांत चिपळोण प्रांतांत आले.

रा. सा. नारायण गोविंद चापेकर—चित्पावनांच्या संबंधानें निश्च-यात्मक कांहीं सांगतां आलें नाहीं तरी सयुक्तिक अनुमानें काढतां येण्या-सारखीं आहेत. माझी सध्यां समजूत अशी आहे कीं ह्या जातीचे लोक कोकणांत समुद्रमार्गानें आले. एकाच ठिकाणीं ते प्रथम राहिले. तेथून ते फाकत फाकत पुढें अनेक ठिकाणीं रत्नागिरी जिल्ह्यांतच वस्ती करून राहिले. ते इजिप्शन नसावे असें वाटतें.तथापि कोठून आले हें नक्की सांगतां येत नाहीं. त्याच्या असेंहि म्हणण्यांत आलें कीं ते जे समुद्रमार्गानें कोकणांत आले ते सिंध व गुजराथेंतून आले असावे. कारण त्या भाषांतील व कोकणी भाषेतील काहीं शब्दांचें साम्य आहे.ते जेव्हां कोकणांत आले तेव्हां प्रथम त्यांनी चिता रचून त्यावर यज्ञयाग करून भूमि पावन केली म्हणून त्यास चित्पावन हें नांव पडलें.त्यांना चिपळोणे असेंहि म्हणतात. कारण कोकणां-तून ते जेव्हां प्रथम घाटावर आले, ते चिपळोणाहून, कुंभार्ली घाटानें आले, म्हणजे ज्या पेठेंतून माल येतो त्या पेठेचें नांव त्याला पडतें. जसें राजापूर पेठेंतून गूळ घाटावर येत असे म्हणून त्याला राजापुरी गूळ म्हणतात. पण राजापुरांत ऊसही होत नाहीं व गुऱ्हाळें नाहींत, तसे कोकणांतून चिपळोणाहून आले म्हणून चिपळोणे झाले.

प्रो. पांडुरंग वामन काणे—चित्पावन हे इजिप्तमधून आले नाहींत हें खास. गुजराथेंतील नागर ब्राह्मण व कानडांतील ब्राह्मण यांचे कांहींचे डोळे घारे असतात. तसेच कांहीं चित्पावनांचेहि असतात. तेव्हां चित्पावन गुजराथेंतून किंवा कानडांतून आले असावे. चित्पावनांचा चिपळोणशीं संबंध असावा. प्राचीन ११–१२ शतकानंतरच्या कांहीं ताम्रपटांत पटव-र्धन, घैसास वगैरे आडनांवें येतात. पण त्यांचीं गोत्रें निराळीं आहेत.

कोकणस्थ ब्राह्मण जर बुद्धिवान, विद्यासंपन्न असे प्रथमपासून आहेत व ते कोकणांत हजार अाठराशें वर्षांपासून आहेत तर त्यांचें नांव इतिहासांत पेशवाईपूर्वी कां दिसत नाहीं, कोकणांतच नव्हे तर ते इतर प्रांतांत ते कां

प्रसृत झाले नाहींत, प्राचीन इतिहासांत शिलाहार, राष्ट्रकूट, चालुक्य वगैरे राजकुळांच्या आमदानींत कोंकणस्थ कोठे दिवाण अधिकारी दिसून येत नाहींत।याचें उत्तर हें की वेदाध्ययन करून स्नानसंध्येंत काल घालवून चरितार्थांकरितां उत्तम शेती करून ते असत. ते अल्पसंतुष्ट असत. त्यांची बुद्धिमत्ता-धोरण, शौर्य, साहस इत्यादि गुण त्यांचे ठिकाणीं हजारों वर्षें झाकलेले होते. ते अनेक पुरुषांनीं जगापुढें आणिले. समंध जातीचा उत्कर्ष व तिचे अनेक गुण एका पुरुषाच्या कर्तृत्वानें, वैभवानें व भाग्यानें उदयास आले. तो पुरुष म्हणजे बाळाजी विश्वनाथ पेशवा होय. हा कोंकणस्थांचा जॉन बुल किंवा नेपोलिअन बोनापार्ट होय. पुढें त्याचा पुत्र बाजीराव यानें तर अतुल पराक्रम करून हिंदुस्थानास दिपविलें. कोंकणस्थांतच भट, भानु, फडके, पटवर्धन, कोल्हटकर अशी शूर व राजकारणी माणसें निपजलीं. अलिकडे बुद्धिमत्तेंतही टिळक, रानडे, गोखले, वैद्य, राजवाडे यांसारखीं विद्वत् रत्नें झळकलीं आहेत.

रत्नागिरी गॅझीटिअर मध्यें चित्पावनांबद्दल खालील उद्गार आढळतो.

Their patrons the Maratha chiefs brought out their (Chitpavana's) keen cleverness, good sense, tact and power of management. Their caste supplied not only the ruling family but most of the living men who during the 18th century held together the loose Maratha confederacy. Fair and pale with and in most cases, light eyes they are well made vigourous, the men handsome with a look of strength and intelligence, 'women small, graceful and refined; but many of them delicate, weak-eyed. In their homes they use a peculiar dialect. Many of the best coast villages owned and held by Chitpavaas are, for cleanliness and arrangement, a pleasing contrast to the ordinary Indian village.

A very frugal, pushing, active, intelligent, well taught, astute, self-confident, overbearing class, they follow almost all callings and generally with sucess. There is a proverb 'Give w·· ·· land to a Chitpavan and he will turn it into gold.'

परशुरामानें जोगाईंचे अंबाईहून १४ गोत्रांचे लोक आणले असो वा १४ कोळ्यांना पवित्र करून त्या प्रत्येकास एकेक गोत्र देऊन १४ गोत्री लोक तयार केले असो, या १४ गोत्रजांतून पुढें साठ उपनावें निघालीं तीं मग गांवांवरून वा धंद्यावरून वा गुणावरून झालीं असोत.

१४ गोत्रें व मुळांतील ६० आडनावें यांची यादी खालीं दिली आहे; त्या ६० आडनावांचीं आतां ३ हॅंवर आडनावें (टिळक पंचांग) झालीं आहेत.

मूळऋषि	गोत्रें	संख्या	आडनावें
काश्यप—	१ काश्यप	५.	लेले, गानु, जोग, लवाटे, गोखले.
	२ शांडिल्य	७.	सोमण, गांगल, भाटे, गणपुले, दामले जोशी, परचुरे.
वासिष्ठ—	३ वासिष्ठ	१२.	साठ्ये, साठे, बोडस, ओक, बापट, बागुल, घारप, गोगटे, भाभे, पोंगशे. विंझे, गोवंडे.
	४ कौंडिण्य	२.	पटवर्धन, फणसे.
अंगिरस—	५ विष्णुवर्धन	४.	किडमिडे, नेने, परांजपे, मेहंदळे.
	६ नित्युंदन	५.	वैशंपायन, भाडभोके.
भारद्वाज—	७ भारद्वाज	६.	आचवल, टेणे, दर्वे, गांधारे, बांगुरडे, रानडे.
	८ गार्ग्य	५.	कर्वे, गाडगीळ, लोंढे, माटे, दाबके.
	९ कपि	४.	लिमये, खांबेटे, जाईल, माईल.
भृगु—	१० जामदग्नि	२.	पेंडसे, कुंटे.
	११ वत्स	१.	मालशे.
विश्वामित्र—	१२ बाभ्रव्य	२.	बाळ, बेहरे.
	१३ कौशिक	५.	गद्रे, भाभ, भाव्ये, वाड, आपटे.
अत्रि—	१४ अत्रि	३.	चितळे, आठवले, [illegible]माळे.

प्रकरण २ रें

कोल्हटकर

चित्पावनांची मूळची उपनांवें दिलीं आहेत; त्यांत कोल्हटकर हें उपनांव नाहीं. ह्यावरून हें मागाहून कोणत्यातरी मूळच्या उपनांवापासून निघालेलें आहे, हें उघड आहे. सर्व कोल्हटकरांचा कुलस्वामी कोळेश्वर आहे. कोळेश्वर यांतील ईश्वर ह्यावरून हें शंकर दैवत असावें असें वाटतें. पण तें दैवत तसें नाहीं. यापुढें नंदी नाहीं. हें त्रिगुणात्मक (ब्रह्मा, विष्णु, महेश) आहे. कोळेश्वर हें दैवत कोळथरें म्हणून दापोली तालुक्यांत गांव आहे तेथें हें आहे. लोकमान्य टिळकांचें जें चिखली म्हणून गांव आहे त्याला ह्याची सीमा लागलेली आहे. कोळेश्वर हें नांव पडण्याचें कारण—अशी दंतकथा आहे कीं कोळथरें येथील एक कोळी फार पुरातन काळीं आपली जमीन नांगरत असतां, त्या शेतांतील पाणी लाल दिसूं लागलें व नांगरालाहि रक्त लागलेलें दिसलें. मग त्यानें नांगरणें तितकेंच थांबविलें. रात्रीं त्याला त्रिगुणात्मक दर्शन होऊन दृष्टांत झाला कीं येथें देऊळ बांधा. त्याप्रमाणें गांवकऱ्यांनीं तेथें देऊळ बांधलें. त्या कोळ्याला दर्शन झालें म्हणून त्याचें नांव कोळेश्वर पडलें. श्रीच्या नांवानें सरकारांतून इनाम जमिनी आहेत व पूजेअर्चेसाठीं ३५ रुपयांची नेमणूक आहे.

कोळेश्वर हें कोल्हटकरांचें कुलदैवत आणि कोळेश्वर कोळथरें येथें आहे. यावरून कोल्हटकर हे मूळचे कोळथरचे रहाणारे असले पाहिजेत हें उघड आहे. कोळथरें हें मूळचें बाम यांचें गांव व पूर्वी तर येथें बाम बहुत होते. फार वर्षांपूर्वी कोणी एका बामास नेवरे येथील देसाई, देशमुखी मिळाली व जमिनी इनाम मिळाल्या. नेवऱ्यांत कोल्हटकर घराण्यांत पुष्कळ जमिनी इनाम होत्या व आताही कांहीं आहेत; त्या कशा मिळाल्या याचा दाखला सांपडत नाहीं.

एक बाम जेव्हां कोळथऱ्याहून नेवऱ्यास इनामदार म्हणून आले तेव्हां त्यास कोळथरकर बाम असें म्हणत. नेहरूंचे पहिलें आडनांव कौल होतें, कांहीं कारणानें पुढें नेहरु कौल पडलें. नेहरू-कौलचे पुढें कौल गळलें तसें कोळथरकर बामचें बाम गळून कोळथरकर नुसतें राहिलें. त्याचा अपभ्रंश

होऊन कोल्हटकर झाले. गोखले, आपटे, सर्व कोणतेही कोकणस्थानचे एक गांव सांपडत नाहीं. कोणी आपटे एका गांवचे तर दुसरे आपटे दुसऱ्या गांवचे. पण कोल्हटकर हे सर्व मूळचे नेवऱ्याचे. हा त्या कोल्हटकर घराण्याचा विशेष आहे. कोल्हटकरांचा दुसरा एक विशेष आहे की त्यांत भटभिक्षुक सहसा कोणी नाहीं. कारण नेवऱ्याचे इनामदार, खोत, देसाई, देशमुख, म्हणूनच या घराण्याचा आरंभ आहे. बाईचें घराणें प्रथम भिक्षुकाचें होतें पण त्याचा सुद्धां मूळपुरुष गोविंदभटजी हे प्रथम नाईक म्हणजे सराफ होते,पण काही आपत्तीमुळें भिक्षुकपेशा त्यांना पत्करावा लागला.कोल्हटकरांचें गोत्र कौशिक व प्रवर विश्वामित्र, अघमर्षण व कौशिक असे आहेत.

ह्या कोल्हटकर घराण्यांतील पुरुषांनी बहुतेक सर्व कामांत मोठमोठ्या कामगिऱ्या केल्या आहेत. बाजीरावाप्रमाणें भास्करराम हे रणधुरंधर वीर होऊन गेले. कोन्हेररामासारखे राजकारणी पुरुष, श्रीपाद कृष्णाप्रमाणें साहित्याचार्य, अच्युतरावासारखे वाङ्मयवीर, श्रीपादकृष्ण व नरहरी त्र्यंबकाजी सारखे ज्योतिषज्ञ, यशवंत त्र्यंबकाजी सारखे गीताप्रज्ञ, महादेवशास्त्र्यांसारखे उत्तम वक्ते, भाऊरावासारखे श्रेष्ठ नट, महादेव काशिनाथ यांसारखे तरबेज शिल्पकार होऊन गेले आहेत.

सरकारी अधिकारक्षेत्रांत ही कोल्हटकर घराण्यांतील लोक झळकले आहेत. फौजदार, मामलेदार, मुनसफ, न्यायखात्यांत हायकोर्ट जजाच्या पायरीपर्यंत चढले आहेत. शाळाखात्यांत प्रोफेसर व इन्स्पेक्टिंग ऑफिसर्स, इंजीनीअर्स, डाक्टर्स, वकील, सेक्रेटरीएटमध्यें अंडरसेक्रेटरी टू गव्हर्मेंट, रेल्वेंत मोठ्या हुद्याचे नोकर, व्यापारी,शेतकरी,मालगुजार इ.इ. कोणत्या खात्यांत व धंद्यांत हे नाहींत असें नाहीं. कोल्हटकर घराण्याचा हा इतिहास पुढील पिढीला मार्गदर्शक व उद्बोधक होवो.

आतां कोल्हटकरांची इतकीं घराणीं कां आहेत ह्यासंबंधानें पाहूं.

कोळथऱ्याहून एक गृहस्थ किंवा एक कुटुंब नेवऱ्यास जाऊन राहिलें असें जर आहे तर सर्व कोल्हटकरांचें एकच घराणें असावयास पाहिजे. मग हीं इतकीं घराणीं कशीं उत्पन्न झालीं ? याचें कारण नेवऱ्यास एका कुटुंबाचा विस्तार होऊन अनेक कुटुंबें झालीं व पुढें कालांतरानें नेवऱ्यास सर्वांचें पोट भरेनासें झालें म्हणून म्हणा किंवा मर्दुमकी करण्या-

करितां म्हणून किंवा उदीम व्यापार वगैरे अनेक कारणांकरितां दुसऱ्या गांवी कांहीं कुटुंबें गेलीं व तेथें तीं स्थाईक झालीं. इतिहास लिहून ठेवण्याची पद्धत नसल्यामुळें कोण केव्हां आले याचा पत्ता नाहीं; यामुळें निरनिराळीं घराणीं झालीं.

परशुरामभाऊ पटवर्धन हे मूळचे कोतवड्याचे व कोतवडे हें नेवऱ्याखालीच होतें, ते जेव्हां तासगांव प्रांताचे अधिपति झाले,तेव्हां त्यांच्या आश्रयानें तासगांव, कुरुंदवाड व मिरज येथें हीं घराणीं आलेलीं आहेत व त्यांच्या पिढ्याहि थोडक्याच झाल्या आहेत. तेव्हां जास्त तपास केला तर हीं घराणीं नेवऱ्याचे घराण्यास सामील होतील. कोल्हटकरांच्या घराण्याच्या जास्तींत जास्त ११ पिढ्या आढळतात. २५ वर्षांची एक पिढी या हिशेबानें २७५ वर्षें होतात. ८ ते ११ घराणीं देशावर येऊन दीडदोनशें वर्षें झालीं आहेत. तेव्हां जास्त संशोधन केल्यास त्याही घराण्याचा कोणत्या तरी दुसऱ्या घराण्यांत अंतर्भाव होण्याचा संभव आहे. शिल्लक मग सात घराणीं रहातात. तीनशें वर्षीमागचा कोल्हटकर घराण्याचा इतिहास जर उपलब्ध झाला तर हीं सर्व घराणीं एक होतील.

प्रकरण ३ रें

ऐतिहासिक उल्लेख

ह्या प्रकरणांत कोल्हटकर कुलांतील घराण्यासंबंधीं प्रसिद्ध अप्रसिद्ध ऐ. कागदपत्रें उपलब्ध झालीं तीं स्थलनिर्देशपूर्वक दिलीं आहेत. स्थलनिर्देशांतील संक्षेपांची स्पष्टता अशी—

ऐ. = ऐतिहासिक.

खं. = राजवाडे संपादित मराठ्यांच्या इतिहासाच्या साधनांचे खंड.

थो. मा. पे. रो. = थोरले माधवराव पेशवे यांची रोजनिशी.

पे. द. = पेशवे दप्तर भाग.

भा. इ. सं. मं. = भारत–इतिहास–संशोधक मंडळ, पुणें.

रा. श. = राज्याभिषेक शक.

ले. = लेखांक

शं. ल. = शंकर लक्ष्मण वैद्य संग्रह.

स. मा. पे. = सवाई माधवराव पेशवे रोजनिशी.

खं. ३० ले. २३१ (१) श. १६२९ वैशाख व. १४
इ. १७०७ मे १९

* शिवछत्रपती—× परशराम पंडित प्रतिनिधी

याडा चिंचवणें कर्यात नेवरें येथील नूतन देवालय बांधोन श्रीची स्थापना करण्याची इच्छा रामाजी नारायण कोल्हटकर यांची. तरी त्यास वाडा कासारवली मौजे पुसाळ देखील जमीन लारी २०० आणि श्रीची स्थापना करणार याकरतां श्रीचे उत्सवास लारी २०० वृत्ती देऊन सनदा अलाहिदा सादर केल्या, तरी हे वंशपरंपरेनें चालवणें.

खं. ३ ले. २३० (२) श. १६२९ ज्येष्ठ व. ९
रा. श. ३३ इ. १७०७ जून १३

श्री राजा शिवछत्रपती—देशाधिकारी प्रांत राजापूर.

रामाजी नारायण उपनाम कोल्हटकर वास्तव्य कसबे नेवरें यांनीं विनंती केली, आपण स्वामीच्या राज्यांत आजीवरी वास्तव्य केलें. सांप्रत एक स्थळीं राहावे, श्रीभजन करून स्वामीच्या राज्यास कल्याण इच्छून असावे अशी इच्छा आहे. यावरून हे भले, ह. भ. प. स्वामीचे कल्याण व्हावे ये गोष्टीची अपेक्षा विशेष करतात, यांचे लेकराचे लेकरी चालवणे अगत्य जाणून यांसी, पूर्वी अनाजी दत्तो यांचे वेळचे जमीनीच्या धारियानें व धान्याच्या निरखानें बागायत जिरायत मिळून वाडा कासारवली मौ पुसाळें ता नेवरें लारी दाभोळी ३०० ची जमीन दिली,¶ चालवणें.

---

*हा ताराबाईपुत्र वेडा शिवाजी. जन्म श. १६१८ ज्येष्ठ व॥४ ता. ९।६।१६९६ कारकीर्द श. १६२२–१६३४ (वै० १७०१–१७१२ मे.)

× हे प्रतिनिधी घराण्याचे मूळपुरुष, कारकीर्द इ. १६९८–१७१८ मे २६.

¶ याचप्रमाणें श. १६३० वैशाख व. १४ (२२।३।१७०८) ची शाहू छ० ची सनद ले. २३४मध्यें दिली आहे. ही वरील सनद शिवाजी (कोल्हापूरकरा) ची आहे. शाहू येतांच त्याजकडूनहि दुसरी सनद घेतली आहे. ती ले. २३४ ची आहे. मजकूर एकच.

खं. ३ लें० १८३ (३) श. १६३० वैशाख शु. १
इ. १७०८ एप्रील १०

परसोजी[१] भोसले—कृष्णाजी वैंकट सरसुभेदार सुभा प्रांत राजापूर

रा. रामाजी नारायण कोल्हटकर वास्तव्य कसबे नेवरें सुभे मजकूर हे रा. स्वामीच्या दर्शनास पाटगावीच्या मुकामीं आले व विदित केलें की, आपण स्नानसंध्या करून निःस्पृही राहून श्रीयाचें भजन करून राहून. योगक्षेम चालिला पाहिजे. यावरून नेवरे पैकीं स्थारी दाभोळी पाचवी दिल्हे. येविशी यादी व राजपत्रें आहेत. ते व हे प्रा गांव देविले पाहिजे.

पे. द. १३—१२ (४) श. १६५० आश्विन शु. ६
इ. १७२८ सप्टेंबर २७
—आप्पासाहेब पेशवे.

... सांप्रत वराडप्रांतीहून देवगडच्या रानांतून सिवणी छपारियाच्या घेरें गढ्याच्या सरदेस गेलों. पुढें रा. इच्छाजी सलकर मंडलियासि पाठविले. अशिप्रा गढियाचा बंदोबस्त करून फौज ताजी करावी. प्रसंगानरूप रा. भास्कररामासी+ गांठी घालावी या उदेशात होतो त्यास श्रीमंत रा. पंतप्रधान साहेबी आज्ञापत्र सादर केलें की पत्रदर्शनी माघारे येणें ...

(५) श. १६५६ आषाढ शु.७
खं. ३ लें० २०२ इ. १७३४ जून २६

रघोजी भोसले—मोकदमानी मौ। वन्हे पा। कुरें

मौजे मजकूरची पाटिलकी आमची होती. त्यास आम्ही आपले तर्फेनें पाटिलकी रा. कोनेररामX यास दिल्ही आहे. तरी यासी रजू होऊन पाटिलकीचा कारभार करीत जाणे हकलाजिमा यास देणें.

---

१ हे पहिले सेनासाहेबसुभा होते. कारकीर्द इ. १६९९—१७१०.

+ हे शिपाईबाण्याचे गृहस्थ प्रथमपासूनच सेनानी होते. त्यांची सेनाध्यक्षपणांतील कामगिरी इ. १७२८—१७४५ पर्यंत आहे. त्यांचें स्वतंत्रच चरित्र पुढें जोडलें आहे.

X ह्या कोनेरपंताचा उल्लेख पे. द. भाग १२ ले १ मध्यें ते 'खंडेराव दाभाडे यांजकडे होते. शाहूच्या आज्ञेनें दाभाड्यासह धनाजी जाधवाच्या स्वाधीन झाले' असा आला असून त्या उल्लेखाचा काल श. १६३० ज्येष्ठ म्ह. १७०८ जून असा येतो.

(१७)

खं. ३ ले. १८६

श. १६७१ कार्तिक शु. १२
इ. १७४९ नोवें. १०

रघोजी भोसले—रामचंद्र कोनेर

तुम्ही पत्र पाठविलें तें पावोन लेखनार्थ विदित जाहाला. आम्ही वराडप्रांताहून गंगातीर प्रांतें आलों असो. पुढें त्या प्रांती येत असो. वरकड सविस्तर रा. कोनेरपंताचे पत्रीं लेखन केलें आहे.

(१८)

पे. द. ६ ले १६

श. १६७२ चैत्र शु .१४
इ. १७५० एप्रील ९

व्यंकटराव घोरेश्वर—श्रीमंत भाऊसाहेब पेशवे—

सडी फौज चारपांच हजारानसी यावे.जाणोजी भोसले याचे लग्न करणें आहे. आणि कासी भास्कर यासी विसाजी वैद याची कन्येचा मजकूर आहे त्यासी लग्नास यावयाचे जरूर आहे त्यासी रघोजीबावा बोलले की, आपण तेथें जमावानसी येऊ. आम्ही काहीं श्रीमंताच्या जिल्ह्यास उपसर्ग देणार नाहीं. सुल्हानजी मोहिते यानी आम्हास सत्वर काहाडून लवकर वाटे लावावे. सुल्हानजी मोहिते यानी सांगितलें कीं श्रीमंत तुमचे कार्यांस अंतर करणार नाहींत.

(१९)

पे. द. ६–२९

शक १६७२ वैशाख शु. ५
इ. १७५० एप्रील २९

... जानोजी भोसले यासी हळद लागली...आणि राजेश्रीनी रघोजी व पुत्र बिंबाजी रघोजी कराडे...कासीराव भास्कर कोनेरपंत असामी वस्त्रे घ्यावयासी गेली. सेले तिवटे दिली.

(२०)

भा. इ. सं. मंडळसंग्रह
दीक्षित पटवर्धन वह्या

श. १६७२ पौष व.४
इ. १७५१ जाने. ४

रोजनामा शके १६१२ माहे पौष शुद्ध १ ता या ३०

जमा

६२५ विसाजी दादाजी कोलटकर.

नासिकी जमा पौष वद्य ४ नामेकरी
दीक्षित पटवर्धन परभारे पा. २४१

(२१) श. १६७४ भाद्रपद शु. २

खं. ३ ले. १८४ इ. १७५२ आगष्ट ३०

रघोजी भोसले—कोन्हेरपंत गोसावी

आमचाहि वृद्धापकाल तुमचाहि वृद्धापकाल. अशा प्रसंगामधी तुम्ही व आम्ही विभक्त असावे हे ईश्वरास मानत नाही. याउपर कित्येक गोष्टी तुम्हास व आम्हास सांगितल्यावर त्या उभयतांनीं चित्तांत आणाव्या. पूर्ववत् प्रमाणें एकचित् असालियाणे सर्व उत्तम आहे. ऐसे चित्तात आनून हे पत्र लक्ष पत्राचे जागा मानून तुम्ही चि. बाबूरावास घेऊन येणें. हिकडील सर्वार्थ विसोबा सांगतां कळ् येईल. तुम्ही यावयास आनमान कराल तर आमच्या गळ्याची आन असे.

(२२)

खं. ३. ले. २०९

राणोजी भोसले—कोनेरपंतदादा

तुम्हाकडील वर्तमान बहुत दिवस कळत नाही. तेणेकरून चित्त उदास आहे. तरी पत्री सविस्तर वृत्त, आलिया जासुदाबरोबर पत्री परामर्ष केले पाहिजे. सांप्रत आमचे सरंजामांत ती. रा. रघोजीबावांनीं अमलास खलेल करून आम्हावर मोंगलाची फौज रवाना केली असे. तेथे दरबारी आपण आहेत. आपण चित्तावरी घेतल्याखेरीज याचे पारपत्य होत नाही. ती. रा. बाबासाहा तेथे गेले आहेत.ते आपण मिळोन पेशजिप्रमाणें सरंजाम ठीक करून राजपत्रे घ्यावीं. आपण चित्त घातले म्हणजे आमचे बरे होईल हा भरंवसा पूर्ण आहे.

(२३)

ऐ. पत्रव्यवहार

ले. ४२५

याद—

अव्वल कोनेरराम याजकडेस सेनासाहेबाचे दिवाणगिरीचा कारभार करून " लक्ष्मीकांता×" चें निशाण करावें.

× ले. ४१८, ४२७, ४०७,३५४ व खं.३ले. २२५वर हें निशाण आढळतें. रघूजीप्रमाणें जानोजीच्याहि पत्रावर हें निशाण आहे. नागपूर प्रांताच्या इतिहासांत (पृ. ६०व१०५) 'सीताकांता' चा निर्देश केला आहे तो बरोबर नाही. व्यंकोजी भोसले यांच्या पत्रावर मात्र (ले. ३६८) तें निशाण आहे. बाकी सर्वत्र ' लक्ष्मीकांता ' चाच निर्देश आढळतो.

बापुराव कोनेर चितपावन महारनिसेचे चिरंजीव सेनासाहेबांचे दिवाण दुसरे.

ह्याचप्रमाणें ह्या दोघांकडे मुजुमदारीहि असून मुजुमदारीचें निशाण'बहुत काय लिहिणें' हे विनती.'रवानगीवर'बहुत काय लिहिणें'.ताकीदीवर, आज्ञापत्रावर'मोर्तबसूद'असें करावयाचें. ही मुजुमदारी रघुनाथ बापुराव व त्रिंबकराव लक्ष्मण कोनेररामाचे नातू ह्यांजकडेहि होती.

(२४)

खं. ३ ले. १९२ — श. १६७८ चैत्र व.१४ इ. १७५६ एप्रील २८

बाळाजी बाजीराव—बापूराव कोन्हेर

धोंडाजी नाईक नवाळे यांचे कर्ज लाहीस लोकांकडे येणें आहे त्यास तुम्ही ताकीद करून महारनिलेचें कर्ज वसूल करून देणें. त्यांचे दुकान लाहीस आहे. यांचा हरएकविशी गौर करीत जाणें.

(२५)

इ. सं. ऐ. टिपणें — श. १६७७ नंतर इ. १७५५

×अजनवेल किल्यावर गणेश कृष्ण कोल्हटकर हे अमलदार होते.

(२६)

खं. ३ ले. १८७ — श. १६७२ ज्येष्ठ शु. ५ इ.१७५७ मे २३

जानोजी भोसले—रामचंद्र कोनेर

रा. आप्पा यांसी खर्चास १०।१५ हजार रु. पाहिजेत तेव्हां निघणे होईल. तुम्हांस कळेल त्या प्रकारे समजोती काढून १० हजार रु. पावेतो खर्चांची बेगमी करवून सत्वर घेऊन येणे. पांढरियाकडील फैसला करणे.आम्ही उदईक कूच करीत आहोत. तरी तुम्हीं दिवसगत लाऊन एकंदर न राहणें. अविलंबे येणें.

(२७)

खं. ३ ले. १८९ — शं १६७९ श्रावण व. ११ इ. १७५७ आगष्ट १०

—बापूराव कोन्हेरी

शहा नवाजखान आमचे विचारे वर्तत होते हे निमित्त याजकडे ठेवून

× परकीय इंग्रज सरकाराकडे हा किल्ला १७३९ शकांत गेला तोंपर्यंत म्हणजे पेशवाईत १८ अंमलदार ह्या किल्ल्यावर झाले. त्यांतील हे ३ रे अंमलदार होत.

त्यांजपासून मुतलक वकिली दूर केली. बिसालतजंगास सांगितली. निजाम-अलीहि अवरंगाबादेस येणार तेव्हां तेहि याच विचारांत असतील. सलाबत-जंगानीं ह्यांचे विचारें हे मसलत केली असेल येविशीं जानोजी भोसले सेना-साहेब सुभा यास लिहिलें आहे. तरी तुम्ही मशारनिलेस सांगोन निजाम-अलीचे येणें अवरंगाबादेस न होय तें करणें.

(२८)

खं १ ले.२१६ श. १६८२ मार्ग. शु.२
इ. १७६० डिसेंबर ९

सदाशिव चिमणाजी—यशवंतराव कोन्हेर+

तुम्ही प्रस्तुत कोठे आहां. तुम्हाबरोबर फौज काय आहे. रा. बाबु-राव कोन्हेर+ कोठे आहेत. लक्ष्मण कोन्हेर कोठे आहेत.

(२९)

पे. द. २० १३४ श. १६८२ पौष व. १४
इ. १७६१ जाने. १९

गोविंदराव मोरेश्वर—(नानास्वामी) पंतप्रधान. रा. जानोजी भोसले याजकडून हंसपुरी गोसावी समवलीस आले आहेत. रा. बाबूराव कोन्हेर आपल्या घरांत पांडववाडी येथे आले आहेत. ....

(३०)

खं. ३ ले. १९० श. १६८३ चै. शु. ५
इ. १७६१ एप्रील ९

बाळाजी बाजिराव—बाबुराव कोन्हेर

बुंधेले याणी बहुत धुंद आरंभिला. जागा जागा किल्यास मोर्चे लाविले. मातबर ठाणियांत आमचे लोक आहेत. त्याच्यानें कोणाची कुमक होत नाहीं. याउपर ठाणीं, किल्ले रहात नाहींत. रा. गोपाळराव यास ५।७ हजार फौजेनिशीं पाठविणें. म्हणजे बंदोबस्त होऊन येईल, म्हणून लिहिलें. ऐशास रा. नारो शंकर यास झाशीस रवाना केले. त्यांचे हवाली कुल किल्ले ठाणीं करून तुम्ही हुजूर येणें.

+ ह्याच ' यशवंतरावास ताकीद करून रवाना केलें आहे ते जलद पावती-ल ' असा उल्लेख पे. द. भा. २२ ले. १०१ मध्यें आला आहे. तें पत्र २३-८-१७५९ चें आहे. ह्यांचें टोपण नांव नाना असावें. क. १६ पहा.

भारत इतिहास संशोधक मंडळ ग्रंथालय
११६००

पे.द. भा. २३ (३१) श. १६८३ चैत्र व. २
इ. १७६१ एप्रील २१

बाबुरावें कोन्हेर—श्रीमंत पंतप्रधान

आज्ञापत्र [illegible] सादर जाले जे बंदुका व जेजाला पाठवून देणे. त्याप्रमाणें कारेगारास सांगोन करविल्या. इतक्यांत धुंदी भारी जाली तन्मुळे कारीगार अफरकातफरका जाले. याउपर सुभत्ता जालियावरी तयार होऊन सेवेसी प्रविष्ट होतील.

ले. १ ले. २२१ (३२) श. १६८३ मार्ग.व ५
१८ जवल पैार यथ ६ इ. १७६१ डिसें.१६

श्रीरघुवीर चरणी तत्पर
बाबुराव कोनेर निरंतर

श्रीमंत रा. मुख्य प्रधान—बाबूराव कोनेर नामजाद प्रांत झाशी.

एते श्रीमहाराजा कौमार श्री भैयासाहेब आछरनु देवको आपर परगन औरछको मौजे धुजापरा तुमका दया है सोपाये जाऊं. गाऊ एक तुमसो कोऊमुजाहिम हुई. मौजे खुजापरा एक गौंव सरकारांतून तुम्हास मोकासा दिल्हा असे. सेवा करीत जाणें.

पे. द. ३२—२०२ (३३) श. १६८६
इ. १७६४

सौ दुर्गाबाई यास देवी निघाल्या सा श्रीशीतला देवी वास्तव्य चेऊल यास सौ पार्वतीबाई यांणी नवस केला होता तो १५।~ प्रो तोला १ सोने देवीची प्रतिमा १ व द्रिष्टी -।:.

... ...

सौ पार्वतीबाई यानी श्रीभाहिरी किले सिंहगड यास मुखवटा सोन्याचा नेला. आख ८७॥

... ...

श्री अंबरीनाथ वास्तव्य किले सिंहीगड यास सालगुा मोंगलाच्या दंग्यांत सेर सोन्याचा मुखवटा नवस केला तो दिल्हा थिा सौ पार्वतीबाई.

हे जामदारखाना व रत्नशाला ह्यापैकीं बालाजी जनार्दन यांच्या परवानगीनें झालेले जमाखर्चांतील उल्लेख आहेत.

(३४) श. १६८६
पे. द. ३२-६ इ. १७६४ सप्टें. २८ नंतर

सौ पार्वतीबाई—चि. रा. नारायणराव पेशवे.

स्वहस्ते पत्र ल्हीहावे. गेलियापासोन अद्यापि काहींच पत्र लिहात नाही हे अपूर्व असे. चि. सौ रमाबाई यांसी रजोदर्शन जाले (आश्विन शु॥ ३ शुक्र) हे पुत्रलाभवृत्त कळावे. वरकड तुम्ही तेथे मवासगिरीत× न राहावे. वडिलांचे पायासी येकनिष्टेनें असावे.

थो. माधव० पे शे. (३५) शं १६८५ माघ शुद्ध २
भाग २ पृ. ११७ इ. १७६४ फेब्रु. ३

बाळाजी जनार्दन—

कारकून निसबत दफतर यांचे तांदूळ खंडी फिरंगाण कोंकणातून हरएक जागाहून खरेदी करून एक खेप पुणियास आणतील त्यास सालमुदस्तप्रो आणूं देणें. म्हणून जकाती विषयीं दस्तक+ बाळाजी गणेश कोल्हटकर खंडी १ बैल सर १०.

थो. मा. पे. शे. (३६) शं. १६८६ आश्विन शु॥ १४
भाग २ पृ. ४८ इ. १७६४ आक्टो. ८

गणपतराव कृष्ण कोल्हटकर* —यांचे नांवें सनद कीं, परगणें पेण पंचमहाल येथील मामलतीवर चढ सालमजकुरापासून रुपये १० हजार दहा घालून तुम्हास मामलत सरसुभाहून करार करून दिली आहे....तरी रयतीवर जाजती न करतां सदरहू चढाची येरीज साधून इमाने यतेंन अमल चौकशीनें करून ऐवज सरकारांत सरसुभ्याकडे पावता करीत जाणें.

(३७) श. १६८६ मार्ग. ९
पे. द. ३२-१७९ इ. १७६४ डिसें. १

ती॥ सौ मातुश्री पार्वतीबाई व मातुश्री सगुणाबाई यांजकडे धर्मा

× ह्या पार्वतीबाईंच्या पत्रावरून नारायणरावाचा स्वभाव थिल्लर व वृत्ति पोरकट आणि हुडपणाची होती हें दिसून येतें.

+ असेच कोल्हटकर व्यक्तींचे उल्लेख आणखींहि आले आहेत. जनार्दन कृष्ण कोल्हटकर (किता पृ० ११३). हे जनार्दन, पार्वतीबाईंचे चवथे बंधु होत.

* हे पार्वतीबाईंचे वडील बंधु. क. २५ पहा.

दायाचा खर्च मनस्वी होतो म्हणोन कलले व तुम्ही येकदोन लिहिलेंच होते; त्यास, ये गोष्टीचा बंदोबस्त करणें, परवानगी सिवाय कांहीं न देणें.

(३८)

पे. द. २०–१७९ श. १६८८ चैत्र व. ११
इ. १७६६ एप्रील ५

जानोजी भोसले—रघुनाथराऊ दादा

...जोवर हिंदुस्थानातून आपण येत तोवर घरमुलूक साहुकार सर्व लुटून आपली येण्याची आमद ऐकतां निघोन जावे अगर मसलत हातास आली तरी करून पाहावी. या मलईत रा. बाबुराव कोन्हेर व आणीक च्यार इमानी मिळून पैगाम केला की रा. दिवाकर पुरुषोत्तम हाती द्या. कैद करतो. सर्व आम्ही चालवितो. दक्षणेत सूत्र करतो. ऐसे फंद पत्री कोठवर लिहावे !

(३९)

पे. द. २२–२१५ श. १५८९माघ व. ४
इ. १७६८ फे. ७

१ द्वारकाबाई, पार्वतीबाईची आई
लक्ष्मीबाई, ,, च्या भावाची बायको.
२ गौतमाबाई ,, ची मामी
३ ठमाबाई
४ ठकुबाई
५ आनंदीबाई
६ यशाबाई
} पार्वतीबाईच्या बहिणी

---

१ गोदुबाई हें हिचें अपर नांव. हिनें चिपळूण येथं गौतमेश्वराचें मंदिर बांधिलें. व हिनेंच तुळापुर येथें दान दिल्याचेंही आढळतें.
२ कृष्णाजी मोरेश्वर कोल्हटकर यांची पत्नी.
३ तळे येथील मेहेंदळे यांजकडे दिली.
४ आंबेगावकर भानु यांजकडे सासर.
५ पोयनेकर मेहेंदळे यांची ही सून झाली.
६ हें नांव सगु असें आढळतें. ही पुणें येथील नेने घराण्यांत दिली.

थो. माधव० पे. रोज (४०) श. १६९० चैत्र व. १०
भा. २ पृ. २३४ इ. १७६८ एप्रील १२

पुणे शहरच्या कोतवाली कामात+भिकाजी नाईक कोल्हटकर फडणीस यांस सालिना मोईन रु. २०० नेमणूक असे.

(४१) श. १६९० माघ व. १४
पे. द. २०-२४४ इ. १७६९ मार्च ७

महादाजी बल्लाल—

... काल लाख रुपये लक्ष्मण कोनेर यासमागमेंच सातसे राऊत देऊन रवानगी जाली.

(४२) श. १६९१ भाद्र. व. ३०
पे. द. ३२-३८ इ. १७६९ सप्टें. २९

विसाजी केशव—रा. मोत्याजीराव विचारे

श्रीमंत सौभाग्यादिसंपन्न मातुश्री पार्वतीबाई व रमाबाई श्रीगणपती पुळे येथे येणार. तेव्हां रत्नागीरीसही येतील तरी पाल, गलबतें गोदीबाहेर काढून कार्याकारण चालते सामानाची तरतूद करून रत्नागिरीस आणून बाईसाहेबांस दाखविणें. हकारणी करून दोन वेळां तोफांची सरबती करून दाखविणें.

(४३) श. १६९१ आश्विन शु. ६
पे. द. २०-२८६ इ. १७६९ आक्टो. ६

नागीराम—रावसाहेब (थो. माधवराव) स्वामी.......×रघोजी-बावाही नवाबास हाती एक घोडा येक व वस्त्रे आकरा मोहरा नजर केल्या ... भास्करपंताचे पुत्र काशीपंत यांही पांच मोहरा नजर केल्या.

(४४) १६९१ श. १६ आश्वीन व. १०
पे. द. २०-२८७ इ. १७६९ आक्टो. २४

विठल सामराज—रावसाहेब (थो. माधवराव) स्वामी सांप्रत नवीन

+ पुढें क्र. ४९ पहा.

× हे नागपुरकर मुधोजीचे पुत्र दुसरे रघुजी भोसले.

वर्तमान रा. बाबुराव कोनेर+ येथे आले आहेत, त्यांस छ २१ मिनहूस भानुवासरी मुजमूची वस्त्रे सेनासाहेबांनी दिली. कासिरायाची मातुश्री येथें आहेत त्यांस दोंची हजारांचा सरंजाम देणार असें आहे.

पे. पत्रव्यवहार (४५) शक १६९१ कार्तीक शु. ३.
ले. १२१ इ. १७६९ नोवें. १

...राजकी वर्तमान भोसले यांणी श्रीमंतांस हत्ती, वस्त्रे बहुमान पाठविला. यांहीं त्यास वस्त्रे बहुमान पाठविला...देवाजी चोरघोडे याजवर भोसल्याची इतराजी झाली. त्यास कारभारांतून दूर केलें. सांप्रत पुणियाहून श्रीमंतास विचारून राजेश्री बाबूराव कोन्हेर× यास नेले.त्यास दिवाणगिरी दिल्ही.

पे. द. ३२-२४७ (४६) श. १६९३
इ. १७७१

रामचंद्र कृष्ण भातखंडे—श्रीमंत रा. (हरिपंत) तात्या.

जंजिरे यास सरकारची पत्रें घेऊन खालीं येऊं लागली तेव्हां श्रीमंत सौ. वगैरे० पार्वतीबाई व रमाबाई यांणी आज्ञा केली की श्रीमंताचे शरीरी सावकाश नाहीं. याकरितां तुम्ही वतनी देव दिवे श्रीवर्धन व श्री येथें जाऊन शोध मनास आणून होईल वर्तमान ते लिहून पाठवावे म्हणून आज्ञा. त्याप्रमाणें क्षेत्री जाऊन देवास विनंती प्रसाद लाऊन प्रसाद आले त्याची याद अलाहिदा श्रीमंताकडे रवाना केली आहे.

भा. इ. सं. मंडळ संग्रह (४७) श. १६९३ आश्वीन शु. १
दीक्षित पटवर्धन दप्तर इ. १७७१ आक्टो. ९

+ हे 'बाबुराव सेनासाहेबसुभा यांचे समागमें आहेत अशी वंदता आहे' असा उल्लेख २८-९-१७६९ च्या ह्याच भागाच्या ले. २८५ च्या लेखांकांत आला आहे.

× ले.४३३ कोन्हेरराम दिवाण असा उल्लेख आहे. पण पे.द. भाग २०ले.२९१ मध्ये ह्या पुढील महिन्यांत मोरोबादादास कोणी कळविलें आहे कीं, 'हे बाबुराव सांगितलें काम करतात. मसलतीमध्यें नाहींत.'

रोज नामा शके १६९३ माहे आश्विन शुा १ ता पा १०

जमा	
८०६॥- कृष्णाजी विश्वनाथ कोलटकर बा २ पुतली तोले दर १६८२ प्रा ताटे ५०८८॥ ११८ अर्कांट गंजीकोट प्रतनामे पुत- ली खाते परभार अमानत पा. ७१	८०० कृष्णाजी विश्वनाथ कोलटकर बा१३ अर्कांट गंजीकोट- प्रत देविले गणेश माहादेव बिवलकर त्यांनी देविले हरि मल्लाल फडके जमा त्याची परभारे पा·७२

इतिहास सं. (४८) श. १६९४
पे. द. कागद पत्रें. इ. १७७२

' यादी सरंजामी फौज स्वारी रा. पंतप्रधान '

ह्या यादीत ' पैकी देशी आले समागमे वगैरे ' असे म्हणून ' भिकाजी+ महादेव कोल्हटकर यांचे नांवें स्वार २०० ' ही नोंद आली आहे.

(४९) श. १६९६
भा. इ. सं. मंडळसंग्रह इ. १७७४

दीक्षित पटवर्धन बस्ता

रोजनामा शके १६९६ माहे

नावे

२४२ गंगाधर गणेश कोलटकर बा

व्याज बा हिशेब चैत्र शुा १ शके ९४ ता चैत्र शुध १ शके ९७ दरमाही दर सदे ·॥॰ बा प्रा २४२॥- वजा ग्यात ·॥- बाकी जमा व्याजखाते परभारे येकंदर बाकी येणे बा खत चैत्र शुध २ शके ९७ व्याज दर सदे ·।॰ बा प्रा ३८२ चैत्र मासी झाडा करून दयावे पा ९८

+ ही नोंद कर्नाटकांत हें पथक स्वारीवर गेलें होतें त्यासंबंधीची असावी.

+ हे ' भिकाजी नाईक कोल्हटकर राक्षसभुवनचे लढाईत होते असें, खरे प्रस्तावनेमध्यें पंतप्रधान शकावलींतील उल्लेखावरून म्हटलें आहे. क. ४० पहा.

स. मा. पे. शी. (५०) श. १६९८ कार्तिक शु. १
भा. २ पृ. १२४ इ. १७७६ नोवें. १२

देशांतील बंडे—तोतया—जनार्दन आपाजीच्या कीर्दीपैकी.

लक्ष्मण कृष्ण कोलटकर* तोतया बरोबर सांपडले आहेत, त्यांस तुम्हीं कुलाब्यास चांगला बंदोबस्त करून ठेवावे. पुढें येथून पत्र येईल तसें करावें. तुम्हीं तेथें ठेवावें. दोन माणसे, एक ब्राह्मण, बरोबर आहेत. त्यांसुद्धां ठेवावे म्हणोन रघोजी आंगरे वजारतमाबसरलेल यांस.

पे. द. ३६–३२२ (५१) श. १६९८ पौष शुा १०
इ. १७७७ जानि. २५

हरिपंत स्वामी

भिकाजी नाईक कोलटकर+ याचे बोलण्याचा प्रकार लिहिला तो कळला; वैसियास त्याचे पोटाची सोय करावयाची आहे. करावी. परंतु तोतयाचे राजकारणांत पुरें होते; सख्खे × बंधु तिकडे पाठविले होते.

खं. १२ ले० २९४ (५२) श. १६९९ आश्वीन शुा ७
इ. १७७७ आक्टो. ८

माधवराव नारायण प्रधान—विसाजी केशव

सरसुभा प्रांत कोंकण येथील फडणिसी रा. गोविंद विठल यांजकडे होती ते दूर करून रा. बलवंतराव महादेव कोलटकर यांजकडे सांगितली

---

* प्रसिद्ध सदाशिवराव भाऊसाहेब यांच्या पत्नी पार्वतीबाई त्यांचे हे बंधु होत. त्यांची सुटका तोतयाचें खूळ मोडल्यानंतर झाली असून त्यांनी, पेशव्यांच्या दसरा दरबारांत एक मोहोर नजर केल्याचें सांगितलें आहे. रोजनिशी भा. ३ प ३०४. पार्वतीबाईंच्या माहेरच्या कांही मंडळीचा निर्देश क. ३९ मध्यें पहा.

+ भिकाजी नाईक हे पार्वतीबाईचे सख्खे चुलतबंधु आहेत. क. ४९ पहा.

× नानाफडणवीसाचे चरित्रांत पार्वतीबाईचे भाऊ रघुनाथराव कोलटकर हेहि तोतयास मिळाले होते असें खरेशास्त्री यांनी म्हटलें आहे (पृ. ५२) पण हा रघुनाथराव पार्वतीबाईचा चुलता होय. पे. द. भा. ४४–२० मध्यें ह्या रघुनाथाचा निर्देश नाही व लक्ष्मण कृष्ण हे पार्वतीबाईचे बंधु तोतयाकडे होते असें स्पष्ट अन्यत्र आलें आहे.

होती, ते हाली दूर करून पेशजी प्रो देणें. वेतन सालिना ५०० रु. खुद, १००० पालखी. १६५ पागे आ ३ एकूण. २२।। तेल दिवटीस दरमहा ८८७।।प्रो सालिना वजन पक्के ८॥ दर ८४ प्रो एकूण १६८७।।॰ पावबीत जाणे.

ऐ. ले. सं. ८-२९१९ (५३) श. १७०७ श्रावण वद्य ७
इ. १७८५ आगष्ट २६

चिंतामण पांडुरंग (पटवर्धन पुणें)— गंगाधरराव (प०मिरज).

...रा।। कोन्हेर त्र्यंबकोजी याजबरोबर पालख्या दोन बांईस ती. सौ. कुसाबाईस+ व सौ. मनाबाईस आणावयास पाठविल्या होत्या त्यास ती मिरजेस गेली नाहीं.

भा. इ. सं. मंडळ संग्रह (५४) श. १७१०
दीक्षित पटवर्धन
इ. १७८८

नामेवही—१७१०—११ परशराम बाबुराव कोलटकर.×
१५ माधवराव लक्ष्मण कोल्हटकर

(५५) श. १७१० कार्तीक शु २
स. मा. पे. भा. ३ पृ. २३ इ. १७८८ आक्टो. ३१ सफर १

कारकून निसबत दप्तर—

दस्तके—तांदुळवगैरे—वैलसर

हरी नारायण कोलटकर* — १— १ —१०

+ पुढें क. ५९ पहा. ह्या कुसाबाई प्रसिद्ध गोपाळराव पटवर्धन, साडेतीन रावांपैकीं पहिले,यांच्या कन्या होत.त्यास कोन्हेररामाचे नातू जे रघुनाथ बाबुराव त्यांना दिले होते. लग्न इ. १७६३ च्या पूर्वी झालें असावें. ऐ. ले. पत्र नं. ८९ व ९०.

× हे दोघेहि पाडेनाडी घराण्यांतील कोन्हेररामचंद्राचे नातू होत.क. ५६ पहा.

*ह्या हरि नारायणाचा अगदीं असाच उल्लेख दुसऱ्या बाजिरावांच्या रोजनिशींत पृ. २०५ वर आला आहे व त्याचा काल इ. १७९७ असा आहे.

भा. इ. सं. मंडळ. संग्रह (५६) श. १७०१३ माघ व. ५
दीक्षित पटवर्धन, पुणे इ. १७९२ फे. १३

रोजनामा शके १७१३ फाल्गुन शु॥ १ गुरुवार ता॥ शु॥ १५ गुरुवार
जमा

१०० गोपाळराव लक्ष्मण कोलटकर+
बा। हिसेब ता। माघ वा। ५
५०॥ व व्याज दर १॥= प्रा।
५०॥।= वजा सूट -।= बाकीते
जमा व्याज खाते परभारे सिका
४२॥ बटा रुपये ८५०॥ एकूण दरसदे
५ प्रोत जमा बटाखाते परभारे
चादवडास
७ चादवड रोख ता। येसाजी
बापूजी परभारे

१००

पा. १४९

स. मा. पे. रो. (५७) श. १७१३ ज्येष्ठ व. ८
भा. ३ पृ. १२१ इ. १७९१ जुलै २३

परसू बिन जावजी जमदाडा निसबत चिमणाजी नीलकंठ कोलटकर यानें इंग्रजांचे लोक घाट उतरोन चिपळोणास गेले म्हणोन खोटी बातमी येऊन सांगितली सबब किल्ले चाकण येथें अटकेत ठेवण्यास, बरोबर सखाराम विश्वनाथ याजकडील प्यादे देऊन पाठविला असे, तरी किल्ले मजकुरी पक्के बंदोबस्तानें अटकेस ठेऊन याजपासून किल्ल्याचे इमारतीचे काम घेऊन पोटास शेर शिरस्तेप्रमाणें देत जाणे म्हणोन भगवंत नारायण याचे नांवें सनद.

+ह्याच दीक्षित सराफांच्या ह्याच वर्षाच्या वहींत 'बापूभट कोलटकर बाईकर' ह्यास श्रावण मास दक्षिणा म्हणून रु. १ खर्ची पडल्यांची नोंद आहे. व १७१० व १७११ शकवहींत गोविंदभट कोल्हटकरांचा धर्मादायखात्यात उल्लेख आला आहे.

भा. इ. सं. मंडळसंग्रह (५८) श. १७१४ पौष शु. ५
दीक्षित पटवर्धन बखा इ. १७९२ डिसें. १८

रोजनामा शके १७१४ माहे पौष शु. १ शुक्रवार ता. शु. १५ शुक्रवार
जमा

२४४ गोविंद रघुनाथ कोल्हटकर देविले गोविंद हरी मर्वे याा पत्र कोलटकर पोच रोख ताा नारो निलंकठ साने दिा त्र्यंवे दोनशा रूपयाचे खत तुमचे मर्वे या जवळ होते ते घेतले असे.

याा ९ रविवार रोख
२०० सिका ऐन
४४ चादवड व्याज खंडित
२४४

सदरहू खत व पत्र खतास ठेविले असे पा. १०७

जमा

२०० गोविंद रघुनाथ कोल्हटकर× तुम्ही हुंडी सुरोजेहून पेटचालीची लहणी पाठविली पितांबरदास जीवनदास याजवर सुरोजेहून नथुराम बुलाखी यानी लिा रवाने केली मारनिलची लिा मिति कार्तिक वाा ८ पासून मुदत बंदी रोज ४० दाखल मिती पौष शु. ५ भौमवार हाली सिका रोख अमानत जमा. पा. १०५.

भा. इ. सं. मंडळ संग्रह (५९) श १७१७ फाा शु. १
दीक्षित पटवर्धन बखा इ. १७९६ मार्च १०

रोजनामा शके १७१७ फाल्गुन शुाा १ गुरुवार ताा वाा ३० गुरुवार
जमा

९५० परशराम+ बाबूराव कोलटकर वस्ती पांडववाडी शुाा १ सिका वाा खत व्याज दरसदे ॰॥॰ बिाा प्रोाा मुाा माहे १२ रोख हस्ते सिवजी ताा लक्ष्मण हरी सहस्रबुद्धे कारकून बिाा मारनिले. पा. ११५

× हे पार्वतीबाईंचे चुलतबंधु होत.
+ मागें क्र. ५४ पहा.

भा. इ. सं मंडळ संग्रह (६०) श. १७१८ वैशाख वा ६
दीक्षित पटवर्धन दप्तर पुणे इ. १७९६ मे २८

रोजनामा शके १७१८ वैशाख शु॥ १ रविवार ता॥ वा॥ ३० रविवार

जमा

४९५ परशराम बाबूराव कोलटकर, सिका रोख हस्ते बाबाजी पंत बाल वा॥ ६ पावती दिल्ही असे. पा. ११

भा. इ. सं मंडळ संग्रह (६१) श. १७२० आश्विन वद्य २
दीक्षित पटवर्धन दप्तर इ. १७९८ आक्टोबर २६

रोजनामा शके १७२० माहे आश्वीन शु॥ १ ता॥ वा॥ ३०

जमा

२५ वाईखाते चिठी देणी केली राखिले
हरी चिंतामण दीक्षित येथे ठेविले
सौ. कुसाबाई कोलटकर बाबत
देऊन उत्तर पाठवावे हस्ते त्र्यंबकभट
चितले व॥ २+ पान ४८

रा. ल. वैद्य संग्रह (६२) श. १७४२ चैत्र शु॥ १
वाई इ. १८२० मार्च १५

नारायण व आनंद बाबुराय वैद्य—वे. गोविंदभट नारोबा नाईक× कोलटकर

आमचे घरीं, वाईत, श्रीविष्णुमंदीर केलेलें आहे. त्या देवाची पूजा बहुत दिवस तुम्हांस सांगून कुटुंबासुद्धा वाड्यात बिऱ्हाड ठेविलें होतें. आतां ती जागा तुम्हास पुरेना सबब घराच्या दक्षणेस पागेचे तीन सोपे मातुःश्रीचे आशेवरून तुम्हास रहावयास बक्षीस दिल्हे—चतुःसीमा... आणखी तुम्हास त्यात इमारत करणे जाहल्यास सुखरूप करावी. घर विकणे गहाणटाकणे तर तुम्हास अधिकार नाहीं.

+ या दीक्षित सावकाराच्याच शक १७५२ च्या रोजनामावहीत 'भाऊ कोलटकर वाईकर, खास पागोटें (वाहागडचें)' दिल्याचा उल्लेख आला आहे.

× पुढे चार वर्षांनी चैत्री पाडव्यालाच कराठी या वैद्यांच्या इनाम गांवाकडून रु. ६० श्रीविष्णूच्या पूजाउत्सवानिमित्त दिले आहेत.

(६३)

शां. ल. वैद्यसंग्रह वाई — श. १७५१ — इ. १८२९

तालेबंद पा। देव्हा, वल्वीर प्रांत नानामह्नु अंतरवेदी स्वारी रा. रामचंद्र कासी+ सुभेदार वि॥ मल्हार गोविंद वगैरे ... एकंदर जमा १, ६९, ११४॥।≈

वासुदेव पुरुषोत्तम कोल्हटकर (६४) श. १७५६ वैशाख वद्य ४
पेण याजकडून इ. १८३४ मे २६

×रघोजी आंग्रे वजारतमाब—मोरेश्वर पुरुषोत्तम कोलटकर✽

विनायक परशराम दिवाणजी यांची कन्या सौ. आंबाबाई तुम्हास दिली. त्यास लग्नसमई सरकारांतून साडीचोळीबदल गांव इनाम द्यावयाचा ठरला. तो मौजे सावरसई तर्फ वाकरूळ प्रगणे साकसे तालुके माणिकगड, हा गांव दरोबस्त आकारबंद करून दिल्हा. त्याप्रमाणें हकदार व नेमणूकदार वजेची कलमे जिकडील तिकडे नेमून दिल्या प्रो चालवून बाकी दरोबस्त वंशपरंपरेनें उपभोग करणें मोहरम १६

भा. इ. सं मंडळ (६५)
संग्रह १६

पेटा वाई समस्त हवेलीपैकीं " ५ मौजे येकसर हा गांव जयराम बाबुराव कोलटकर याजकडे इनाम तेथे सरकार अमल देशमुखी व पांडवगडचा अंमल मिळोन."

६ " मौजे भोगांव " वरील प्रमाणें.

ही नोंद सातारा इलाख्याचा देह झाडा ह्या शक १७६० (इ. १८३८) मधील पुस्तकांतील (पृ. ३७८, ३७९) आहे.

+हे भास्करराम कोलटकरांचे नातू होत. ह्या तालेबंदांत तीन परगण्यांचा वसूल व तोहि जकात, ऐन, मजमू, सेरीज जमा इ. पोटबाबी सुद्धां दाखविला आहे. फडनीस व मजमदार ह्यांचे नांवें एक हजार व सहाशे रुपये पडले आहेत.

× राघोजी आंग्रे मृत्यु इ. १८३८ डिसें. २६.

✽ हे पेण घराण्यापैकींच सावरसई शाखेचे संस्थापक.

तासगांव संग्रह (६६) श. १७८७ आषाढ शु. १२
इ. १८६५

पांडुरंग विठ्ठल कोल्टकर देशमुख—कृष्णाजीपंतदादा मल्हाळ कोल्टकर देशमुख वकील.

तासगांव येथील यश्विलाजित पर आमच्या हिश्शाचे खाजगी जागा इमल्यासह तुम्हांस गाडी मुर्ती रु. १०० घेऊन सर्व हकासह खरेदी दिले.

—

प्रकरण ४ थें

वंशावळी+

	पा.		पा.
१ नेवरें	38	९ जळगांव दामोद	64
२ पांडववाडी	48	१० गारवडें	64
३ पेण	52	११ पुणें	64
४ वाई	56	१२ आंजर्ले	65
५ मुरूड	58	१३ बडोदें	65
६ टेंभुर्णी	60	१४ तासगांव	66
७ सांगली	62	१५ कुरुंदवाड	66
८ नाशीक	63	१६ मिरज	67

+ प्रत्येक घराण्यापुढील जोड आंकड्यांपैकीं १ ला त्या घराण्यांत एकंदर पुरुषव्यक्ति किती, पैकीं हयात किती आहेत हें २रा आंकडा दाखवितो. हयातांचे पुढें * अशी खूण आहे.

घराणें १ लें–नेवरें (४४५–१६५)

206-78
112-46
127-41
445-165

१   २   ३

विश्वनाथ रामभानी ─┬ १ नारभानी ─┬ १ केसो ──
                 └ २ केसभानी └ २ बाळाजी ──

४   ५   ६   ७

१ बाळाजी ── सखो ── बापजी ──
२ शिवराम ── मोरो ─┬ १ बाळाजी ── शिवराम (आबा)
                       └ २ विसाजी

१ निळो ──┬ १ अप्पा ── बाळकृष्ण (भाऊ) ─┬ १ जयराम
                                          ├ २ श्रीधर
                                          └ ३ विष्णु
           └ २ चिमणाजी–वासुदेव ──┬ १ विनायक
                                        └ २ परशुराम

२ मोरो ── १ केसो ── १ नारो ──┬ १ काशीनाथ
                                └ २ गोपाळ

details from p 67

नारमानी शाखा (२०६–७८)

p35 ४

p41 १बाळाजी — २शिवराम — ३गोपाळ — ४महादाजी

" १निळो — २मोरो

p45 ७ — ८ — ९ — १०

- शिवराम(आबा)
  - १केशव
    - १रामचंद्र*
    - २व्यंकटेश*
  - २विनायक*
    - १बळवंत*
    - २शिवराम*

- १जयराम
  - १गणेश
  - २वामन
- २श्रीधर
  - १गणेश
    - १नरहरी
    - २श्रीधर*
      - १अनंत
      - २गजानन (बंडू*)
  - २गोपाळ
  - ३बाळकृष्ण(भाऊ*
    - १महादेव(बापु)*
      - गणेश (वसंत)*
    - २लक्ष्मण*
      - १राम*
      - २शाम*
    - ३हरी(बाजीराव)*
    - ४दत्तात्रेय*
      - १भालचंद्र
      - २मनोहर
      - ३प्रभाकर
      - ४नारायण(आनंद)*
      - ५अरुण* Arvind
- ३विष्णु
  - १श्रीपाद
  - २रामचंद्र
  - ३गोविंद

- १विनायक
  - कृष्ण
    - १काशीनाथ
    - २नीलकंठ
      - १वासुदेव*
      - २गजानन*
- २परशुराम
- १काशीनाथ
- २गोपाळ
  - १केशव
    - १नारायण*
      - १भालचंद्र*
      - २सदाशिव*
    - २कमळाकर*
      - १केशव (द. गो.)*
      - २व्यंकटेश*
      - ३विष्णु*
      - ४गजानन*
    - ३कृष्णा
      - गोविंद*
    - ४हरी
  - २गोविंद
    - व्यंकटेश
      - केशव (द. आ.)*

४ ५ ६ ७

- २ मोरो (चालू)
  - १ केसो (चालू)
    - २ अंताजी (बाळाजी) — रामाजी
    - ३ राघो — बिसाजी
  - २ हरी
    - १ परशुराम — सिताराम (भिकाजी)
    - २ विष्णु — गोविंद (द. आ.)
- ३ गोपाळ — सदाशिव
  - १ बाळाजी
    - १ हरी (आबाजी)
    - २ विठ्ठल (बापू)
    - ३ नारो
    - ४ विष्णु
  - २ विनायक
  - ३ गोपाळ — गणेश
- ४ महादाजी
  - १ आबाजी — परशुराम
  - २ जनार्दन — बाळाजी — गोपाळ
  - ३ लक्ष्मण
    - १ नारो
    - २ रघुनाथ (रावजी) — विश्वनाथ (विसाजी)
    - ३ आबाजी — रामचंद्र

७ ८ ९ १०

विसाजी —— रघुनाथ(भाऊ) ┬ १शंकर(विसा* ┬ १रघुनाथ (भाऊ*)
└ २बाळकृष्ण ├ २काशिनाथ३रामचंद्र
├ ४सिताराम,५परशुरा.
└ ६आत्माराम,७बाळ-कृष्ण*

सिताराम(भिका. ┬ १गोविंद(द.गे.) —— १पांडुरंग*
├ २गोपाळ* └ २रामचंद्र*
└ ३शंकर* ———— ┬ १रघुनाथ(रघुवीर)* → दामोदर → प्रसाद
├ २प्रभाकर*
└ ३मनोहर*

गोविंद(द.आ.) —— नरहरी* ———— ┬ १सिताराम(शंभु)*
└ २परशुराम

┬ १हरी(आबा. —— वासुदेव ———— नारायण* ———— बाळकृष्ण*
├ २विठ्ठल(बापू) 9) वासुदेव पांडुरंग*
├ ३मारी ३गणेश(बाळा)* see p. 76
└ ४विष्णु ३दामोदर* ———— सदानंद*
┬ १गोविंद ४अन्याबापू*
├ २दत्तात्रेय
५गणेश —— ├ ३बाळाजी —— सदाशिव*
└ ४महादेव(द.गे.)

Balaji H. Govind Mahadev G. to MHK

गोपाळ ———— नारायण* ———— केशव*

┬ १लक्ष्मण
विश्वनाथ(विसा- ├ २अप्पा ———— रघुनाथ
जी ├ ३पांडुरंग(आबा) ┬ १बाळकृष्ण*
└ ४नारायण ├ २नीलकंठ
└ ३हरी* ———— मोरेश्वर(सुरेश)*
Neeta

रामचंद्र ———— ┬ १बाळकृष्ण
├ २गोविंद*
├ ३गोपाळ* ———— दत्तात्रेय*
└ ४बंडो*

कोल्हटकर-कुल-वृत्त

४ ५ ६ ७

- ४ महादाजी (चा.
  - ४ गंगाधर
    - १ महादाजी
      - गोविंद
    - २ अंताजी
    - ३ चिमणाजी
      - १ परशुराम (द.गे.)
      - २ रामचंद्र
      - ३ लक्ष्मण
      - ४ सदाशिव
      - ५ जनार्दन
      - ६ वासुदेव
  - ५ रामजी
    - वासुदेव
      - १ सखा
      - २ विठ्ठल
      - ३ मोरो
      - ४ राघो

७ ८ ९ १०

- १परशुराम(द.गे.)
- २रामचंद्र
- ३लक्ष्मण — कोंडो*
  - १विनायक*
  - २नरहरी*
- ४सदाशिव — भास्कर
- ५जनार्दन — रामचंद्र
- ६वासुदेव — दामोदर*

- १सखा
  - १बापू
    - १दिनकर*
      - १हेरंब*
      - २वसंत*
      - ४विश्वनाथ*
      - ४भास्कर*
      - ५दामोदर*
    - २कृष्ण*
      - १सखाराम*
      - २लक्ष्मण*
      - ३वासुदेव*
      - ४रघुनाथ*
  - २वासुदेव
  - ३हरी
    - १विष्णु
    - २श्रीधर*
      - १यशवंत*
      - २शंकर*
      - ३गोविंद*
      - ४गोपाळ*
      - ५वासुदेव*
- २विठ्ठल
  - १विनायक
  - २चिंतो
- ३मोरो — महादेव — गणेश*
- ४राघो

(पिढी १ – २ – ३ – ४)

- विश्वनाथ
  - २ कैसमानी
    - बाळाजी
      - १ गणो
      - २ राघो
      - ३ विसो

(पिढी ४ – ५ – ६ – ७)

- १ गणो
  - १ नारो
    - १ हरी
      - १ गणेश
      - २ महादाजी
    - २ जनार्दन
      - १ नारो
      - २ दाजी
      - ३ राघो
      - ४ विसाजी
      - ५ कृष्ण
  - २ बाळाजी

- २ राघो
  - १ चिमणाजी
    - लक्ष्मण
      - १ राघो
      - २ कृष्ण
  - २ गोविंद
    - राघो

- ३ विसो
  - १ महादजी
    - चिंतामण
      - महादेव
  - २ कृष्णाजी
    - १ अंताजी
      - रामचंद्र
    - २ राघो
    - ३ बाळाजी

नेवरे–केसमानी ११२–४६

Details pp 79

७ ८ ९ १० ११

१गणेश
२महादाजी
१नारो —— ┬ १अनंत
├ २धोंडो
├ ३विष्णु
२दाजी —— └ ४विनायक
३राघो
४विठाजी —— ┬ १रामचंद्र
५कृष्ण └ २लक्ष्मण —— हरी*
१राघो —— परशुराम —— ┬ १महादेव* —— ┬ १सखाराम*
२कृष्ण └ २गणेश ├ २लक्ष्मण*
├ ३दत्तात्रय*
├ ४विश्वनाथ*
└ ५प्रभाकर*
महादेव —— नारायण —— ┬ १विनायक*
└ २सिताराम*
रामचंद्र —— कृष्णाजी —— ┬ १काशीनाथ* —— हरी* —— नारायण*
├ २अंताजी*
└ ३वासुदेव*

P. 80

४	५	६	७	८
३ विसो(चालू	३ केसो	गणेश	१ गोविंद	राघो
			२ अनंत(तात्या)	३ पांडुरंग
			३ विनायक	
			४ वामन	महादेव
	४ विनायक	५ त्र्यंबक	P. 80	
	५ भास्कर	१ जगन्नाथ	१ रावजी	
			२ महादेव	१ धोंडो
				२ गणेश
			३ मोरो	नागेश्वर
		२ मोरो		

८ — ९ — १० — ११ — १२

- राघो
  - १ गणेश — विनायक
    - १ चिंतामण* — बाळ*
    - २ दामोदर*
  - २ केशव*
    - १ कृष्ण* — अच्युत*
    - २ विष्णू*
      - १ रघुनाथ*
      - २ नारायण*
      - ३ गोपाळ*
      - ४ मधुसूदन*
    - ३ वामन*
      - १ सदाशिव* Purushottam ?
      - २ बळवंत* 37 sis.
      - ३ प्रभाकर* 7 generations
    - ४ पांडुरंग* — १ सदानंद* 2) Avinash. ANP
  - ३ दत्तो* — शिवराम*
    - १ भीक* ?
    - २ भाऊ* ?
  - ४ विसाजी — वासुदेव* — गजानन*
  - ५ शंकर*
    - १ अनंत*
      - १ राम* ?
      - २ लक्ष्मण* ?
    - २ गंगाधर
    - ३ विठ्ठल*
    - ४ माधवराव*
- पांडुरंग — मोरो (आप्पा)*
  - १ बाळकृष्ण*
  - २ वामन
  - ३ नारायण
  - ४ दत्तात्रेय
- महादेव* — अप्पा* ?

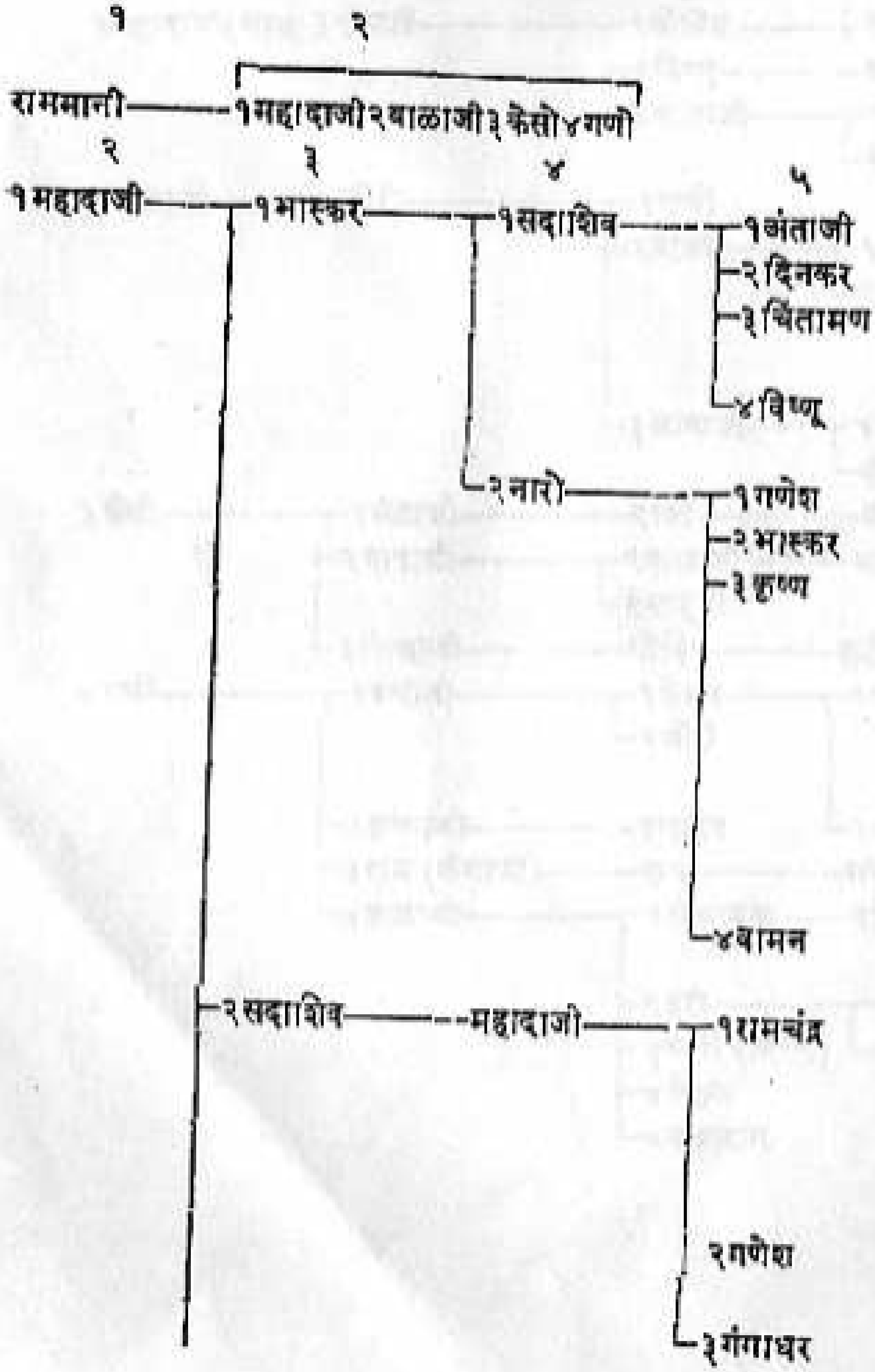
१
२
राममानी
१ महादाजी २ बाळाजी ३ केसो ४ गणो
२
३
४
५
१ महादाजी
१ भास्कर
१ सदाशिव
१ अंताजी
२ दिनकर
३ चिंतामण
४ विष्णू
२ नारो
१ गणेश
२ भास्कर
३ कृष्ण
४ वामन
२ सदाशिव
महादाजी
१ रामचंद्र
२ गणेश
३ गंगाधर

नेवरे राममानी (१२७-४१)

Details pp 8

५ ६ ७ ८

- १अंताजी
- २दिनकर
  - १विनायक
  - २यशवंत
  - ३पुरुषोत्तम*
- ३चिंतामण
- ४विष्णु
  - १श्रीपति*
  - २दिवाकर(यदुपति)* – रंगनाथ*

- १गणेश
- २भास्कर
- ३कृष्ण
  - १जनार्दन – दामोदर* – वामन*
  - २केशव
  - ३वासुदेव
  - ४पांडुरंग*
    - १दत्तात्रेय*
    - २नारायण*
    - ३मधुसूदन*
    - ४विठ्ठल*
  - ५अनंत*
    - १अच्युत*
    - २काशिनाथ*
- ४वामन
  - १महादेव
  - २त्रिंबक

- १रामचंद्र – काशिनाथ
  - १महादेव*
    - १गोविंद*
    - २जयवंत*
    - ३प्रभाकर*
    - ४चंद्रकांत*
  - २शंकर*
    - १रामचंद्र*
    - २अनंत*
    - ३शरद*
- २गणेश
  - १नरहरी*
    - १यशवंत*
    - २भास्कर*
  - २श्रीहरी*
- ३गंगाधर
  - १रघुनाथ*
  - २श्रीराम*

२ | ३ | ४ | ५

- १ महादाजी (चालू- — ३ गोपाळ
  - १ गोविंद — लक्ष्मण
  - २ विष्णु — वासुदेव
  - ३ बाळाजी
    - १ गोविंद
    - २ श्रीधर
- २ बाळाजी — मोरो
  - १ राघो
  - २ बाजी
    - १ लक्ष्मण
    - २ अनाजी
  - ३ आबाजी
    - १ शिवराम
    - मोरो
- ३ केसो
  - १ अंताजी — दाजी — गणेश
  - २ बाबाजी
    - १ बाळाजी — भाऊ
    - २ बापूजी
  - ३ भिकाजी — गोविंद — मुकुंद
- ४ गणो
  - १ बचाजी
    - १ केशव
      - १ गोविंद
      - २ गोपाळ
    - २ मोरो
  - २ कृष्णाजी — वासुदेव
  - ३ राम (संभाजी) — राघो — गणेश
  - ४ बाळाजी
    - १ विनायक — वासुदेव
    - २ हरी
      - १ लक्ष्मण
      - २ काशीनाथ
    - ३ धारो (विष्णु)
    - ४ विठ्ठल
    - ५ सखाराम

५	६	७	८
लक्ष्मण			
वासुदेव			
गोविंद	१ गोपाळ*		
श्रीधर	२ अनंत*		
लक्ष्मण	भिकाजी		
अनाजी	१ रामचंद्र (अप्पा)		
	२ कृष्णाजी	पुरुषोत्तम*	
	३ जनार्दन	विष्णु*	गजानन*
शिवराम	बळवंत	१ शंकर	
		२ वासुदेव*	
मोरो	१ दिनकर		
गणेश	२ विनायक		
भाऊ			
मुकुंद			
गोविंद	१ महादेव		
	२ मोरेश्वर *		
	३ पुरुषोत्तम		
गोपाळ	सखाराम		
गणेश	१ कृष्णाजी	१ रघुनाथ (बंडू)*	
	२ विष्णु*	२ पांडुरंग*	
		३ गणेश*	
लक्ष्मण	शंकर	दत्तात्रेय*	

घराणें २ रें

१ नारायण — २ रामचंद्र — ३:
- १ कोन्हेर
- २ बाळाजी.
- ३ भास्कर

४ | ५ | ६ | ७

- १ रामचंद्र (बाबूराव)
  - १ रघुनाथ (तात्या) (सांगली शाखा) — रामचंद्र (गोपाळ) — परशुराम (दत्ता)
  - २ परशुराम (वाई शाखा)
    - १ बळवंत
      - १ आनंद
      - २ सखाराम
      - ३ परशुराम → परशुराम (दत्ता)
      - ४ रघुनाथ
    - २ लक्ष्मण
  - ३ पंढरीनाथ
  - ४ जयराम (वाई शाखा)
    - १ गोपाळ → जयराम
    - २ भास्कर
- २ यशवंत — पंढरीनाथ — भिकाजी

पांडववाडी (१३९–२७) details p. 37

४ ५

१रामचंद्र, २यशवंत, ३लक्ष्मण, ४बळवंत, ५गोविंद, ६रावजी.

काशिनाथ — १भास्कर. २रामचंद्र. ३कृष्ण.

७ ८ ९ १० ११

- परशुराम
  - १रामचंद्र
  - २लक्ष्मण
    - महादेव
      - १राम* लक्ष्मण*
      - २नारायण*
      - ३दामोदर*
      - ४कृष्ण* — Cha…
- १आनंद
  - १दाजी
    - १सीताराम
      - १कृष्ण
      - २अनंत
      - ३दत्तात्रेय
      - ४नारायण
    - २पांडुरंग
    - ३यशवंत
  - २विष्णु
    - १वासुदेव
      - बाळकृष्ण
    - २यशवंत
    - ३श्रीपाद
      - १परशुराम
      - २गंगाधर*
      - ३शंकर*
      - ४सदाशिव*
    - ४गणपती*
- २सखाराम
  - गंगाधर (द. गे.)
- ३परशुराम
- ४रघुनाथ
- जयराम
  - १भास्कर
    - १गोपाळ
      - पुरुषोत्तम* (बाबुराव)
    - २दत्तात्रय*
    - ३गणपती
    - ४बाळकृष्ण*
  - २गोपाळ
  - ३रावजी
    - रामचंद्र

४ | ५ | ६ | ७

- ३ लक्ष्मण
  - १ माधव
    - १ लक्ष्मण
    - २ भिकाजी — बळवंत
    - ३ जनार्दन
  - २ बापूजी — दाजी — गोपाळ
  - ३ बाप्पाजी — भाऊ
  - ४ सिताराम
    - १ भाऊ
      - १ नाना
      - २ गोपाळ
      - ३ अप्पा
    - २ आप्पा — हरी
    - ३ रावजी
  - ५ आप्पा
  - ६ नाना
  - ७ गोपाळ — भास्कर
  - ८ त्र्यंबक — नीलकंठ — बळवंत (सातारा शा.)
  - ९ रामचंद्र (सातारा शा.)
    - १ गोविंद
      - १ विनायक
      - २ नाना
      - ३ नीलकंठ
    - २ त्र्यंबक
      - १ हणमंत
      - २ सखाराम
      - ३ रामचंद्र
    - ३ रावजी

- ४ बळवंत (नागपूरशाखा) — अंबाजी — बापूजी — रघुनाथ

७ ८ ९ १०

भारत इतिहास संशोधक

बळवंत — १ सखाराम
बळवंत — २ धोंडो (गणेश) — रामचंद्र (भाऊ*) — १ नीलकंठ
बळवंत — २ धोंडो (गणेश) — रामचंद्र (भाऊ*) — २ मधुकर (गणेश *
बळवंत — ३ पांडुरंग

१ विनायक — माधव (आबा) — गोविंद — रामचंद्र (संभू)*
२ नाना No children
३ नीलकंठ

गणपति

१ हुणमंत — १ लक्ष्मण (बाजी.) — १ गणेश* — महादेव * (का
१ हुणमंत — १ लक्ष्मण (बाजी.) — २ मारुती*
१ हुणमंत — २ काळू

२ सखाराम — १ त्र्यंबक — कोन्हेर* — १ राजाराम
२ सखाराम — १ त्र्यंबक — कोन्हेर* — २ अरविंद*
२ सखाराम — २ गंगाधर* — त्र्यंबक
२ सखाराम — ३ अनंत*
२ सखाराम — ४ नारायण

३ रामचंद्र — १ शंकर
३ रामचंद्र — २ विष्णु
३ रामचंद्र — ३ दत्तू
३ रामचंद्र — ४ विनायक
३ रामचंद्र — ५ गोपाळ*
३ रामचंद्र — ६ दिनकर* — सदाशिव (राजाराम)*
३ रामचंद्र — ७ वामन* /

४ रघुनाथ — १ गणेश
४ रघुनाथ — २ बापूराव — कृष्णराव*

घराणें २ रें

१ — २ — ३

- विश्वनाथ
  - १ मोरेश्वर — १ महादेव २ कृष्णाजी, ३ रघुनाथ, ४ विश्वनाथ
  - २ बाळाजी०

३ — ४ — ५ — ६

- १ महादेव (पुणेशाखा)
  - १ चिंतो (बापू) (आबा)
    - १ महादेव
      - १ हरी
      - २ नारायण
    - २ रामचंद्र
      - १ कृष्ण
      - २ शिवराम
    - ३ सदाशिव
      - १ विश्वनाथ
      - २ नारायण
  - २ अनंत — रामचंद्र
  - ३ भिकाजी — बळवंत — पांडुरंग (बावजी)
- २ कृष्णाजी (पेण शाखा)
  - १ गणपती (नाना)
  - २ लक्ष्मण
    - १ भास्कर — पुरुषोत्तम (दाजी)
    - २ विश्वनाथ
    - ३ कृष्ण (आबा) — लक्ष्मण
  - ३ बापु (रावजी)
  - ४ जनार्दन (आबा)
  - पार्वतीबाई पेशवे

पेण (१२५-२७) P. 95

६ ७ ८ ९ १०

- हरी
- नारायण
  - १ सिताराम
  - २ विनायक
- कृष्ण
  - १ भास्कर — रामचंद्र
  - २ दिनकर
  - ३ नारायण
    - १ शिवराम
      - १ माधव (वसंत)*
      - २ भालचंद्र*
      - ३ पांडुरंग*
    - २ दत्तात्रेय*
      - १ मधुसूदन*
      - २ कृष्ण*
  - ४ शिवराम
  - ५ रामचंद्र — लक्ष्मण
- १ शिवराम — ६ लक्ष्मण
  - १ विष्णु*
  - २ चिंतामणी* — बाळकृष्ण
  - ३ हरी* — राजाराम
  - ४ श्रीधर*
    - १ वसंत*
    - २ गंगाधर*
- १ विश्वनाथ
- २ नारायण
- पांडुरंग
- १ पुरुषोत्तम
  - १ विनायक
  - २ मोरेश्वर
    - १ रामचंद्र (बलवंत)
    - २ कृष्ण (भिकुअण्णा)
      - १ महादेव* (आप्पा)
        - १ रघुनाथ*
        - २ वामन*
        - ३ नारायण.
      - २ पुरुषोत्तम दाजी
        - १ पांडुरंग*
        - वासुदेव*
      - ३ गजानन (द. गो.) → माधव (बापू)
      - ४ भास्कर*
  - ३ लक्ष्मण (तात्या)
  - ४ गोविंद — विनायक — लक्ष्मण (तात्या)*
- लक्ष्मण — गोपाळ — विश्वनाथ (विश्राम) — माधव* (बापू) — गोपाळ* (आण्णा)

p 110

घराणें ४ थें

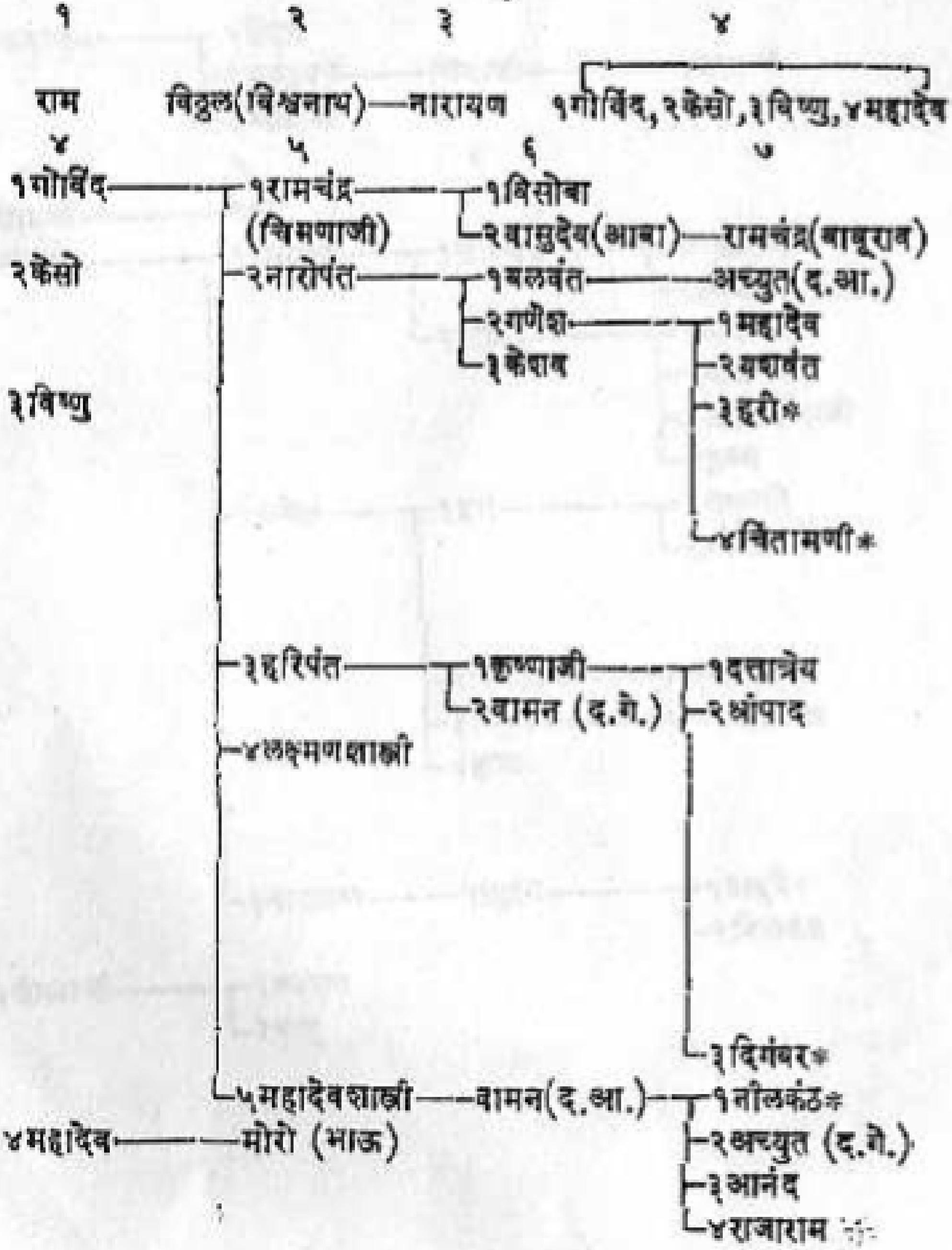
१
२
३
४
राम
विठ्ठल(विश्वनाथ)—नारायण
१गोविंद,२केसो,३विष्णु,४महादेव
४
५
६
७
१गोविंद
१रामचंद्र (चिमणाजी)
१विसोबा
२वासुदेव(आबा)—रामचंद्र(बापूराव)
२केसो
२नारोपंत
१बलवंत
अच्युत(द.आ.)
२गणेश
१महादेव
२बळवंत
३केशव
३हरी*
३विष्णु
४चिंतामणी*
३हरिपंत
१कृष्णाजी
१दत्तात्रेय
२वामन (द.गे.)
२श्रीपाद
४लक्ष्मणशास्त्री
३दिगंबर*
५महादेवशास्त्री
वामन(द.आ.)
१नीलकंठ*
४महादेव
मोरो (भाऊ)
२अच्युत (द.गे.)
३आनंद
४राजाराम

वाई (५४–२६)

७ ८ ९

रामचंद्र(बाबु)——प्रभाकर(पद्माकर)*—वासुदेव*
अच्युत(द.आ.)—कुसुमाकर*

हरी*——————
  १ नारायण*
  २ भालचंद्र*
  ३ बाळकृष्ण*

चिंतामणी*——
  १ चित्तरंजन*
  २ चैतन्य*
  ३ चंद्रशेखर*

दत्तात्रेय————यशवंत(राजाराम)*—वसंत*

श्रीपाद————
  १ दिनकर*——
    १ रघुनाथ*
    २ माधव*
    ३ वामन*
    ४ मुकुंद*
    ५ गोविंद*
  २ प्रभाकर*————वासुदेव*
  ३ भास्कर*
  ४ दिवाकर*

दिगंबर*————मुरलीधर*

भारत इतिहास संशोधक मंडळ
ग्रंथालय
पुणे ३०

घराणें ५ वें

(पिढी १ – २ – ३ – ४)

- विश्वनाथ
  - १केशव
  - २नारायण
    - शिवाजी
      - १शामजी
  - ३बाळाजी

(पिढी ४ – ५ – ६ – ७)

- १शामजी
  - बापू
- २नीळकंठ
  - १रामचंद्र
    - १मोरेश्वर
      - १सखाराम
      - २भिकोबा
    - २गोविंद
      - १नारायण
      - २बाळ
      - ३लक्ष्मण दाजी
      - ४कृष्ण
  - २गणेश
    - १हरी
      - १गणपति
      - २गोपाळ
    - २विनायक
      - १बल्लाळ
    - ३विठ्ठल
      - २काशिनाथ
    - ४कृष्ण
  - ३नारायण
    - पांडुरंग
      - १वासुदेव
      - २निळकंठ
- ३शंकराजी
  - १लक्ष्मण
  - २बापू

मुरूड (६४–१९)

details on P 117

४

२नीलकंठ,१ शंकर

७ ८ ९ १०

सखाराम

भिकोबा

१नारायण — अनंत

२बाळ

३लक्ष्मण — १महादेव, २धोंडू

४कृष्ण

१गणपती

२गोपाळ — १हरी, २वामन, ३गोविंद

1 Ballal → 1 Shivra… 2 Vinayo…

see P 117

१बल्लाळ — शिवराम*

२काशिनाथ — विनायक* — गणेश* — दत्तात्रय*; निळकंठ*; गोविंद* — विनायक*; वासुदेव* — वामन

१वासुदेव

२नीळकंठ

१वासुदेव — १विष्णु — १गोविंद* — १भालचंद्र*, २रामचंद्र*

२मुकुंद

३निळकंठ*

४हरी*

५नरहरी

६वासुदेव* — रवींद्र*

२सीताराम — शंकर* — १सिताराम*, २यशवंत*

३नारायण — १आनंद, २गणेश*

घराणें ६ वें

(पिढ्या १, २, ३, ४)

- कृष्ण
  - बल्लाळ
    - १ गणेश
      - १ आप्पा
    - २ गोविंद
      - २ बाबजी
    - ३ हरी
      - ३ धुंडीराज

(पिढ्या ४, ५, ६, ७)

- २ बाबजी
  - गणेश (टेंभुर्णी शाखा)
    - १ राम
    - २ गोविंद
      - १ गोपाळ
      - २ शिवराम

- धुंडीराज
  - १ महिपति (अकोला शाखा)
    - १ नारायण
      - १ सदाशिव
      - २ विनायक
  - २ यशवंत (शेंदुर्णी शाखा)
    - १ कृष्ण
    - २ दामोदर
      - १ जनार्दन
      - २ रामकृष्ण*

टेंबुर्णी (४५–१६)

७ ८ ९ १०

१ गोपाळ

२ शिवराम
- १ गणपति*
  - १ शंकर*
  - २ नारायण*
    - १ गोविंद*
    - २ दत्तात्रेय*
    - ३ यशवंत*
    - ४ गंगाधर
  - ३ लक्ष्मण* → Vinayak
- २ विनायक
- ३ बळवंत (बाळकृष्ण)
  - १ रघुनाथ*
  - २ भाऊ*
  - ३ महादेव*
- ४ रामकृष्ण
- ५ दिनकर

See p. 122

१ सदाशिव

२ विनायक
- अनंत*
  - १ बाळकृष्ण*
    - रत्नाकर*
  - २ गोविंद*
  - ३ गोपाळ*

१ जनार्दन
- शिवराम
  - १ कृष्ण (बापू)*
  - २ यशवंत* (बाळ)

२ रामकृष्ण

घराणें ७ सांगली (२७–१२)

१ २ ३ ४

महादेव — बाळ — बाजी —
- १ भास्कर
- २ चिंतामणी
- ३ गोविंद
- ४ अंताजी

४ ५ ६ ७

१ भास्कर —
- १ विनायक — रामचंद्र — त्र्यंबकाजी
- २ हरी

२ चिंतामणी —
- १ रघुनाथ —
  - १ मोरेश्वर
  - २ नारायण
  - ३ महादेव
  - ४ विनायक
- २ बापूभट — नारो — मोरो

३ गोविंद — रामचंद्र

४ अंताजी

७ ८ ९ १०

त्र्यंबकाजी —
- १ गणपती
- २ यशवंत* —
  - १ दामोदर*
  - २ वासुदेव* — चंद्रशेखर* (प्रभाकर)
  - ३ लक्ष्मण*
  - ४ श्रीपाद*
  - ५ माधव*
  - ६ मधुकर*
  - ७ अशोक*
- ३ नरहरी —
  - १ विठ्ठल*
  - २ शिवराम*
  - ३ वसंत*
  - ४ बळवंत*

मोरो —
- १ चिंतामणी
- २ विष्णु

घराणें ८ वें नाशिक (५२-१४)

१ कृष्णाजी — २ बाळाजी

- २ बाळाजी
  - ३ १ त्र्यंबक — ४ लक्ष्मण
  - ३ २ जनार्दन — ४ बापूराव
    - ५ १ आनंद
    - ५ २ रामचंद्र
    - ५ ३ कृष्ण
  - ३ ३ सदाशिव
  - ३ ४ शिव
    - ४ १ वासुदेव
      - ५ १ यशेश्वर
      - ५ २ कृष्ण
    - ४ २ गोविंद
      - ५ १ केशव
      - ५ २ हरी
    - ४ ३ लक्ष्मण
    - ४ ४ विनायक
    - ४ ५ नारायण

- ५ केशव
  - ६ १ श्रीधर
  - ६ २ दामोदर
- ५ हरी
  - ६ १ रामचंद्र
    - ७ १ पुरुषोत्तम
      - ८ १ रघुनाथ — ९ चिंतामणी*
      - ८ २ शंकर
      - ८ ३ परशुराम
      - ८ ४ गणपती — ९ केशव*
    - ७ २ अनंत
    - ७ ३ नारायण
  - ६ २ वासुदेव — ७ विनायक
  - ६ ३ बलवंत — ७ गोविंद
  - ६ ४ गणेश
    - ७ १ गोपीनाथ*
    - ७ २ चंद्रचूड*
    - ७ ३ नीळकंठ*
    - ७ ४ हरी* — ८ वासुदेव*
  - ६ ५ वामन — ७ विष्णु
    - ८ १ मोरेश्वर*
    - ८ २ जगन्नाथ* (भाऊ)
      - ९ १ श्रीकृष्ण
      - ९ २ राजाराम*
      - ९ ३ माधव*
    - ८ ३ रामचंद्र*
      - ९ १ शरद*
      - ९ २ यशवंत*

P. 132

घराणें ९ वें जळगांव दामोद (२८–१३)

१ हरी — २ गणेश — ३ धोंडदेव — ४ १नारायण, २भिकाजी

- ४ १नारायण
  - ५ १रामचंद्र
    - ६ १चिंतामणी
      - ७ १गंगाधर*
        - ८ १दत्तात्रय*
        - २विनायक*
        - ३विष्णु*
        - ४विश्वनाथ*
        - ५सुधाकर*
      - २पुरुषोत्तम
    - २कृष्णाजी* — गोविंद
  - २दाजी
  - ३लक्ष्मण (बलवंत)
    - १गणपति*
    - २दामोदर*
  - ४वासुदेव
    - १विष्णु*
    - २चिंतामणी*
    - ३रामचंद्र*
    - ४कृष्ण*
  - ५ काशीनाथ
  - ६मेरू
- २भिकाजी — सखाराम

घराणें १० वें ग:रोडें (१७–७)

१ गोविंद — २ त्र्यंबक — ३ बल्लाळ — ४ रामचंद्र

- ४ रामचंद्र
  - ५ १कृष्ण
    - ६ १राजाराम
    - २विनायक* — ७ बलवंत*
  - २विष्णु
    - १दत्तात्रय
    - २त्र्यंबक
      - १गजानन
      - २सीताराम*
        - ८ १राजाराम*
        - २केशव*
    - ३सदाशिव* — प्रभाकर*

घराणें ११ वें पुणें (१०–३)

१ बल्लाळ — २ आबाजी — ३ १पुरुषोत्तम, २हरी — ४ १गोविंद, २गोपाळ

४ गोपाळ — ५ बाळकृष्ण — ६ गोपाळ* — ७ १गोविंद*, २कृष्ण*

घराणें १२वें–भांजळें (३२-१८)

१ — २ — ३

- सदाशिव — मोरो
- महादेव
  - १रघुनाथ — महादेव
  - २कृष्ण

३ — ४ — ५ — ६ — ७

- महादेव
  - १रघुनाथ
  - २विठ्ठल
    - १महादेव
      - १विठ्ठल* (गोपाळ)
      - २रघुनाथ* — रामचंद्र*
      - ३विष्णु* — श्रीधर*
    - २गणेश
      - १वामन*
        - १मोरेश्वर*
        - २विश्वनाथ*
      - २यशवंत* — जयंत*
      - ३दत्तात्रेय*
    - ३नारायण
      - १बाळकृष्ण*
      - २शंकर*
      - ३वासुदेव*
    - ४रामकृष्ण
    - ५लक्ष्मण
      - १हरी*
      - २अच्युत*
      - ३मनोहर*
      - ४बाळू*
  - ३विष्णु

घराणें १३ वें–वडोदें (२३-४)

१ — २ — ३

- विश्वनाथ — बापूजी — बाळाजी

३ — ४ — ५

- बाळाजी
  - १सदाशिव
    - १शिवराम
    - २राजाराम
    - ३सीताराम
  - २विश्वनाथ
    - १चिमणाजी
    - २रामाजी
    - ३नारो
    - ४बापुजी
      - १रामचंद्र
      - २लक्ष्मण — काशीनाथ*
      - ३गणेश*
        - १नीळकंठ*
        - २पुरुषोत्तम*
    - ५गणेश
  - ३गणोबा
  - ४अनंत — काशीनाथ
  - ५रामचंद्र

भारत इतिहास संशोधक मंडळ ग्रंथालय पुणें ३०

घराणें १४ वें तासगांव (२०–७)

१ विनायक
२ — १ बल्लाळ २ विठ्ठल ३ सदाशिव ४ बाजी

(पिढ्या: २ ३ ४ ५ ६)

- १ बल्लाळ
  - १ कृष्णाजी
    - १ रघुनाथ
    - २ विनायक
      - १ गोविंद *
      - २ नरहरी *
        - १ कमळाकर *
        - २ वसंत *
      - ३ गणपति *
    - ३ रामचंद्र *
      - १ बाळकृष्ण * — DAYUM 1931-
      - २ गोपाळ *
  - २ नारो
  - ३ विष्णु
  - ४ हरी
- २ विठ्ठल — पांडुरंग

घराणें १५ वें कुरुंदवाड (२१–१०)

गणेश (जिवाजी) — १ विसोजी २ धोंडो (अण्णा)

(पिढ्या: २ ३ ४ ५ ६)

- १ विसाजी
  - १ दत्तात्रय
  - २ विनायक — वासुदेव
- २ धोंडो — जिवाजी — बळवंत
  - १ दत्तात्रेय
  - २ नारायण
    - १ धुंडिराज *
    - २ चिंतामणी *
    - ३ गजानन *
    - ४ मोरेश्वर *
    - ५ लक्ष्मण *
    - ६ (बाळकृष्ण) बळवंत *
  - २ विनायक *
    - १ पुरुषोत्तम *
    - २ विष्णु *
    - ३ अवधूत *
    - ४ कृष्णा *

घराणें १६ वें मिरज (८–१)

(पिढ्या: १ २ ३ ४ ५)

- धोंडो — सदाशिव (तात्या)
  - १ गणेश
    - १ भीमराव — भालचंद्र *
    - २ नारायण
    - ३ हरी
  - २ गोविंद

प्रकरण ५ वें

माहिती–(घराण्यातील व्यक्तींची)

घराणें १ लें नेवरें

नारमानी

केशव शिवराम (८) (भार्या सगुणा) हे जमखंडी संस्थानांत फौजदारीचे कामावर होते. हे आपले कामांत निष्णात असत व त्यांचा दरारा मोठा असे. त्यांना दोन चिरंजीव आहेत, रामचंद्र व व्यंकटेश (९) हे आपल्या मातोश्रीसह आपले चुलते विनायकराव ह्यांचेजवळ असतात.

(१) रामचंद्र जन्म १९०६ (२) व्यंकटेश जन्म १९२८ व एक मुलगी आहे तिचें नांव बाळू आहे. रामचंद्र केशव हे पोलीस खात्यांत नोकर आहेत.

विनायक शिवराम (८) हे जमखंडी संस्थानांत नोकर होते आतां सेवानिवृत्त झाले आहेत. त्यांना, बळवंत जन्म १९०७ व (२) शिवराम जन्म १९१० असे दोन मुलगे आहेत. बळवंत विनायक (९) हे जमखंडी हायस्कूलांतून मॅट्रिकची परीक्षा पास झाल्यावर त्यांनी हायकोर्ट परीक्षेचा अभ्यास करून ती परीक्षा ते पास झाले आहेत व जमखंडी संस्थानांत त्यांनी नोकरी धरली आहे. या घराण्यांत हिरेपडसलगी (ता. अथणी) येथें ९६ एकर जमीन इनाम आहे.

निळो बाळाजी (४)—ह्यांना पेशव्यांचे कडून थोंडयें गांव इनाम मिळालें आहे. हे काय पेशव्यांचे लष्करांत होते की नेवऱ्याचे सुभेदार होते की कोणत्या कारणास्तव मिळाले ह्याचा उल्लेख सनदेंत नाहीं. हा गांव रत्नागिरी तालुक्यांत जयगड खाडींतील राईबंदराजवळ दोन मैलांवर आहे. ह्या गांवाचें उत्पन्न २०० रुपये आहे. निळो बाळाजींना दोन मुलगे (१) अप्पाजी (२) चिमणाजी. ह्यांच्या वंशजाकडे शंभर शंभर रुपये उत्पन्नाचे गांवाचे भाग चालू आहेत.

श्रीधर बाळकृष्ण—(७) (भार्या सगुणा) यांना बंधू दोन–जयराम व विष्णु, शिवाय ह्यांची मावशी (त्यांचे भ्रतार वारल्यामुळें व फार

गरिबी असल्यामुळें) त्यांचे वडिलांकडे सर्वजण रहात असत. त्यामुळें त्या घरात २५ माणसें दर वेळेस पंक्तीला असत व उत्पन्नही बेताचें म्हणून श्रीधरपंत हे वयाचे १४वे वर्षी पळून सांगलीस गेले व तेथें त्यांनी ४पैशाच्या कवड्या घेऊन व्यापाराला आरंभ केला. वाढतां वाढतां ते सांगलीस मोठे प्रसिद्ध व्यापारी नाईक झाले. ते इतके की खुद्द सांगलीचे राजे श्रीमंत अप्पासाहेब यांना जरूर पडल्यास ते कर्जही देत असत. पुढें ते मुंबई पुण्याहून जडजवाहीर घोड्याचे पाठीवरून आणीत असतां (तेव्हां पुण्याहून सांगलीला आगगाडी नव्हती) वाटेंत चोरांनीं लुटलें. ह्यामुळें त्यांना अत्यंत कर्ज झालें व त्यांचा व्यापार बसला, पण श्रीमंतांची त्यांचेवर बहाल मर्जी असल्यामुळें त्यांनीं त्यास वकिलीची सनद दिली.

तेव्हां सांगलीस १।२ च वकील असल्यामुळें त्यांची वकीली चांगली चालत होती, पण कर्ज फेडण्याकडे त्या मिळकतीचा उपयोग होत असे, त्यामुळें त्यांना पुढें पुढें कठीण दिवस आले.त्यांनीं आपल्या मुलांस कर्ज मात्र कांहीं ठेविलें नाही. ते आपल्या वयाच्या ८२ व्या वर्षी दापोली येथें आपल्या थोरल्या मुलाजवळ वारले. हे स्वभावानें अत्यंत शांत असत. त्यांना ६ मुलें झालीं, पण तीन अकालीं वारलीं. तीन हयात होतीं. दोन मुलगे व एक मुलगी. मुलगी कोतवड्याचे वामनराव सहस्त्रबुद्धे (हे पुण्यास जज्ज-कोर्टांत कारकून पुढें झाले होते, यास दिली होती; पण ती पहिल्या प्लेगाला पुण्यास बळी पडली. हिला मूलबाळ कांहीं नव्हतें.

गणेश श्रीधर—(८) हे श्रीधरपंतांचे थोरले चिरंजीव, हे सांगलीला जेव्हां मोठें पाणी आलें होतें,म्हणजे शके१७७५साली,सांगलीस जन्मले.त्यांचें सांगलीसच मराठी शिक्षण झालें व तेव्हां तेथें इंग्रजी शाळा नव्हती म्हणून रत्नागिरीस शिकण्याकरितां गेले. तेथें सन १८७२ मध्यें मॅट्रिक परीक्षा पास झाले व त्यांना मुंबईस एलफिन्स्टन कॉलिजांत स्कॅालरशिप मिळाल्या-मुळें मुंबईस शिकावयास गेले. पण पुढें एक वर्षानें त्यांची स्कालरशिप गेल्यामुळें त्यांना कॉलेज सोडावें लागलें. पुढें त्यास मुधोळ येथें इंग्रजी शाळेवर हेडमास्तरची जागा मिळाली. तेथें ते बरेंचवर्षें होते. पुढें संस्थानच्या कांहीं भानगडीमुळें त्यांची नोकरी गेली. पण पुढें लवकरच त्यांस दापोली येथील मिशन शाळेंत नोकरी मिळाली; तेथेंहि ते बरेच वर्षे

होते. शेवटीं शेवटीं ते विशाळगड संस्थानांत मलकापूर येथें इंग्रजी शाळेवर हेडमास्तर होते. तेथें असतांना १९०६ चे जानेवारींत त्यांना प्लेग होऊन ते वारले. हे शरीरानें गोरेपान, धिप्पाड व पैलवान असत, व आखाड्यांत हे कुस्त्या खेळत असत, सांगलीस कृष्णानदीस मोठा पूर आला म्हणजे हे ह्या तीरावरून त्या तीराला जात असत.

उत्तम शिक्षक म्हणून त्यांचा फार लौकिक असे व ते मोठे नीतिमान असत. विद्यार्थ्यांस ते नेहमीं नमस्कार घालण्यास व नीतीनें वागण्यास सांगत असत. त्यांचे हाताखालीं जे शिकोन गेले त्यांना ह्यांचेबद्दल फार आदर असे. त्यांनीं संसारमार्गोपदेशिका म्हणून एक नीतिपर पुस्तक लिहिलें आहे. ते कधीं कधीं कीर्तनही करीत असत. त्यांची पत्नी लक्ष्मीबाई. त्यांनीं पती वारल्यावर काशी, रामेश्वर, द्वारका, पंढरपूर अशा यात्रा करीतच काळ घालविला व शेवटीं नाशिक क्षेत्रीं १९१२ मध्यें त्या वारल्या. त्यांना ५ मुली व दोन मुलगे झाले. मुलींचीं लग्नें त्या उभयतांचे हयातींतच झालीं होतीं. मुलगा श्रीधर गणेश उर्फ बाबा (९) ते वारले तेव्हां लहान होता. त्यांचे चुलत्यांनीं त्यांचा सांभाळ केला व ते स्कूल फायनलची परीक्षा पास झाल्यावर शाळाखात्यांत कारकुनीचे नोकरीवर लागले. हल्लीं ते त्याच नोकरीवर मुंबईस आहेत. त्यांच्या कुटुंबाचें नांव इंदिरा त्यांना १ मुलगा व २ मुली ही अपत्यें आहेत.

बाळकृष्ण (उर्फ भाऊ) श्रीधर (८) (भार्या अन्नपूर्णा.) यांचें बाळपण नेवऱ्यास गेलें. तेथें मराठी सरकारी अगर गांवठी कोणतीच शाळा नसल्यामुळें व घरीं कोणी शिकविणारें नसल्यामुळें १० वर्षांचे होईपावेतों ह्यांचीं धुळाक्षरें सुद्धां झालीं नव्हतीं. पुढें सांगलीस येऊन तेथें प्राथमिक शिक्षण झालें. त्यांचे थोरले बंधु गणेश श्रीधर यांस मुधोळास इंग्रजी शाळेवर हेडमास्तरची जागा मिळाल्यामुळें हे मुधोळास गेले व तेथें इंग्रजी ५ इयत्ता झाल्या व त्यावेळीं त्यांचें लग्नही झालें. पुढें कोल्हापुरास राजाराम हायस्कूलमध्यें त्यांची ६वी व ७वी झाली. त्यांची मॅट्रिक्युलेशन परीक्षा १८८६ मध्यें झाली. ते राजाराम हायस्कुलांतून चार नंबरचे आंत आल्यामुळें त्यांना स्कॉलरशिप मिळाली होती, पण तेवढ्यांत भागण्यासारखें नव्हतें म्हणून ते कॉलेजांत गेले नाहींत, व त्यांनीं नोकरी धरली. घरची फार गरिबी म्हणून त्यांनीं ४ वर्षे नोकरी

केली व नंतर शेतकी कॉलेजांत स्कॉलरशिप मिळवून तेथील अभ्यासक्रम पुरा करून युनिव्हर्सिटीचा डिप्लोमा मिळविला. नंतर प्रथम शेतकी खात्यांत नंतर फलटण संस्थानांत नोकरी केली. कॉलेज ऑफ सायन्समध्यें एक वर्ष-भर गणित व शेतकी या विषयांचे ते लेक्चरर होते. पुढें त्यास सातारा हायस्कूलमध्यें नोकरी लागली. युनिव्हर्सिटींत पुष्कळ वर्षे ते डिग्री परी-क्षेला परीक्षक होते, पण त्यांना डिग्री नव्हती, तर नुसता डिप्लोमा होता; म्हणून १९०८ सालीं ते डिग्री परीक्षेला बसून त्यांनी डिग्री मिळविली. त्यांनीं पुण्याच्या ट्रेनिंग कॉलेजांत कांहीं वर्षे काम केलें.पुढें इन्स्पेक्टिंग बाजूला त्यांचा बदली झाला.तिकडे असिस्टंट व नंतर मुख्य डेप्युटी इन्स्पेक्टरचें १३ वर्षे काम करून १९२३ मध्यें ते पेन्शनींत गेले. त्यांनीं वीस एक पुस्तकें लिहिलीं आहेत. त्यांची यादी लेखक या प्रकरणांत दिली आहे. पेन्शनींत गेल्यावर पुढें १ वर्षानें ते पुण्याचे बी. जे. मेडिकलस्कूलमध्यें दाखल झाले व तेथें ते शेवटल्या वर्षांत असतांना त्यांना हायब्लडप्रेशर हा रोग झाल्या-मुळें त्यांना तो कोर्स सोडावा लागला.त्यांना ८ मुलें झालीं. ४ मुलगे व ४ मुली. पैकीं २ मुली लहानपणींच वारल्या. एक मुलगी नांव सौ. कमला-बाई हीस विजापुरचे रा. सितारामपंत गोखले यांस दिली होती. पण ती पहिल्या बाळंतपणांतच दोषिक तापानें वारली. २ री मुलगी कु. कृष्णाबाई आहे.

चार मुलांपैकीं १ ले–महादेव बाळकृष्ण—(९) (पत्नी उमा) हे आपल्या चुलत्याजवळ दापोलीस रहात असत व तेथेंच ते मॅट्रिक झाले व पुढें त्यांचे चुलते कोल्हापुरास विजापुरकरांचे बोर्डिंगवर सुपरि-टेंडेंट होते, तेव्हां तेथेंच हे प्रीव्हिअस व इंटरमीजिएट परीक्षा राजाराम कॉलेजांतून पास झाले व मग पुण्यास डेक्कन कॉलेजांत बी.ए.च्या वर्गांत गेले. तेथें बी. ए. झाल्यावर मुंबईस एलएल. बी. होण्याकरितां गेले व १९०८ सालीं एलएल. बी. झाले. पण त्यांनीं वकिली केली नाहीं. सनदसुद्धां काढली नाहीं. प्रथम तळेगांव दाभाडें येथें विजापुरकरांचे समर्थ विद्यालयांत कांहीं दिवस काम केल्यानंतर ते थिऑसॉफिस्ट झाले. कांहीं वर्षे दक्षिण हैद्राबाद येथें थिऑसॉफीचें काम करीत होते.पुढें ते अड्यारला गेले. तेथें ते बरींच वर्षे होते. कानपूरला थिऑसॉफिकल सोसायटीचें हायस्कूल होतें.

तेथें कांहीं दिवस शिक्षकाचें काम केल्यावर पुढें श्रीमंत काप्पासाहेब राजे, सांगली यांनी त्यांस सांगलीचे श्रीमंत युवराज व श्रीमंत प्रतापसिंह यांचें ट्यूटर व गार्डियन् नेमिलें. आजून ते गार्डियन् म्हणूनच काम करीत आहेत. त्यांना दोन अपत्यें झालीं एक मुलगी व एक मुलगा. मुलगी लहानपणीच वारली.

मुलगा गणेश (वसंत) महादेव (१०) (भार्या शशिकला,) ह्याचा जन्म १९१२ मध्यें नाशिक येथें झाला. ह्याचे वडील अजमेर, कानपूर वगैरे ठिकाणी असल्यामुळें त्याचें प्राथमिक शिक्षण कधीं तामील, कधीं हिंदी तर कधीं मराठींत असें झालें. पुढें ह्याचे आजोबा नाशकास डेप्युटी ए. इन्स्पेक्टर असत. त्यांचे जवळ हे येऊन राहिले, व तेथें पहिल्या इंग्रजी तीन इयत्ता झाल्या व पुढें त्यांचे आजोबा रिटायर होऊन पुण्यास आपले दुसरे मुलाजवळ येऊन राहिले. तेथें हे आले व तेथें त्यांच्या ४ व ५ इयत्ता झाल्या. पुढें त्यांचे वडील सांगलीस आल्यामुळें हे सांगलीस गेले व तेथें ६ ७ इयत्ता होऊन १९२९त. मॅट्रिक झाले. पुढील शिक्षणाकरितां पुन्हा पुण्यास आले. प्रीव्हियस डेक्कनकॉलेजांतून (१९३०) व इंटरसायन्स फर्ग्युसन मधून १९३१ त ते झाले, व नंतर त्यांची आत्या बनारस हिंदु युनिव्हर्सिटींत प्रोफेसर असल्यामुळें ते बनारसयुनिव्हर्सिटीच्या इंजीनिअरिंग कॉलेजांत गेले. तेथें ४ वर्षें राहून चारही परीक्षा उत्तम तऱ्हेनें पास होऊन १९३५ सालीं B. Sc. in Engineering झाले. आतां त्यांना जमशेटपूर येथें टाटाचे कारखान्यांत उमेदवार म्हणून नियमलें आहे व तेथें ते काम करीत आहेत. १९३६ चे मे महिन्यांत त्यांचें लग्न झालें.

लक्ष्मण बाळकृष्ण (९)—(भार्या १ यमुना व २ उषा.) हा बाळकृष्ण श्रीधर याचा २ रा मुलगा—ह्याचे वडील पुण्यास ट्रेनिंग कॉलेजांत बरींच वर्षें शिक्षक असल्यामुळें त्याचें हायस्कूल व कॉलेजचें शिक्षण पुण्यास न्यू इंग्लिश स्कूल व फर्ग्यूसन कॉलेजांत झालें. १९१४ सालीं हे बी. ए. झाले व १९१७ सालीं एम्. ए. झाले. पुढें कांहीं दिवस वऱ्हाडांत वगैरे ठिकाणीं नोकरी केल्यावर पुण्याचे व मुंबईचे हायस्कुलांत त्यांना नोकरी मिळाली. व नंतर १९१७ सालीं धारवाडचे कर्नाटक कॉलेजांत त्यांना डेमॉन्स्ट्रेटरची

जागा १०० रुपयांवर मिळाली. तेथें ३ वर्षे नोकरी केल्यावर त्यांची पुण्यास एंजनीअरिंग कॉलिजांत बदली झाली. ते अजून तेथेंच आहेत व पगार आतां २५० झाला आहे. त्यांचे १ लें लग्न १९१५ मध्यें झालें, त्या कुटुंबापासून त्यांना ७ मुलें झाली. पैकी दोन शिल्लक आहेत, एक मुलगी व दुसरा मुलगा नांव राम; १ लें कुटुंब १९३१ साली वारलें. पुढें त्यांनीं २ रें लग्न केलें, त्या कुटुंबापासून त्यांना एक मुलगा झाला आहे नांव, शाम (१०). त्यांनीं पुण्यास जंगली महाराजाच्या रस्त्यावर बंगला बांधला आहे.

हरि बाळकृष्ण—(९) ह्यांचें प्राथमिक शिक्षण पुण्यास झालें व हायस्कूल शिक्षण नाशिकला झालें. हे स्कूलफायनल झाल्यावर जर्मन वॉर सुरू झाली, तेव्हां हे आफ्रिकेंत लढाईवर गेले होते. तेथून परत आल्यावर मुंबईस थोडी नोकरी करून मग त्यांनीं पुण्याचे इंजिनीअरिंग कॉलेजचा डिप्लोमा कोर्स घेतला व तिकडील सर्व परीक्षा पास होऊन त्यांना इलेक्ट्रिकएंजिनी-अरिंगचा डिप्लोमा मिळाला. पुढें त्यास जी. आय. पी. रेल्वेच्या वर्क-शापमध्यें नोकरी लागली. आतां ते जी.आय.पी. रेल्वेंतच कल्याणला २०० रुपयांवर आहेत. ह्यांची पहिली बायको क्षयानें वारली. नंतर ह्यांनीं दुसरें लग्न केलें. त्यांना अजून मूलबाळ झालें नाहीं. १ ल्या पत्नीचें नांव—सुशीला व २ रीचें नांव सुनंदा.

दत्तात्रय बाळकृष्ण (९)(भार्या इंदुमती) हे बाळकृष्ण श्रीधर यांचे ४ थे चिरंजीव. त्यांचेंही प्राथमिक शिक्षण पुणें येथें झालें व हायस्कूल शिक्षण नाशकास झालें. ते मॅट्रिक पुना हायस्कूलमधून झाले. नंतर ते न्यू पूना कॉलेजमध्यें गेले. ते १९२० साली बी.ए. झाले. पुढें १९२२ साली एल्एल्.बी. झाले. पुढें १९२३ साली वाशीमचे गोखले वकील यांच्या शेवटल्या कन्येशीं त्यांचा विवाह झाला व ते वाशीम येथें वकिली करण्यास गेले. तेथें ते आतां स्थाईक झाले आहेत. त्यांनीं तेथें एक बंगला बांधला आहे व १०० एक एकर जमीन खरेदी केली आहे. त्यांना एकंदर ७।८ मुलें झाली पैकीं दोन मुलगे हयात आहेत. १ आनंद व २ रा अरुण (१०)

कु. कृष्णाबाई बाळकृष्ण—या साताऱ्यास जन्मल्या. यांचें इंग्रजी ३ इयत्तापर्यंतचें शिक्षण नाशकास झालें. तेथें असतांना त्यांना मिडलस्कूल स्कॉलरशिप मिळाली होती. पुढील शिक्षण पुण्याच्या हुजूरपागेंत झालें. त्या १९१९ त मॅट्रिक झाल्यावर पुढें मुंबईस कॉलेजांत शिकावयास गेल्या पण तेथें आजारी पडल्यामुळें तें त्यांचें वर्ष फुकट गेलें. मग त्यांचे २ नंबरचे बंधु धारवाड कर्नाटक कॉलेजांतच शिक्षक होते म्हणून तेथें शिकाव-यास गेल्या. तेथें त्यांना एक वर्ष सरकारी स्कॉलरशिपही मिळाली होती. तेथून त्या प्रीव्हिअस व इंटर परीक्षा पास झाल्यावर बी. ए. करितां पुण्याच्या फर्ग्युसन कॉलेजांत आल्या व तेथें रेसिडेन्सींत राहून बी. ए. १९२५ व एम. ए. १९२७ मध्यें पास झाल्या. पुढें त्यांनीं हुजूरपागेंत नोकरी धरली. पण त्या फार आजारी पडल्यामुळें नोकरी सोडून सांगलीस थोरले बंधु महादेव उर्फ बापू यांजकडे जाऊन राहिल्या. पुढें बऱ्या झाल्या-वर प्रथम नगर येथें मुलींच्या इंग्रजी शाळेंत कांहीं महिने काम केलें; नंतर त्यांस कराची येथील मुलींच्या शाळेंत नोकरी लागली. तेथें असतांनाच त्यांना बनारस हिंदु युनिव्हर्सिटींत मुलींच्या कॉलेजांत अर्थशास्त्राच्या लेक्च-रर म्हणून जागा मिळाली (१९३०). तेथेंच त्या अजून काम करीत आहेत. त्या कुमारिकाच आहेत. त्यांना वाचनाचा नाद फार, त्या मराठी २ रीत असतांनाच महाभारताचे ८ ही भाग त्यांनीं वाचून काढले होते. त्या ' स्त्री ' मासिकांत अर्थांमधीं लेखही लिहितात.

नीलकंठ कृष्णाजी (९)—मॅट्रिक झाल्यावर यांनीं कलेक्टर कचेरींत नोकरी धरली. हे संस्कृत वगैरे विषयांत निष्णात असल्यामुळें हे खाजगी शिकविण्याचेंही काम करीत असत व ते फार आस्थेनें शिकवीत असल्यामुळें त्यांची शिकवण मिळण्याबद्दल फार विद्यार्थी धडपडत असत. यांनीं अकौंटंटची परीक्षा दिली होती व त्यास रत्नागिरी कलेक्टरांचे कचेरींत डेप्युटी अकौंटंटची जागा मिळाली होती. सदर्न डिव्हिजनमध्यें त्यांचा नंबर वर असल्यामुळें ते लवकरच अकौंटंट व्हावयाचे होते. पण इतक्यांत निर्घृण काळानें त्यास ओढून नेलें. त्यांना दोन मुलगे आहेत (१) वासुदेव (२) गजानन. १ वासुदेव नीलकंठ (१०)—हे मॅट्रिकपर्यंत

शिकले पण वडील लवकर वारल्यामुळें त्यांना नोकरी धरावी लागली. ते रत्नागिरीस मामलेदार कचेरीत कारकून आहेत. गजानन नीळकंठ(१०)—हे लहान असल्यामुळे अजून शिकत आहेत.

नारायण केसो (६) हे नेवऱ्याहून प्रथम चिंचणीतासगाव येथें आले. हे पुढे मुधोळ संस्थानचे दिवाण होते. ह्यांस काशिनाथ (भार्या राधा) व गोपाळ (७) हे दोन मुलगे होते. गोपाळ यास दोन पुत्र. थोरले केशव गोपाळ (८)—(भार्या सावित्री) व धाकटे गोविंद गोपाळ (८)—(भार्या रमा.) केशवराव यांस चार पुत्र असून वडीलपुत्र नारायण (९) (भार्या सरस्वती) ह्यांचें जमखंडी येथें लोकमान्य नावाचें मालकीचें हॉटेल आहे. वय सुमारें ५६ आहे. ह्यांना भालचंद्र व सदाशिव हे दोन मुलगे आहेत. केशव गोपाळ (८) ह्यांचे दुसरे चिरंजीव कमलाकर (९) (भार्या लक्ष्मी) हे जमखंडीस नोकर आहेत. वय ५१. ह्यांना केशव (१०) ज. १९१८, व्यंकटेश ज. १९२०, विष्णु ज. १९२६ व गजानन ज. १९२९ असे चार मुलगे आहेत. पैकीं वडील पुत्र केशव हे चुलत बंधु व्यंकटेश गोविंद (९) ह्यांना दत्तक गेले. ह्यांचें शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झालें आहे. कमलाकर ह्यांचे बंधु कृष्णाजी केशव (९) (भार्या राधा.) ह्यांना गोविंद (१०) म्हणून मुलगा एक असून तो शिकत आहे. गोविंद गोपाळ (८) (भार्या रमाबाई) ह्यांचा मुलगा व्यंकटेश (९) त्याची भार्या गंगूबाई ह्यांनीं आपले चुलत दीर कमलाकर केशव (९) ह्यांचा मुलगा केशव दत्तक घेतला व नांव तेंच राहिलें.

अंताजी उर्फ बाळाजी केसो (६)—हे बंधुसमवेत देशावर आले. त्यांचे पुत्र रामाजी अंताजी (७) हे जमखंडी संस्थानांत नोकर होते. ह्यांचे चुलत बंधु विसाजी राघो (७) (भार्या पार्वती) हे नेवरें येथील विश्वेश्वराचे उपासक होते. ह्या देवाची पूजा करीत असतांना ह्यांस रेड्यानें मारल्यामुळें हे कैलासवासी झाले व तो रेडाहि तत्काळ मरण पावला. ह्या दोघांच्या समाधी नेवऱ्यास बांधल्या आहेत. त्यांच्या पूजाअर्चेसाठीं वे. सं. चितळे भटजी ह्यांस ह्यांनीं कांहीं उत्पन्न देऊन ठेविलें आहे. त्यांचा पुत्र रघुनाथ उर्फ भाऊ विसाजी (८) (भार्या जानकी) हे कमाविसदार होते. १८९६ सालीं दुष्काळ पडला त्या वेळीं ह्यांनीं अन्नदान करून पुष्कळांस जीवदान दिलें.

हे १८९९ साली वारले. ह्यांना मुली काशी पेठे, संतुबाई–मराठे, गोदुबाई–आठवले, यमुनाबाई–दातार आणि वेणूबाई–गोखले अशा होत्या. शंकर उर्फ भिकाजी रघुनाथ (९) जन्म स. १८९०. हे विजापूर येथें शेती-सावकारी करीत असून शिवाय 'लक्ष्मीनरसिंह' नामक पेढीचे मॅनेजिंग डायरेक्टर आहेत. ह्यांच्या भार्या दोन–अन्नपूर्णा व भागीरथी; ह्यांना ७ मुलें झाली. पैकीं फक्त दोन रघुनाथ व बाळकृष्ण हयात आहेत. ह्यांचे बंधु बाळकृष्ण (९) हे वयाच्या १० व्या वर्षी वारले. रघुनाथ उर्फ भाऊ शंकर (१०) जन्म १९११ (भार्या सुशीला) ह्यांचे शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झालें असून हे विजापूर येथें लक्ष्मी सिनेमास ऑपरेटर आहेत.

हरी मोरेश्वर (५) भार्या यशोदा त्यांचा पुत्र परशुराम हरी (६)(भार्या सरस्वती.) सिताराम उर्फ भिकाजी परशुराम (७)(भार्या जानकी.)ह्यांना तीन मुलगे होते.वडील गोविंद भिकाजी (८) हे विष्णु हरी (६) ह्यास दत्तक गेले. दुसरे गोपाळ भिकाजी (८)जन्म स. १८७६ (भार्या सरस्वती.) हे दिवाणी खात्यांत नोकर असून पुढें क्लार्क ऑफ् दि कोर्ट ह्या हुद्यापर्यंत चढले होते. हल्ली पेनशन् घेतलें आहे. ह्यांचे घराण्यात अष्टे (जि. सातारा) गांवी मिराशी हकाची जमीन आहे. ह्यांचे चि. पांडुरंग गोपाळ (९) जन्म श. १८२५ अन्ट्रेन्ड असून सातारा जि. शिक्षक आहेत. त्यांचे बंधु रामचंद्र गोपाळ (९) ज. श. १८३० (भार्या सीता)हे मॅट्रिक असून कऱ्हाड पोर्टात सेक्शन रायटर व टायपिस्ट आहेत. त्यांचे चुलते शंकर भिकाजी (८) जन्म १८८४ स. हे दुसऱ्या वर्षाचे ट्रेन्ड असून सातारा जि. हेडमास्तर आहेत. पगार रु. ६०. ह्यांना रघुनाथ उर्फ रघुवीर , प्रभाकर व मनोहर (९) असे तिन मुलगे आहेत.

विष्णु हरी (६) हे नेवऱ्याहून प्रथम अष्टे येथें आले. नंतर नानासो चिंचणीकर पटवर्धन ह्यांचेकडे पागेवरील अधिकारी झाले. ह्यांनीं आपला पुतण्या सिताराम उर्फ भिकाजी (७) ह्यांचा पुत्र गोविंद (भार्या लक्ष्मी) ह्यास दत्तक घेतलें.

ह्यांचा मुलगा नरहरी (८) (भार्या सत्यभामा.) ह्यास सीताराम (९) ऊर्फ शंभु हा एक मुलगा आहे.

सदाशिव गोपाळ (५) हे पूर्वी सांगलीस राहात असत. नंतर मंगळवेढेस गेले असें समजतें. ह्यांना बाळाजी, विनायक व गोपाळ (६) हे तीन मुलगे होते. पैकी बाळाजीचे चिरंजीव हरि ऊर्फ आबाजी (७) हे मंगळवेढें येथें वकील होते. वकीलांचे पुत्र वासुदेव (८) ह्यांचे चि. नारायण (९) हेहि तेथेंच वकीली करीत असतात. त्यांना एक मुलगी आहे.

गोपाळ सदाशिव (भार्या सरस्वती)(६)ह्यांचे मुलगा गणेश गोपाळ(७) हे तासगाव येथें कारकून होते. तेथें त्यांचा एक पक्का वाडा आहे. ह्यांना गोविंद, दत्तात्रेय, बाळाजी व महादेव (८) असे चौघे मुलगे झाले. वडील पुत्र गोविंदराव (भार्या राधा,) ह्यांना बाळकृष्ण, पांडुरंग, बाळ ऊर्फ गणेश व दामोदर आणि बन्याबापू (९) असे पांच मुलगे असून त्यापैकीं दामोदर गोविंद (९) हे निफाड येथें असतात. ह्यांना सदानंद (१०) नांवाचा एक मुलगा आहे. बाकीचे बंधु अकलूज येथें असतात. दत्तात्रेय गणेश (८) (भार्या लक्ष्मी) हा काशीस असतात. बाळाजी गणेश (८) (भार्या सगुणा) ह्यानाहि सांगलीस नोकरी होती.पुढे मंगळवेढे येथें बदली होऊन तेथें ते गेले होते. त्यांच्या मुलाचें नांव सदाशिव बाळाजी (९),हेहि सांगलीस नोकर असून त्यांची नोकरी २८ वर्षें झाली आहे. महादेव गणेश (८) हे रामदुर्ग येथें दाते घराण्यांत दत्तक दिले होते.

महादाजी बाळाजी नारमानी (४)यांना पुत्र तीन आबाजी,जनार्दन, लक्ष्मण (५) पैकी जनार्दनचा पणतू नारायण गोपाळ (८) (भार्या कुसाबाई) हे नेवरें येथें शेती करून असतात. हे फार सज्जन गृहस्थ आहेत. यांचें वय ६८ आहे. यांना एक मुलगा आहे. त्याचें नांव केशव–याचें नुकतेंच १९३६ मे मध्यें लग्न झालें. ह्यांनीं मराठी ७ वीची परीक्षा देऊन मग हायस्कूलमध्यें जाऊन मॅट्रिक झाल्यावर मुंबईस कॉलेजांत जाऊन बी.ए. झाले. आतां ते मुंबईस खाजगी शाळेंत नोकरी धरून एम. ए. चा अभ्यास करीत आहेत.

महादाजी बाळाजीचा ३ रा मुलगा लक्ष्मण (५)(भार्या जानकी) यांस

नारो, रावजी (रघुनाथ) व बाळाजी (६) असे ३ मुलगे होते. पैकी रघुनाथ उर्फ रावजी लक्ष्मण (६) (भार्या जानकी) ह्यांचे पुत्र विश्वनाथ (७) (भार्या उमा)हे तासगांव संस्थानांत कारभारी होते. ह्यांना व्यायामाचा चांगला नाद असे. ह्यांना ४ पुत्र होते. लक्ष्मण, अप्पा, पांडुरंग (आबा), नाना (८). लक्ष्मण विश्वनाथ(८) (भार्या जानकी),हे पुण्यास कंत्राटदार होते. ह्यांना दिल्ली येथे हिंदुमुसलमानांच्या दंग्यांत मृत्यु आला. २ रा मुलगा अप्पा यांना रघुनाथ नांवाचा एक मुलगा होता. पांडुरंग उर्फ आबा विश्वनाथ (८) (भार्या रखमा), ह्यांची मुंबई व कलकत्ता येथें आडत होती; दक्षिणी व्यापारी मंडळींत हे प्रमुखांपैकी एक होते. ह्यांना बाळकृष्ण, नीळकंठ व हरी (९) असे ३ मुलगे झाले. बाळकृष्ण पांडुरंग उर्फ आबा (९) हे मुंबईस व्यापार करतात. हरी पांडुरंग (आबा) (९) जन्म इ. १९०५ (भार्या सुनंदा), ह्यांचें इंटरपर्यंत शिक्षण मुंबईस झालें. हे अमेरिकन चित्रपटासंबंधीं व्यापार करतात; ह्याच व्यवसायाकरतां जावा, सुमात्रा,चीन ह्या देशांत इ.१९२७ मध्यें त्यांनीं प्रवास केला,ह्यांना मोरेश्वर उर्फ सुरेश नांवाचा मुलगा आहे. नारायण विश्वनाथ (८) (भार्या गोपिका).

लक्ष्मण महादजी (५) यांचा ३ रा मुलगा बाबाजी लक्ष्मण (६) हे तासगांव येथें सावकारी करीत असत. ह्यांची येथें बीस बिघे जमीन असून स्वतःचें घर आहे. यांचा पुत्र रामचंद्र बाबाजी (७) (भार्या यशोदा), हे तासगांव येथें राहात असत. ह्यांना पुत्र ४ बाळकृष्ण, गोविंद, गोपाळ, बंडो (८). बाळकृष्ण रामचंद्र (जन्म स. १८७८) (८) भार्या गंगा. हे शेफर्ड बोटी कंपनींत नोकर होते इ. १९०१ सालीं प्लेगानें मृत्यु पावले.

गोविंद रामचंद्र जन्म स. १७८१ (भार्या राधा) (८) हे गव्हर्न्मेंट टेलिग्राफ ऑफिसमध्यें मुंबईस नोकर होते. हल्लीं पेन्शन रु. १२५ घेऊन पुण्यास राहातात. ह्यांचें शिक्षण सातारा हायस्कूलमध्यें झालें. गोपाळ रामचंद्र (जन्म १८८४) (भार्या लक्ष्मी)हे न्यू कस्टम ऑफिसमध्यें नोकर असून पगार १३६ रु. आहे. ह्यांस दोन मुली व दत्तात्रेय (९) म्हणून एक मुलगा आहे.

बंडो रामचंद्र (८) जन्म १८८८ इ. (भार्या रमा) ह्यांचें शिक्षण प्रीविहयसपर्यंत झाले आहे. टेलिग्राफ को. ऑ. सोसायटीत अकौन्टंट आहेत. पगार रु. १७५ आहे. ह्यास दोन लहान मुली आहित.

गंगाधर महादजी (५) ह्यांचे चिरंजीव चिमणाजी गंगाधर (६) ह्यास सहा मुलगे; थोरले परशराम चिमणाजी (७) हे दत्तक गेले असून तिसरे पुत्र लक्ष्मण चिमणाजी (७) ह्यांचे मुलगे कोंडो लक्ष्मण (८) हे निजाम राज्यांत कुरगुंठ येथें शहाबादी दगडाचे कारखान्यांत नोकर आहेत. वय ५०. ह्यांना विनायक आणि नरहर (९) असे दोन मुलगे असून ते मुंबईस कॉलेजमध्यें शिकत आहेत. सदाशिव चिमणाजी (७) हे नाशकास शिक्षक होते. श्रीरामाचे रथमिरवणुकींत हे रथाखालीं सांपडून वारले. वासुदेव चिमणाजी (७) हे मुंबई म्युनिसिपॅलिटींत नोकर होते. पुढें त्यांना अर्धांग होऊन ते वारले.

रामाजी महादाजी (५) ह्यांचे पुत्र वासुदेव रामाजी (६) (भार्या सावित्री) ह्यांस सखाराम, विठ्ठल, मोरो व राघो (७) असे चौघे पुत्र झाले. पैकीं सखाराम वासुदेव (भार्या लक्ष्मी) हे नेवरें येथें शेती करून असत. ह्यांना पुत्र तीन होते. बापू, वासुदेव व हरी पैकीं बापू सखाराम (८) (भार्या गंगा) हे नेवरें येथें पाटील होते. ह्यांना दिनकर बापू (९) (भार्या जानकी.) हे पुत्र असून हे मुंबईस खासगी नोकरीत आहेत. ह्यांना हेरंब, वसंत विश्वनाथ, भास्कर व दामोदर (१०) असे ५ मुलगे झाले आहेत.

कृष्णाजी बापूजी (९) त्यांचा जन्म १८७६ मधील असून शिक्षण मराठीच झालें आहे. पण त्यांना कलाकौशल्याचा नाद असल्यामुळें ते हरहुन्नरी आहेत. फायरमन्, ड्रायव्हर, फिटर, खाणी कामगार हीं कामें त्यांनीं केलीं आहेत. त्यांनीं वऱ्हाड, पंजाब, निजामराज्य येथें हिंडून प्रवासहि बराच केला आहे. पेण कटलरीमध्येंहि हे होते. सध्यां हे धुळें येथें आहेत. त्यास सखाराम, लक्ष्मण, वासुदेव व रघुनाथ (१०) असे ४ पुत्र आहेत.

हरी सखाराम (८) हे नेवऱ्यास शेती करून असत. ह्यांना विष्णु व श्रीधर (९) असे दोन मुलगे झाले. विष्णुपंत (९) हे नेवऱ्यास शेती करून

असत. पण ते लवकरच वारले. त्यांचे बंधु श्रीधर ह्यांनी बरीच शेती नेवऱ्यास संपादन केली आहे. शेती व व्यापार करून हे नेवऱ्यास असतात. त्यांना यशवंत, शंकर, गोविंद, गोपाळ व वासुदेव, (१०) असे पांच मुलगे आहेत. मोरो वासुदेव (७) ह्यांचा पुत्र महादेव मोरो (८) हे पटवर्धन यांजकडे कारकून होते. त्यांचे चिरं. गणेश महादेव (९) हे मुंबईस (हिंदमाता सिनेमा जवळ) राहतात.

केसमानी

Tree at p 4

राघोबा बाळाजी (४) ह्या केसमानी शाखेतील गणो (४) यांची वंशावळ मिळाली पण त्यांतील व्यक्तींची माहिती कांहीं मिळाली नाहीं.

राघो बाळाजी (४) यांचा नातू लक्ष्मण चिमाजी (६) व त्याचा नातू परशुराम राघो (८) यांस महादेव व गणेश (९) असे दोन पुत्र आहेत. पैकीं महादेव परशराम (९) हे नेवरें येथें राहातात. त्यांचें शिक्षण मराठी सहाव्या इयत्तेपर्यंत झालें आहे. हे शेतीव्यवसाय करतात. ह्यांचें वय सुमारें ६० आहे. त्यांचा पुत्र सखाराम महादेव (१०) ह्यांचें वय अदाजें ३२ असून शिक्षण मराठी सातवीपर्यंत झालें आहे. हल्लीं हें सांगली येथें फिल्म कंपनीमध्यें नोकर आहेत. लक्ष्मण महादेव (१०) ह्यांचें वय सुमारें २९ वर्षांचें आहे. हे नेवरें येथें शेती करून असतात. दत्तात्रेय महादेव (१०) वय सुमारें २५. ह्यांचें शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झाल्यानंतर ते मुंबईस बर्मा शेल कंपनींत नोकर झाले. सांप्रत तेथेंच आहेत. विश्वनाथ महादेव (१०) वय सुमारें १८ हे रत्नागिरी येथें न्यू. इं. स्कूलमध्यें शिकत आहेत. प्रभाकर महादेव (१०) हे लहान आहेत. b 1926

महादाजी विसो (५) यांचे पणतू नारायण महादेव (८) यांना विनायक व सीताराम (९) असे दोन मुलगे, पैकीं सिताराम नारायण (९) हे पोष्टखात्यांत नोकर होते. सांप्रत ते सेवानिवृत्त झाले असून पेन्शन घेऊन पाचोरा पूर्वखानदेश येथें राहातात.

कृष्णाजी विसो (५) ह्यांचे पणतू कृष्णाजी रामचंद्र (८) ह्यांना काशिनाथ, अंताजी व वासुदेव (९) हे तिघे मुलगे असून ह्यापैकीं काशिनाथ कृष्णाजी (९) हे ठाणें जिल्ह्यांत शिक्षक आहेत. ह्यांचे

चिरं० हरी काशिनाथ (१०) हे ठाणें जिल्ह्यांत शीळिज येथें तलाठी आहेत. यांना नारायण (११) नांवाचा मुलगा आहे.

केसो विसो—(५) ह्यांचे नातू गोविंद गणेश (७) हे नेवऱ्याहून मिरज येथें शंभर वर्षांपूर्वी आले. तेथें पुढें शेखदार (मामलेदार) ह्या हुद्यापर्यंत चढले. त्यांचे पुत्र राघो गोविंद (८) हे नगर जिल्ह्यांत कारकून होते. तेथून बदलीवर बदली होऊन साताऱ्यास आले. त्यांचे पुत्र गणेश राघो (९) ज. १८५६, हे १८७६ मध्यें मॅट्रिक झाले. नंतर दिवाणी खात्यांत नोकर होऊन सातारा येथें क्लार्क ऑफ दि कोर्ट ह्या हुद्यापर्यंत चढले. ह्यांनीं १९०७ मध्यें पेनशन घेतलें; पुढें बाईस गु. नारायणशास्त्री मराठि-प्राज्ञ पाठशाळा संस्थापक व मुख्याध्यापक ह्यांजकडे वेदान्ताचा अभ्यास केला. हे १९३५ मध्यें स्वर्गवासी झाले. ह्यांना दोन मुली द्वारका लिमये व यमुना भागवत अशा आहेत. ह्यांना एक मुलगा विनायक (१०) हा झाला.ज० १८८०.स्कूल फायनल पास झाल्यावर त्यांनी स्मॉलकॉजकोर्टांत कांहीं दिवस कारकुनी केली. पुढें हातास व्यंग झाल्यामुळें पेनशन घेऊन सध्या खाजगी इंग्रजी शाळा चालवीत आहेत. ह्यांना मुली पांच झाल्या. सौ. मनु जोशी वय २२, वाराणशी केळकर वय २०, वेणु, सुमती, वत्सला ह्यांचीं वयें अनुक्रमें १४, ९, ५ अशीं आहेत. ह्यांचे चिरंजीव चिंतामणी विनायक (११) ज. १९०६, हे मॅट्रिक व स्कूल फायनल झाल्यावर शाळाखात्यांत नोकर झाले. नोकरी सांभाळून इंटर आर्ट्स, सेकंड इयर ट्रेनिंग व एस्. टी. सी. ह्या परीक्षा दिल्या. हल्लीं कोरेगांव येथें मराठी शाळेंत इंग्रजी क्लासावर शिक्षक आहेत. ह्यांना बाळ (१२) नांवाचा १ वर्षाचा मुलगा आहे-दामोदर विनायक (१०) ज. १९२१ इंग्रजी ६ वी शिकत आहे.

केशव राघो (९) ज. १८५८. १८७७ सालीं मॅट्रिक. ह्यांनीं सातारा हायस्कूलमध्यें बरेच दिवस शिक्षकाचें काम केलें, १९१४ मध्यें पेनशन घेतलें. हल्लीं सातारा येथें असतात. ह्यांना गायन व तंतुवाद्य-वादनाचा उत्तम व्यासंग आहे. ह्यांना रंगू जोशी, गंगू पटवर्धन, दुर्गा राजवाडे अशा तीन मुली आहेत व ४ मुलगे आहेत.

कृष्णाजी केशव (१०) ज. १८८३. कॉलेजांत इंटरपर्यंत शिक्षण

झाल्यावर डोळे बिघडल्यामुळें १९०१ मध्यें त्यांनी कॉलेज सोडून सातारा डि. ज. कोर्टांत कारकुनीची नोकरी धरली. पण पुढें सातारा येथेंच वेस्टर्न इंडिया लाईफ इन्श्युअरन्स कंपनी निघाली. तेव्हां नोकरीचा राजीनामा देऊन कंपनींत नोकरी धरली. व सध्या ऑफिसर्सच्या ग्रेडपर्यंत त्यांची बढती झाली आहे. ह्यांचा विद्याव्यसंग बरा असून प्रसंगी हे सभांतून भाषणेंहि करतात. ह्यांना अध्यापनाची आवड असून हे आप्तवर्गीयांचें प्राथमिक शिक्षण घरींच पुरें करून घेतात. वेदान्त व योगशास्त्रांतहि ह्यांची बरीच प्रगति, चुलते गणेश राघो (९) ह्यांच्या सहवासानें झाली आहे. त्यांनी सातारा येथील सध्यां भरभराटीस असलेल्या गजानन व्यायामशाळेचें पुनरुज्जीवन केलें. त्यांच्या मुली—गीता—पेंडे, वय ३०, शांता—गणपुले वय २६, अशा दोघी आहेत. ह्यांना अच्युत (११) म्हणून एक १२ वर्षांचा मुलगा आहे. तो इंग्रजी २ रींत आहे.

विष्णु केशव (१०) जन्म १८८८, ह्यांचें शिक्षण इंग्रजी ५ व्या इयत्तेपर्यंत झाल्यानंतर ते पुढें व्यापारांत शिरले. आता ते औंध संस्थानांत कारकून आहेत. ह्यांना दोन मुली व चार मुलगे आहेत. पैकीं रघुनाथ (११) ज. १९१५, ह्यांनी कॉलेजचें पहिलें वर्षाअखेरपर्यंतचें शिक्षण केल्यानंतर विमाकंपनींत नोकरी धरली. विमाशास्त्राच्या ए. सी. आय. आय. पार्ट फर्स्ट ह्या परीक्षेचा अभ्यास करीत आहेत. दुसरा मुलगा नारायण (११) ज. १९२०, इंग्रजी पांचव्या इयत्तेंत आहे. तिसरा व चवथा गोपाळ व मधुसूदन (११) हे दोघे मुलगे लहान आहेत.

वामन केशव (१०) हे सरकारी पब्लिक वर्कस् खात्यांत ओव्हरसीयर आहेत. ह्यांना सदाशिव, बळवंत व प्रभाकर (११) हे तिघे मुलगे व इंदुमती साठे वय २३ आणि शारदा, सिंधु, मंदाकिनी व कुमुद अशा पांच मुली आहेत. सदाशिव वामन (११) ज. १९१५ ह्यांची इंटर आर्टस्‌ची परीक्षा होऊन हे सध्यां एल्. सी. पी. एस्. च्या दुसऱ्या वर्षांत शिकत आहेत. ह्यांना व्यायामाचा शोक फार असून ते कुस्ती करण्यांत पटाईत आहेत. ते गजानन व्यायाम शाळेंतील हे एक नामांकित विद्यार्थी असून पोहोण्यांतही प्रवीण आहेत. बळवंत वामन (११) ज. १९१७, हे

इंग्रजी पांचवीमध्यें आहेत. प्रभाकर वामन (११) ज. १९२२. हे इंग्रजी चौथींत शिक्षण घेत आहेत. पांडुरंग केशव (१०) ज. १९०४. हे १९२८ साली एल्. सी. पी. एस्. झाले. हल्लीं सातारा येथें डॉक्टरी करतात. ह्यांनाही मर्दानी खेळाचा व्यासंग असून हे कुस्ती चांगली करतात.

दत्तात्रेय राघो (९)—ज. १८६७, हे मॅट्रिक झाल्यावर डिस्ट्रिक्ट प्लीडरची परीक्षा घेऊन इसलामपूर येथें ह्यांनीं १९११ पर्यंत वकिली केली. पुढें अपस्माराच्या व्यथेमुळें वकिली सोडून वडील बंधु केशव राघो (९) ह्यांचेजवळ ते असत. हे १९१८मध्यें मृत्यु पावले. ह्यांना गोदावरी ओक वय ४८ व कृष्णाबाई लिमये वय ४५ आणि काशी सोमण वय ४२ अशा तीन मुली आहेत. त्यांचे चिरं० शिवराम दत्तात्रेय (१०) ज. १९००, मॅट्रिक पास, हल्लीं कोल्हापूर येथें सब्‌पोस्टमास्तर आहेत, ह्यांना दोन मुलगे आहेत.

विसाजी राघो (९)—ज. १८६५. हे सातारा येथें कोर्टांत वकील होते, पुढें कांहीं दिवस नाशीक जिल्ह्यांत व नंतर कऱ्हाड येथें त्यांनीं वकिली केली. त्यांची पत्नी १९१७ मध्यें मृत्युवश झाली व हे नेहमी म्हणत असत त्याप्रमाणें पत्नीच्या दुसऱ्या वर्षश्राद्धादिवशींच म्ह. १९१९ सालीं ते स्वर्गवासी झाले. ह्यांना मनु सोमण वय ३४ नांवाची मुलगी आहे. मुलगा वासुदेव विश्वनाथ (१०) ज. १८९४. हे मॅट्रिक झाल्यानंतर कांहीं दिवस ढोर डाक्टरीचें शिक्षण घेत होते. हल्लीं हे कऱ्हाड येथें सायकल दुरुस्ती व विक्रीचें दुकान चालवून आहेत. ह्यांचा मुलगा गजानन (११) वय १४, हा इंग्रजी पांचवींत आहे, ह्यांना बहिणा, लीला व गंगू वय अनुक्रमें १०, ६ व २ असलेल्या अशा तीन मुली आहेत.

शंकर राघो (९)—ज. १८७०. हे तासगांव येथें वकील होते व आतां इस्लामपूर येथें वकिली करितात; ह्यांना गायनाचा चांगला अभ्यास आहे. ह्यांच्या मुली अनु पेंडसे, आक्का पटवर्धन व मथु [illegible] अशा तीन असून मुलगे चौघे आहेत. पैकीं थोरले अनंत शंकर (१०) ज. १९००. हे बी. ए. असून कळंब येथें सबरजिस्ट्रार आहेत. ह्यांनीं हिंदी भाषेचा चांगला अभ्यास केला आहे. कल्याण नांवाच्या हिंदी मासिकांत हे लेख लिहीत

असतात. ह्यांना दोन मुलगे व दोन मुली आहेत. गंगाधर शंकर (१०) ज. १९०६ ह्यांचें शिक्षण इंटरपर्यंत झालें होतें. हे मातीचें चित्रकाम फार उत्तम करीत असत. हे १९३२ सालीं हृदयविकारानें वारले. ह्यांचे बंधु विठ्ठल व माधव (१०) हे लहान आहेत.

मोरो ऊर्फ आण्णा पांडुरंग (९)—हे सरकारी सब्-असिस्टंट सर्जन होते. पेनशन घेऊन वाई येथें राहातात. त्यांचा तेथें खाजगी दवाखाना आहे. ह्यांना बाळकृष्ण, वामन, नारायण आणि दत्तात्रय (१०) असे चौघे मुलगे झाले. पैकीं थोरले पुत्र बाळकृष्ण मोरेश्वर (१०) ह्यांचें नांदगांव येथें सराफी दुकान आहे. डॉक्टरांची मुलगी कमला ह्यांनीं उंबरगांव येथील डॉ. जोशी ह्यांच्याशीं इ. १९३३ मध्यें पुनर्विवाह केला. ह्यांना ललित कलेचा नाद असून ह्यांनीं प्रसिद्ध प्रो. ना. सी. फडके ह्यांजबरोबर नाट्यप्रयोगांत मुख्य नायिकेचें काम केलें होतें. ह्यांना नवज्वरानें ता. १४।६।३६ रोजीं देवाज्ञा झाली.

राममानी

Tree pp 45

भास्कर महादाजी (३) ह्यांना सदाशिव व नारो असे दोन मुलगे. सदाशिव भास्कर (४) हे नेवऱ्यास मुलवस्तू असत. ह्यांस अंताजी, दिनकर, चिंतामणी, व विष्णु (५) असे चौघे मुलगे. पैकीं दिनकर सदाशिव (५) (भार्या उमा) ह्यांना विनायक, यशवंत व पुरुषोत्तम (६) असे तिघे पुत्र. पैकीं पुरुषोत्तम दिनकर (भार्या नर्मदा) ह्यांचें वय सध्यां सुमारें ४० असून हे नेवऱ्यास आहेत. चिंतामणी सदाशिव (५) (भार्या जानकी) हे बी. बी. सी. आय् रेल्वेच्या ऑफिसमध्यें मुंबईस क्लार्क होते. विष्णु सदाशिव (५) (भार्या सावित्री व लक्ष्मी) ह्यांची मुंबईस शिवणकामाची कंपनी होती. पेण कटलरी कारखान्यांत तसेंच कन्हयालाल यांच्या पितळी कुलपाच्या कारखान्यांतहि ह्यांचा भाग होता. शिवाय कोल्हटकर छापखाना ह्यांनीं काढला होता. ह्यांस श्रीपती, ~~दिवाकर उर्फ~~ यदुपती (६) हे दोन पुत्र. श्रीपती विष्णु (भार्या भागिरथी) हे रतलाम येथें बी. बी. सी. आय्. रेल्वेच्या इंजीनियरिंग खात्याकडे क्लार्क आहेत. दिवाकर उर्फ यदुपती विष्णु (६) हे बी. बी. सी. आय्. रेल्वेच्या इंजीनीयर खात्यांत नोकर होते. हल्लीं

मुंबईस रहात असून वैद्यकीय व्यवसाय करतात. ह्यांना रंगनाथ (७) म्हणून एक मुलगा आहे.

नारो भास्कर (४) यांस गणेश, कृष्ण, भास्कर, व वामन (५) असे चौघे मुलगे. पैकी कृष्णाजी नारो (५) (भार्या रखमा) हे वयाच्या ८० व्या वर्षी वारले. ह्यांना जनार्दन,केशव, वासुदेव, पांडुरंग व अनंत (६) असे पांच मुलगे. पैकी जनार्दन कृष्ण (६) ह्यांचे पुत्र दामोदर (७) (भार्या वाराणशी) हे भडोच येथें स्टेशन मास्तर आहेत. ह्यांना वामन (८) नांवाचा एक मुलगा आहे. केशव कृष्णाजी (६) हे रेल्वेकडे नोकर होते. वासुदेव कृष्णाजी (६) (भार्या रमा) हेहि रेल्वेकडे नोकर होते. पांडुरंग कृष्णाजी (६) (भार्या राधा) हे नेवऱ्यास शेती करून असतात. ह्यांना दत्तात्रेय,नारायण, मधुसूदन आणि विठ्ठल (७) असे चौघे मुलगे आहेत. दत्तात्रेय पांडुरंग (७) वय २८ हे मुंबईस शिवणकामाचा व्यवसाय करतात. नारायण पांडुरंग (७) वय २१ हे नेवरे येथें असतात. मधुसूदन पांडुरंग (वय१२) व विठ्ठल पांडुरंग (वय ६) हे शिकत आहेत.

वामन नारो (५) हे रेल्वेमध्यें मोठे कामगार होते. त्यांना त्र्यंबक व महादेव (६) असे २ मुलगे होते, पण ते अल्पवयात वारले. वामन हे सेवानिवृत्त झाल्यावर नेवऱ्यास येऊन राहिले. ते मोठे रामभक्त होते. त्यांनी आपल्या घरापुढें रामाचें देऊळ बांधून त्याची सेवा करीत काळ घालवीत होते. अनंत कृष्णाजी (६) (भार्या सीता) हे मुंबईस रेल्वेंत रु. ७५ पगारावर नोकर आहेत. ह्यांना अच्युत व काशिनाथ असे दोन मुलगे आहेत. अच्युत अनंत(७) ह्यांचें वय २२ हे स्कू. फा. पास असून मॅट्रिकहि झाले आहेत. काशिनाथ अनंत ह्यांचें वय सांप्रत १९ असून हे शिकत आहेत.

सदाशिव महादाजी (३) (भार्या अन्नपूर्णा). महादाजी ह्यांचे पुत्र सदाशिव (४)(भार्या राधा). ह्यांना रामचंद्र,गणेश व गंगाधर असे तिघे मुलगे. रामचंद्र महादजी(५)हे नेवऱ्यास शेती करून असत. ते १९०५साली वयाच्या ८२ व्या वर्षी मृत्यु पावले. काशिनाथ रामचंद्र (६) हे बडोदें येथें जेलर होते. हे १९०३ मध्यें ४७ वर्षांचे होऊन प्लेगनें वारले. ह्यांना

महादेव व शंभु (७) असे २ मुलगे व १ मनूताई मुलगी. ह्यांना बडोदें येथील गोवडे यांस दिल्या आहेत. Kolhatkar Art Studio Babajipura, Rajmahal

महादेव काशिनाथ (७) (भार्या पार्वती सोहनी सोमेश्वरचे). हे बडोदें येथें प्रथम कलाभुवनमध्यें कांहीं दिवस शिक्षक होते व सध्यां शिल्पकार म्हणून स्वतंत्रच धंदा करतात. ह्यांचें ह्या कामांतील नैपुण्य कौतुकास्पद आहे. ह्यांनीं केलेल्या मूर्ति, पुतळे इत्यादिकांचे नमुने हिंदुस्थानांत प्रमुख शहरीं पहाण्यास सांपडतील. ह्या कलेचें अंगभूत असलेलें ब्रासकास्टिंगचें काम हिंदुस्थानांत यशस्वी रीतीनें सिद्धीस नेणारे हेच पहिले गृहस्थ होत. ह्यांना २ मुली आहेत. थोरली अनसूया वय २३ ह्यांना धिमतण्याचे ओक, हल्लीं हे पुण्यास ऑडिटरचा धंदा करितात, त्यास दिलें आहे. २री मुलगी सुशीला वय ८ मराठी शिकत आहे. ह्यांना गोविंद, जयवंत, प्रभाकर, चंद्रकांत (८) असे चौघे मुलगे झाले. पैकीं गोविंद महादेव (८) ह्यांचें वय हल्लीं १८ असून मॅट्रिक होऊन आतां कलाभुवनमध्यें शिक्षण घेत आहेत. जयवंत (८) ह्यांचें वय १२ हे शिकत आहेत. बाकीचे दोघे लहान आहेत. शंकर काशिनाथ (७) यांना भार्या दोन १ ली उमा व २री गिरिजा. ह्यांना मुलें ५ पैकीं ३ मुलगे राम, अनंत, शरद (८) आहेत. राम हायस्कूलांत शिकत आहे. अनंत व शरद ५ व २ वर्षांचे आहेत. मुली—द्वारकी ९ व विमल ३ वर्षांच्या आहेत. द्वारका मराठी ३ रींत आहे. शंकर काशिनाथ हे बडोदें येथें चित्रकलाशिक्षक आहेत.

गणेश महादाजी (५) जन्म १८६४. (भार्या गोपिका) हे बडोदें येथें रेव्हिन्युखात्यांत नोकर होते. पुढें ते नेवऱ्यास येऊन राहिले व तेथें ते वैद्यकी करीत असत. ह्यांना ज्योतिषाचा व्यासंग असे. कीर्तनेंहि ते करीत असत. पुढें त्यांस अर्धांग होऊन १९३६ मध्यें वारले. त्यांना नरहरी व श्रीहरी असे दोघे मुलगे व ४ मुली. त्यांची सर्व मुलें स्वभावानें अतिसालस आहेत. नरहरी गणेश (६) हे पी. डब्ल्यू. डी. खात्यांत मुंबईस नोकर आहेत. पगार १५० (भार्या यमुना.) ह्यांना यशवंत वय १७ आणि भास्कर वय १० असे दोघे मुलगे असून त्यांचा विद्याभ्यास चालू आहे. श्रीहरि गणेश (६) ह्यांचें वय ३० (भार्या इंदिरा) हे नेवऱ्यास शेती करून असतात. गंगाधर महा-

दाजी (५)(भार्या सत्यभामा) हे रत्नागिरीस छापखान्यांत नोकर होते. कथाहि करीत असत. वयाच्या ६० व्या वर्षी हे वारले. ह्यांना दोघे मुलगे रघुनाथ (६) आणि श्रीराम (६). पैकीं रघुनाथ गंगाधर (६) (भार्या विमला) वय १२, हे रत्नागिरीस शिवणकाम करतात. श्रीराम गंगाधर (६) वय १५ हे रत्नागिरीस हायस्कूलमध्यें शिकत आहेत.

बचाजी गणो (३) ह्यांना दोन मुलगे केसो व मोरो (४). केसो बचाजी (४) ह्यास गोविंद व गोपाळ (५) हे दोन मुलगे. गोविंद केशव (५) (भार्या दुर्गा) व गोपाळ केशव (५) (भार्या अन्नपूर्णा) हे दोघे बंधु ४० वर्षांपूर्वी अनगांव येथें आले व तेथें भिक्षुकी व्यवसाय करून असत. महादेव गोविंद (६)(भार्या पार्वती)हे गोविंद केशव ह्यांच्या तीन मुलांपैकी थोरले होत. मोरेश्वर गोविंद (६) (भार्या सरस्वती) हे कल्याण येथें वकिलाकडे कारकून आहेत.

रामचंद्र उर्फ संभाजी गणो (३) ह्यांचे पुत्र रघुनाथ रामचंद्र (४) (भार्या धाकू बाई), हे नेवरें येथें राहात असत. ते इ.१८३६ चे सुमारास वारले. त्या वेळीं त्यांचे चिरंजीव गणेश राघो (५) हे दहा वर्षांचे असल्यामुळें आपल्या मामाचे कडे ढोकवळें येथें गेले. पुढें मामा हरी बाबुराव रिसबुड हे जमखंडी संस्थानांत कुंदगोळ येथें आले. त्यांजबरोबर हेही आले व तेथेंच पुढें स्थायिक झाले. ह्या गणेशपंताच्या भार्येचें नांव सरस्वती. ह्यास एक मुलगी आऊताई आठवले यांजकडे दिली होती व दोन मुलगे वडील (६) कृष्णाजी (भार्या राधा जोशी) आणि धाकटे विष्णु गणेश (६) ज. १८५५. ह्यांच्या दोन भार्या. पहिलीचें नांव लक्ष्मीबाई, दुसरी भागीरथी जोशी यांजकडील ह्या विद्यमान आहेत. हे कुंदगोळ येथें व्यापारधंदा करून आहेत. ह्यांना रघुनाथ, पांडुरंग, गणेश असे तिघे मुलगे आहेत. रघुनाथ उर्फ बंडू विष्णु (७) ज. १९०५ (भार्या सुमती.) हेहि कुंदगोळ येथेंच व्यापारी आहेत. पांडुरंग विष्णु (७) ज. १९०८ (भार्या इंदिरा महाबळ) हेहि कुंदगोळासच असतात. गणेश विष्णु (७) जन्म १९२४ ह्यांचा विद्याभ्यास चालू आहे.

बाळाजी गणो (३) ला मुलगे ४ हरी, धारो, विठ्ठल, सखाराम, (४) पैकीं हरीला मुलगे २ लक्ष्मण व काशिनाथ. लक्ष्मणाला

मुलगा एक शंकर. शंकरराव हे इंदोर (छावणी) येथे श्रीराममंदिरांत असत. त्यांचा मुलगा दत्तात्रय २६ वर्षांचा आहे.

घराणें २ रें–पांडववाडी

हें घराणें मूळचें नेवरें येथील देशावरील ह्या घराण्याचें गांव सातारा जिल्ह्यांतील वाई तालुक्यामधील पांडववाडी म्हणजे पांडेवाडी होय. ह्या घराण्याचा निर्देश महाराष्ट्र व नागपूर प्रांताच्या इतिहासांत झालेला आहे. कारण सातारकर छत्रपतींच्याकडे जसे श्रीवर्धन-कर देशमूख भट पेशवे तसे नागपूरकर भोसल्यांच्याकडे हे पांडववाडीकर कोल्हटकर होत. ह्या घराण्याचा मूळपुरुष रामाजीपंत नारायण. ह्यांच्या पुत्रपौत्रांनीं नागपूरकर भोसल्यांचे पदरीं असतां रणावर व दरबारीं जी कामगिरी केली त्याचा इतिहास पुढील प्रकरणांत दिला आहे. रामाजी-पंतास दोन पुत्र १ कोन्हेरराम २ रा भास्करराम. भास्कररामास काशि-नाथ एक पुत्र, व त्याला ३ पुत्र होते. कोन्हेर–रामास ६ पुत्र झाले.

सांगली शाखा— कोन्हेररामाचा वडील पुत्र रामचंद्र उर्फ बाबूराव (४) त्याचा पुत्र रघुनाथ रामचंद्र (५) ह्याचा वंश सांगलीस आहे. ह्यांचें दुसरें नांव तात्या असे होतें. ह्यांना पेशवाईंतील साडेतीन रावांपैकीं मुख्य जे गोपाळराव पटवर्धन (इ. १७२१–१७७१) त्यांची पहिल्या कुटुंबापासून झालेली एकुलती एक कन्या कुसाबाई ही दिली होती. हें लग्न पे. लेख-संग्रह पत्र नं. ८९ व ९० वरून इ. स. १७६२ वर्षांपूर्वी दोनतीन वर्षे झालेलें असावें. ह्या कुसाबाईस रामचंद्र (६) म्हणून एक मुलगा होता. त्याला आईच्या वडिलांचें नांव म्हणजे गोपाळ हें टोपणनांव होतें. हें आजोळाकडून पडलें असावें. त्याबरोबर आजोळ कडून म्हणजे सरदार पटवर्धन यांजकडून कांहीं तैनातीची देणगीहि मिळाली. ह्याखेरीज दोदवाड गांव, जो खुद्द गोपाळराव रावसाहेब ह्यांस जात इनाम म्हणून देशपांच्या बाजूला असलेल्या सावनूरच्या नवाबाकडून इ. स. १७५४ च्या सुमारास मिळाला होता, तोहि वारसाहक्कानें ह्या कुसाबाई-कडे म्हणजे गोपाळराव कोल्हटकर यांच्याकडे चालावयाचा व तसा तो

इ. स. १८४१ पर्यंत चाललाहि असावा. पण पुढें इनामदार वारसांची चौकशी होऊन नजराणा इत्यादि कायदेशीर इलाज करून इनामें कायम करण्याचे वेळीं हें इनाम चालू करण्याचें राहिलें तें राहिलें. या शिवाय १ चाहूर जमीन, एकसर, भोगाव,पांडववाडी, पांडवगड किल्ल्याची फडणिशी जी बाबूराव कोन्हेर यांस मिळाली होती, तीही ह्या रामचंद्र रघुनाथ यांजकडे चालत होती. कारण ॲडम साहेबाचे मोजणींत त्यांचें नांव दाखल होतें असें त्याचे वंशजांकडून कळतें. रामचंद्र उर्फ गोपाळ (६) हे निपुत्रिक असल्यामुळें त्यांनीं आपल्या चुलतभावाचे म्हणजे पांडवाडी घराण्यापैकीं बळवंतरावाचे तृतीय चिरंजीव परशुराम (७) यांस दत्तक घेतलें. रामचंद्र रघुनाथास जसें आजोळाकडून गोपाळराव नांव होतें तसें रावजी हेंहि नांव चालू होतें. यांचा आयुर्दाय इ. १७७९ ते १८२८.

त्यांचे पुत्र परशराम रामचंद्र यांजकडे मिळकत आल्यानंतर त्यांचे मुकत्यार म्हणून चुलत बंधु आनंदराव बळीळ (७) हेच काम पाहात असत. हे आनंदराव आपल्या वडीलकींतील तीनहि शाखांचे म्हणजे रघुनाथ, परशुराम व जयराम रामचंद्र (५) ह्यांचे मुकत्यार म्हणून व्यवस्था पाहात असत. पुढें स्थिति बदलली आणि आतां देवस्थानी इनामाच्या व इतर कांहीं जमिनीच तेवढ्या चालू राहिल्या आहेत.

परशुराम (७) हे १८४९ ते १८६५ पर्यंत प्रपंचाचा व तैनातीचा कारभार करते झाले. त्यांना रामचंद्र (भार्या जानकी.) व लक्ष्मण उर्फ बळवंत (८) असे दोन मुलगे होते. रामचंद्रपंत हे१८९९ मध्यें वारले. ते निपुत्रिक वारल्यामुळें परशुरामाचे जे दुसरे चिरंजीव लक्ष्मण उर्फ बळवंतराव (८) (भार्या गंगाबाई) यांजकडे सर्व तैनात आली. हे बळवंतराव मॅट्रिक झाल्यावर त्यांस प्रथम सांगली हायस्कूलमध्यें नोकरी लागली. हे गणित विषय चांगला शिकवीत असत. पुढें त्यास मुलकी खात्यांत घेतलें. तेथें ते मामलेदार झाले होते. पुढें पेनशन झाली व ते १९३२ सालीं वारले.

लक्ष्मणरावास महादेव (९) (पत्नी उमाबाई) हा एक मुलगा होता. तो बळवंतराव ह्यात असतांनाच वारला. त्यास रामचंद्र, (भार्या जानकी) नारायण, दामोदर व कृष्ण (१०) असे चार मुलगे आहेत. रामचंद्र महादेव

ह्यांस लक्ष्मण म्हणून एक मुलगा आहे. सांप्रत तैनातीवर रामचंद्र महादेव हेच सांगलीस काम करीत आहेत. इ.१९०२साली लक्ष्मण परशुराम ह्यांचे नांवें सरंजामी जमीन चालू झाली. पण ते असतांना त्यांचा मुलगा महादेव हा वारल्यामुळें त्यांच्या पश्चात् त्यांचे नातू हेच रामचंद्र महादेव ह्यांच्याकडे ती मिळकत त्याच प्रकारानें आली आहे व त्याची वहिवाट संरंजामदार ह्या नात्यानें १९३१ पासून तेच करीत आहेत.

प्रस्तुतच्या व्यक्तीसुद्धां या शाखेंत अकरा पिढ्या होतात आणि त्यांत पांच वेळां रामचंद्र ह्या नांवाची पुनरावृत्ति झालेली आहे.

वाईची शाखा–रामचंद्र ऊर्फ बाबूराव कोन्हेर (४) ह्यांच्या परशुराम (५) ह्या मुलाचा वंश म्हणजे वाईची शाखा होय. ह्या परशुरामास बळवंत व लक्ष्मण (६) हे दोन मुलगे होते. पैकीं बलवंतालाच आनंद, सखाराम, परशुराम व रघुनाथ (७) असे चार मुलगे झाले. आनंदराव बलाळ(पत्नी अन्नपूर्णा)ह्यांचा उल्लेख वर आलाच आहे. ह्यांस दाजी (८) (भार्या सरस्वती) व विष्णु (भार्या लक्ष्मी) असे दोन मुलगे झाले. दाजीस सीताराम (भार्या उमा) पांडुरंग आणि यशवंत (९) असे तीन पुत्र झाले. सितारामाची संतति वंशावळींत दिली आहे. आनंदराव बलाळाचा (७) दुसरा मुलगा जो विष्णु(८) त्यास वासुदेव,यशवंत, श्रीपाद व गणपती (९) हे चार मुलगे झाले. वासुदेव (९) हा रेल्वेकडे नोकर होता. त्यास वयाच्या ३० व्या वर्षी इ. १९०१ मध्यें देवाज्ञा झाली. ह्याला बाळकृष्ण (१०) हा एकच मुलगा झाला. विष्णु आनंद (८) यांच्या श्रीपाद (९) (जन्म इ. १८६८) ह्या मुलास परशुराम, गंगाधर, शंकर व सदाशिव (१०) हे चार मुलगे झाले. श्रीपाद अथवा श्रीपती ह्यांस श्रीरामाची उपासना होती. यांनीं वयाच्या चाळीस वर्षेपर्यंत पांडेवाडीस राहून ही उपासना परम निष्ठेनें चालविली. पुढे हे वाईस आले. ह्यांना वयाच्या ६४ व्या वर्षी इ. १९३२ मध्यें स्वर्गवास झाला. ह्यांचा वडील मुलगा परशुराम श्रीपती जन्म स. १९०२ ह्यांस वाई म्यु.पा. मध्यें नोकरी होती. हे विवाहित होऊन इ.१९३१मध्यें मृत्यु पावले. गंगाधर श्रीपती (१०) (जन्म शके १८३१) यांचें शिक्षण मराठी ७ इयत्तापर्यंत झालें. हे घरची शेतीप्रपंचं

पाहून आहेत. ह्यांचा धाकटा भाऊ शंकर (जन्म शक १८३३) हा मराठी शिक्षण घेऊन घरींच शेती करून आहे. सदाशिव (१०) जन्म शके १८३५ हा शिकत आहे. श्रीपती विष्णूचा भाऊ जो गणपती विष्णु (९) हा जबलपूराकडे रेल्वेंत नोकर आहे.

परशराम रामचंद्राच्या शाखेप्रमाणें जयराम रामचंद्र (५) ह्यांची वंशशाखाहि वाईसच आहे. ह्या जयरामास गोपाळ उर्फ दादा व भास्कर (६) हे दोन मुलगे झाले. गोपाळास जयराम (७) (भार्या लक्ष्मी) हा एकच मुलगा असून हे कोल्हापुरास वकिली करितात असें कळतें. ह्या जयरामास भास्कर, गोपाळ व रावजी (८) हे तीन मुलगे झाले. भास्कर (भार्या जानकी) हे प्रथम भोगांव येथें रहात असत. नंतर वाईस राहून शेती व सावकारी काम पाहून असत. ह्यांना गोपाळ, दत्तात्रेय, गणपती, व बाळकृष्ण (९) हे चार पुत्र झाले. गोपाळाचें शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झालें असून त्यास रेल्वेंत नोकरी होती. इ. १९२९ मध्यें वयाच्या ४७ व्या वर्षी ह्यांना मृत्यु आला. ह्यांना पुरुषोत्तम (१०) हा १ मुलगा आहे. जन्म १९०९. ह्यांचें शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झालें आहे. ह्यास बाबूराव हें दुसरें नांव आहे व ते वाईस इंग्रजीमराठी टाइपिंगचें काम करून आहेत. बाळकृष्ण भास्कर (९) जन्म शके १८२२-२३ ह्याचें शिक्षण मॅट्रिक इतकें होऊन हे घरप्रपंच पाहून आहेत. दत्तात्रेय (जन्म शके १८१०-११) याचें शिक्षण मराठीच झालें असून शेती करून आहेत. गणपतीचा जन्म इ. स. १८९२ मधील असून शिक्षण मॅट्रिक पर्यंत झालें होतें. ह्यास तालमीचा शोक फार असे, कुस्तीहि चांगली करीत. त्यामुळें वाईच्या आसपास खेडेगावांत ह्याचें वजन असे. वृत्तीहि परोपकारी होती. ह्यास लेले यांची मुलगी दिली होती. ह्यांचा मृत्यु इ. स. १९२१ मध्यें झाला.

यशवंत (४) कोन्हेररामचा २ रा मुलगा यशवंत यास पंढरीनाथ (५) व पंढरीनाथास भिकाजी मुलगा होऊन हा वंश खुंटला.

सातारा शाखा—कोन्हेररामचा तिसरा मुलगा (६)जो लक्ष्मण(४) त्यास ९ पुत्र होते. माधव, बापूजी, बाप्पाजी, सीताराम, अप्पा, नाना, गोपाळ, त्र्यंबक, रामचंद्र (५) पैकी पहिल्या सातांचे वंश एकदोन

पिक्या होऊन खुंटले. शेवटचे दोन मुलगे त्र्यंबक व रामचंद्र (५) ह्या दोघांचे वंश सातान्यास चालू आहेत.

त्र्यंबक लक्ष्मण(५) यास नीलकंठ (६) हा मुलगा व त्यास बळदेव उर्फ बळवंत (७)हा मुलगा असे होते.बळवंतास (७)धोंडो, पांडुरंग आणि माधव (आप्पा) (८) असे तीन मुलगे. धोंडोपंताच्या भार्येचें नांव उमाबाई. धोंडोपंत (८) हे महाबळेश्वर येथील युरोपियन क्लबचे व्यवस्था पहाण्याच्या नोकरीवर होते. हे १९०० मध्यें निवर्तले. यास ४ मुली व एक मुलगा. मुलींचीं नावें बाळाबाई, सुंद्रा, येसू व मनु. बाळाबाईस तासगांवास जोश्याकडे, सुंदर ईस शोहनीच्या परचुऱ्याच्याकडे, येसूस औंदास मराठ्याकडे व मनु सोलापुरास आठवले यांजकडे दिल्या होत्या. धोंडोपंतांच्या मुलाचें नांव रामचंद्र (९)(भार्या लक्ष्मी.)हे पुण्यास टाईपरायटिंगचें काम करितात. त्यांना दोन मुलगे व दोन मुली. थोरला मुलगा नीलकंठ हा लहानपणीं वारला. धाकटा मधुकर (१०) जन्म १९२३. दोन्ही मुली मालती व प्रभावती ह्या लहान आहेत म्हणजे एक १९२९ मध्यें झाली व दुसरी १९३५ मध्यें झाली.

लक्ष्मण कोन्हेर (४) याचा ६ वा मुलगा रामचंद्र (५) यास तीन मुलगे गोविंद, त्र्यंबक व रावजी (६) पैकीं गोविंद यास तीन मुलगे विनायक,नाना,नीलकंठ (लक्ष्मण). विनायकराव पूर्वी लष्करांत होते व त्यांचा मानमरातब मोठा होता. यांस एक मुलगा माधव उर्फ अप्पासाहेब (८) (भार्या जानकी.) हे कलेक्टरकचेरींत कारकून होते. त्यांचे पुत्र गोविंद (९) (भार्या सरस्वती) हे सातारा जिल्ह्यांत नाझर होते. पुढें पेन्शन घेऊन मग वारले. त्यांना एक मुलगा रामचंद्र उर्फ संभू (१०) ह्या नांवाचा आहे.हा मॅट्रिक क्लासांत आहे. गोविंदराव रामचंद्र ह्यांचा २ रा मुलगा नाना (७) हे मामलेदार होते. यांना मूलबाळ कांहीं नव्हतें. ३ रा नीलकंठ हे अल्पवयांत वारले. रामचंद्र लक्ष्मण (५) यांचा दुसरा मुलगा त्र्यंबक (६) हे राजवैद्य होते. हे सातारा येथील छत्रपतींचे पदरीं म्हणजे श्रीमंत आईसाहेब महाराज यांच्या दिमतीला असत. त्यास मेगा, भोई यांचा सरंजाम असे. व त्यांना महाराजांकडून जमीनही इनाम मिळाली होती. हे शके १७९६ म्हणजे इ.स. १८६४ सालीं वारले, यांस हणमंत, सखा-

राम व रामचंद्र (७) असे तीन मुलगे होते. पैकीं थोरले हणमंत (भार्या आनंदी) हे इंजीनीअरिंग खात्यात होते. हे १९०९ साली वारले. यांना ४ मुली व दोन मुलगे. पैकीं थोरली मुलगी गोदू ही गोव्याचे पटवर्धन यांजकडे, दुसरी मुलगी यमू ही चद्रूजचे पटवर्धन यांजकडे, ती वारल्यावर तिची बहीण ययो ही तेथेंच दिली होती. ३ री मुलगी ठकू ही जोशी (कराची) यांजकडे दिली होती.

हणमंतरावाच्या दोन मुलांपैकीं धाकटा काळू अल्पवयांत १० व्या वर्षी वारला. थोरला लक्ष्मण उर्फ बाजीराव (८) (भार्या सुंदरा) हे सब-ओव्हरसीअरची परीक्षा पास झाल्यावर कर्नाटकांत सरकारी नोकरींत लागले. ते २५० रु. पर्यंत चढले होते, पण ते नोकरींत असतांनाच वारले. त्यांना दोन मुलगे व एक मुलगी आहे. थोरला मुलगा गणपति (९) (भार्या सरस्वती) हे प्रकृतीचे अस्वस्थतेमुळें घरींच असतात. त्यांना एक मुलगा माधव या (१०) नांवाचा लहान आहे. दुसरे चिरंजीव मारुती (९) हे कॉलेजांत इंटर-आर्टसमध्यें आहेत. त्र्यंबक रामचंद्र राजवैद्य ह्यांचे २ रे चिरंजीव सखारामपंत जन्म १७७६ ह्यांनी वडिलांच्या व्यवसायाचें शिक्षण घेऊन म्हणजे वैद्यकी शिकून वडिलांच्या कीर्तींत भर टाकिली. हे उत्तम वैद्य होते. ह्यांचे आळीला ह्यांच्याच कारकीर्दींत कोल्हटकर आळी हें नांव रूढ झालें. तें आतां सातारा म्यु.पा. नें १९२१ मध्यें निश्चित करून टाकलें आहे. ह्यांनीं पन्नासाव्या वर्षी दुसरें लग्न केलें. मृत्युसमयीं ह्यांचें वय ७९ वर्षांचें होतें. म्हणजे हे शा. १८५५ मध्यें स्वर्गवासी झाले. ह्यांस त्र्यंबक, गंगाधर, अनंत व नारायण (८) असे चार पुत्र झाले. पैकीं गंगाधरराव जन्म शाके १८०९ हे मॅट्रिकपर्यंत इंग्रजी शिकल्यानंतर वैद्यविद्या शिकले. हे कस्तुरीच्या गोळ्याविषयीं प्रसिद्ध आहेत. ह्यांस त्र्यंबक (९) म्हणून एक मुलगा आहे. ह्यांचे बंधु त्र्यंबक सखाराम (८) हे यांजपेक्षां सात वर्षांनी वडील आहेत. जन्म शा. १८०२, हे रेल्वेंत नोकर होते. विवाह झाला होता. हे शाके १८४० मध्यें मृत्यु पावले. ह्यांना कोन्हेर (९) हा मुलगा, जन्म शाके १८६१. ह्यांचें शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झालें असून हे वैद्यकीहि शिकले आहेत. ह्यांना राजाराम व अरविंद (१०) हे दोन मुलगे. राजाराम अविद्यमान

असून अरविंद लहान् आहे. नारायण सखाराम (८) ह्यांचा आयुर्दाय इ. १८०६-१८४२ असा झाला. हे रेल्वेंत नोकर होते हे अपत्यहीनच वारले. अनंत सखाराम (८) जन्म शके १८१४. हे सर्व्हेखात्यांत 1892 सातारा जिल्ह्यांत नोकर आहेत.

त्र्यंबक रामचंद्र यांचे ३ रे चिरंजीव रामचंद्र (७) हेही इंजीनीअरिंग खात्यांत होते. म्हणजे त्या घराण्यांतील बरेचसे लोकांनी इंजीनीअरिंग खात्यांत ओव्हरसीअर म्हणून किंवा कारकून म्हणून नोकरी केलेली दिसते. हे रामचंद्र सन १९०८मध्ये वारले. त्यांना ७ मुलगे—शंकर, विष्णु, दत्तू विनायक, गोपाळ, दिनकर व वामन. पैकीं पहिले ४ अल्पवयांतच वारले. गोपाळ (भार्या राधा) हे शिक्षकाचा धंदा करितात. दिनकर (भार्या सगुणा) यांचा जन्म १८९७ मध्ये झाला. हे पुणे स्टेशनवर रेलवेंत नोकर आहेत. यांना एक मुलगा राजाराम (९) जन्म १९२०. हा इंग्रजी ५ वींत आहे. रामचंद्र त्र्यंबकांचा शेवटला मुलगा वामन (८) जन्म १९०२ रामचंद्र त्र्यंबक त्यांना एक मुलगी आहे, तिचें नांव येसु, ही अक्कलकोटचे शिंदोरे यांजकडे दिली आहे.

नागपूरशाखा—कोन्हेरराम यांचा ४ था पुत्र बळवंतराव याची शाखा नागपुरास आहे. ह्या बळवंतरावास शिवाजीपंत (५) म्हणून एक पुत्र झाला. त्यासहि बापूजी (६) हा एकच पुत्र व ह्या बापूजीसहि रघुनाथ उर्फ बापू (७) म्हणून एकच मुलगा झाला. ह्यास गणेश व बाबूराव (८) (भार्या यशोदा) हे दोन मुलगे झाले. पैकीं गणेश उर्फ अण्णासाहेब ह्यांस जोशी उपाध्ये घराण्यांत दत्तक दिलें. बाबूराव यांना कृष्णराव (९) (भार्या राधा) हा एक मुलगा आहे. जन्म इ. १८९९ हे नागपुरास कापसाची दलाली व शेती करून आहेत.

कोन्हेरपंताचे गोविंद व रावजी उर्फ बाबुराव हे मुलगे अल्पवयांतच वारले.

घराणें ३ रें—पेण

कोल्हटकर कुलास भूषणभूत असलेल्या ह्या पेण येथील कोल्हटकर घराण्याचे मूळपुरुष उपलब्ध वंशावळीवरून विश्वनाथ (१) हे दिसतात. ह्यास मोरेश्वर व बाळाजी (२) हे दोन मुलगे. बाळाजी (२) स संतान नाही. मोरेश्वर हेंच एक अन्वयवर्धक झाले व हेच पेण येथील घराण्याचे खरे संस्थापक व आद्य पुरुष होत. कारण, ह्याचे वडील हे कोळथरकर ग्राम म्हणून नेवरें येथें होते. तेथून ते चौलास आले. चौल येथें शेती, सावकारी संपादिली व चौलहून हे मोरेश्वर व त्याचे विख्यात व कर्तृत्ववान चिरंजीव कृष्णाजी नाईक (३) हे पेण येथे येते झाले.

पुणें शाखा—मोरेश्वर यांस कृष्णाजी नाईकासह एकंदर चार पुत्र. वडील पुत्र महादेव (३) ह्यासहि नाईक पदवी लावलेली आढळते व ह्याचा उल्लेख श. १६५२ म्ह. इ. १७३० म्हणजे पहिल्या बाजीरावांच्या राजवटीतील सांगितला आहे. ह्यास चिंतो उर्फ बापू किंवा आबा, अनंत आणि भिकाजी (४) असे तीन मुलगे झाले. पैकी चिंतोच्या महादेव (भार्या अन्नपूर्णा) (५) ह्या मुलाचा वंश वंशावळीत दिला आहे. त्याबद्दलची अधिक माहिती मिळाली नाही. २ रा मुलगा रामचंद्र (५) ह्यास कृष्णाजी व शिवराम उर्फ बापू (६) हे दोन मुलगे होते आणि पाच मुली होत्या. वडील मुलगी काशीताई (भट, पुणें), मनु (बिवलकर पुणें), दुर्गाबाई, अक्का (घत्ते) व येसूबाई (गोखले पुणें). अखेर रामचंद्रपंतांनी संन्यास घेतला होता. कृष्णाजी रामचंद्र (६) हे पुणें जिल्ह्यांत मुलकीखात्यांत नोकर होऊन महालकरी ह्या हुद्यापर्यंत चढले. ह्यांचीं दोन लग्नें झालीं होतीं. प्रथम अपत्यानंतर प्रथम पत्नी निवर्तली. दुसरी भार्या लक्ष्मी ह्यांना पांच अपत्यें झाली. भीमाबाई (लोणावळेवाले साठे) व येसूबाई (बापट) ह्या दोन कन्या व तीन पुत्र. कृष्णाजी हे सेवानिवृत्त झाल्यानंतर पुणें येथें वास्तव्य करून होते. ते वयाच्या सुमारें ७५ व्या वर्षी वारले. ह्यांनीहि संन्यास घेतला होता. कृष्णाजींचे वडील चिरंजीव भास्कर (७) हे मिरजकरांचे मुखत्यार वकील म्हणून काम करीत. असत. त्यांना एक मुलगा रामचंद्र (७) (भार्या जानकी) व मुलगी. येणू

बाई.(गारखेडे जोशी.) रामचंद्र यास द्वारका (वैद्य) म्हणून एक मुलगी झाली. ते २८ व्या वर्षी मृत्यु पावले. दिनकर कृष्णाजी (७) (भार्या गंगाबाई) हे पोष्टांत नोकर होते. ह्यांना बारुबाई(करमरकर)व यमुताई(भिडे) अशा दोन मुलीच झाल्या होत्या. गंगाबाई ह्या ६७ वर्षांच्या असून विद्यमान आहेत. कृष्णाजींचे तिसरे चिरंजीव नारायण उर्फ नाना कृष्ण(७)यांची भार्या उमाबाई ह्या बडोद्याचे रिसबुड यांजकडील वय ६२ ह्या जिवंत आहेत. नानांचे शिक्षण मॅट्रिक होऊन वकिलीचा अभ्यास करीत असतां प्रापंचिक अडचणीमुळे थांबले. पुढें हे मुलकी खात्यांत नोकर झाले व ॲक्टिंग मामलेदारीपर्यंत ह्यांची त्या खात्यांत नोकरी झाली. मुळशी सत्याग्रहाचे वेळीं (इ.१९२०) हे त्या पेट्यावर मामलेदारीवर होते. पुढें पेन्शन घेतल्यावर लॅंड अकिझिशन ऑफिसर म्हणून ह्यांची कांहीं दिवस नेमणूक झाली होती. हे ५८ व्या वर्षी इ. १९२३ मध्यें हृदयक्रिया बंद पडून मृत्युवश झाले. ह्यांना शिवराम ऊर्फ बापू व दत्तात्रेय (८) हे दोन मुलगे आणि तीन मुली झाल्या. मनु—गाडगीळ, कृष्णाबाई—रानडे कॉन्ट्रॅक्टर व तिसरी दुर्गा—इनामदार जोशी (तांबप्याची वाडी जि. कुलाबा). वडील पुत्र शिवराम (८) (भार्या यमुना ऊर्फ गिरिजा, किर्केटीअर दात्यांची मुलगी) हे व्हि. जे. टे. स्कूल मुंबईमधील एल्. एम्. ई. परीक्षा पास झाल्यावर ह्यांनीं रानडे मोटर कारखान्यांत काम केलें आणि नंतर मुळशी धरणाकडे मेकॅनिकल इंजिनीअर म्हणून बरींच वर्षे होते. तेथें त्यास धनुर्वाताचा विकार जडला. तरी त्यांनीं ब्रह्मदेशांत हिंदुस्थान कन्स्ट्रक्शन कंपनीमध्यें असि. इंजीनीअर म्हणून काम केलें. ह्यांना माधव(वसंत)वय १३, भालचंद्र वय १० व पांडुरंग व. ३ असे तीन मुलगे, आणि कमला वय १५, सिंधू वय १२, काशी वय ८, रजनी वय ७ अशा चार मुली आहेत. पैकीं कमला हिस कै. प्रो. चिं.गं. भानू यांचे मुलास दिली आहे. नारायण कृष्ण यांचा दुसरा मुलगा दत्तात्रेय नारायण (८) जन्म १८९९, पुणें इंजीनिअरकॉलेजमधून यांना इलेक्ट्रिकल इंजी. डिप्लोमा मिळाला आहे. सांप्रत नागपूर इले. लाइट ॲंड पॉवर सप्लाय कंपनींत रु. १५० पगारावर असि. इले. इंजीनीअर आहेत. ह्यांच्या लग्नांतच ह्यांच्या वडिलांचा आकस्मिकपणें वर म्हटल्याप्रमाणें मृत्यु आला. अंजनवेलचे पेन० असि. सुप. आर. एम. एस. वैद्य यांच्या कन्येशीं यांचें लग्न झालें. ह्यांना मधु-

सूदन वय ४ व कृष्ण वय २ (९) असे दोन मुलगे असून एक कन्या आहे.

शिवराम रामचंद्र (६) उर्फ बाबा. (भार्या अन्नपूर्णा मराठे) हे श्रीमंत मळेकर ह्यांचे पुणें येथील मुकत्यार वकील होते व त्यांस त्याबद्दल तळवडें (जि. पुणें) गांवची जमीन मिळाली होती. ती अद्याप चालू आहे. ह्यांना लक्ष्मण (७) हा एकच मुलगा. लक्ष्मण शिवराम उर्फ आण्णा (७) हे बुद्धिमान् म्हणून तेव्हांच प्रसिद्धीस आले. वयाच्या १९ व्या वर्षी डेक्कन कॉ. मधून बी. ए. झाले. कोल्हटकर घराण्यांतील हे पहिले पदवीधर होत. लगेच ह्यांना सरकारी हायस्कूलमध्यें अध्यापक म्हणून नेमिलें. तेव्हांची ह्यांजविषयींची एक गमतीची गोष्ट लक्षांत घेण्याजोगी आहे. हे एवढ्या लहान वयांत शाळेंत शिक्षक म्हणून हजर होण्याकरितां गेले तेव्हां त्यांनीं एका प्रौढ मुलास शाळेंतील कचेरीची जागा कोठें आहे म्हणून विचारिलें. मुलानें कचेरीची जागा दाखवून वर विचारलें कीं कोणत्या इयत्तेंत नांव घालावयाचें आहे ! पुढें ह्याच मुलाच्या वर्गावर त्याच दिवशी हे शिक्षक म्हणून गेले. मुलाची पुढील ओशाळगत लिहिणें नकोच. आण्णांची नोकरी शिक्षणखात्यांत २० वर्षें झाली. शेवटीं ते डेप्युटी एज्यु. इन्स्पेक्टर ह्या जागेवर सोलापुरास होते. सातारा, कोल्हापूर, सोलापूर येथील हायस्कुलांत त्यांनीं काम केलें. आपल्या कामांत ते दक्ष असून शिस्तीचे कडक भोक्ते होते तरी विद्यार्थ्यांस प्रिय असत. अशी त्यांची वागणी साधी व नेटकी होती. संस्कृत भाषेवर ह्यांचें प्रेम विशेष असे. संस्कृतमध्यें ह्यांचीं भाषणें होत. ह्यांची कथनीय गोष्ट आणखी ही कीं, ह्यांना भाऊबहीण कोणी नव्हतें, तरी चुलत्यांच्या परिवारासह एकत्र राहणी ह्यांना प्रिय होती. हे १८८९ मध्यें सोलापुरास ४० व्या वर्षी मृत्यु पावले. त्यांची भार्या अन्नपूर्णाबाई ह्यांनाही एकत्रकुटुंबपद्धति फार आवडे. ह्यांचा स्वभाव सहनशील, कष्टाळू, निगर्वी व धोरणी असा होता. पति असतांना व पश्चात् २०–२२ वर्षें तिथा चुलतदीरांच्या परिवारांत ह्या प्रेमळपणें राहिल्या. ह्या ६३ वर्षांच्या होऊन १९२१ मध्यें मृत्युवश झाल्या. ह्यांना ४ मुलगे व एक मुलगी अशीं ५ अपत्यें झालीं. त्यांचीं नांवें विष्णु, चिंतामणी ऊर्फ दाजी, हरी व श्रीधर व मुलगी चंद्राबाई

श्रीयुत विष्णु लक्ष्मण (८) जन्म स. १८७५. ह्यांची शरीरप्रकृति कोमळ नाजूक असल्यामुळें विशेष शिक्षण किंवा नोकरी ह्याकडे ह्यांचें लक्ष्य लागेना. सार्वजनिक कामें करण्याचा ह्यांना मनापासून हव्यास होता. मॅट्रिकपर्यंत शिक्षण झाल्यानंतर गिरणीकामगारांना मद्यपानापासून परावृत्त करण्याकरता मुंबईस ताडदेव येथें ह्यांनीं इ. १९०७ मध्यें मद्यपाननिषेधक मंडळ स्थापन केलें. तेथील ह्यांचें काम पाहून इ. १९१३ मध्यें 'समाजसेवा' संघात नामदार ना. म. जोशी ह्यांनीं त्यांना समाविष्ट केलें. तेव्हांपासून त्या लीगमार्फत चालणाऱ्या रात्रीच्या शाळा, फिरत्या लायब्ररया व को.ऑ.सोसायट्या ह्यांजवरील देखरेख ह्यांजकडेच असे. विष्णुपंत आपल्या पोटापुरतेंच वेतन घेत. ह्यावरून त्यांची त्यागवृत्ति व परोपकारप्रवणता दिसून येते. ह्या लीगमध्यें त्यांनीं २० वर्षे काम केलें. संघातून निवृत्त होतांना डॉ. अंबेडेकर व जोशी ह्यांनी त्यांचा गौरव करून त्यांचें छायाचित्रहि लीगमध्यें ठेवलें आहे. ह्यांचें वय सांप्रत ६० वर्षांचें आहे. ह्यांचें लग्न झाल्यानंतर ७।८ वर्षांतच त्यांची पत्नी राधा निवर्तली व हे त्याहि पाशांतून मुक्त झाले.

लक्ष्मणरावांचे २ रे चिरंजीव चिंतामणी उर्फ दाजी लक्ष्मण (भार्या सत्यभामाबाई) जन्म १८७३. मॅट्रिक झाल्यावर मिलिटरी अकौं. ऑफिसमध्यें रु. ३० पगारावर त्यांनीं नोकरी धरली. ते तेथें सुपरवायझरचें काम करीत असतां पेनशनींत गेले. तेव्हां पगार ११० रु. होता व हल्लीं पेनशन रु. ९४ मिळतें. एकत्र कुटुंब असतां ह्यांच्याच दक्षतेमुळें व धोरणामुळें घराण्याची खालावलेली स्थिति सुधारली. ह्यांना बाळकृष्ण (९) हा एकच मुलगा झाला होता व तोहि ८ वे वर्षींच स्वर्गवासी झाला. ह्यांना घरीं दाजी म्हणत. ह्यांस ईश्वरभक्तीचा नाद प्रथमपासूनच होता. तो पुढें बराच साहजिकपणें वर्धमान झाला. ह्यांना गाण्याचें अंग आहे व त्यांचे गुरु अक्कलकोटकरबुवा होते. पुढें हे आठल्ये दासबोधप्रवचनकार ह्यांचे भक्त बनून त्यांच्या दासबोध ग्रंथाच्या प्रकाशनास ह्यांनी सहाय्य केलें. दाजी हे सांप्रत पुण्यास रहातात.

लक्ष्मणरावांचे तिसरे पुत्र हरी लक्ष्मण (८)(भार्या लक्ष्मीबाई पाटणकर) जन्म स. १८८३. ह्यांना इंग्रजी सातवींत असतांनाच घरच्या अडचणी-

मुळें शिक्षण थांबवावें लागलें. पण त्या वेळीं एवढ्याहि शिक्षितास सरकारी नोकरी मिळे. त्याप्रमाणें हरिभाऊंना गव्हर्नमेंट तार ऑफिसमध्यें मुंबई येथें—त्या ऑफिसांत तेव्हां ॲंग्लो-इंडियनच घेत तरी—जागा मिळाली. पेन्शनींत निघतांना पगार ३२५ रु. होता. हे स्वभावानें सालस, ईश्वरनिष्ठ व दानधर्मशील होते. ते मुंबईच्या ब्राम्हण सभेचे तहायात सभासद होते. ह्यांस ४ मुली व २ मुलगे झाले. पण ते अल्पायुषीच झाले. मुलींचीं नांवें इंदुमती ज. १९१३ डॉ. सोमण. शांता ज. १९१९, कालिंदी ज. १९२३ व शरयू जन्म स. १९२६. हरिभाऊ हे सेवामुक्त झाल्यानंतर प्रथम साताऱ्यास व नंतर नाशीक येथें राहतात.

लक्ष्मणरावांचे ४ थे पुत्र श्रीधर उर्फ बाबूराव (८) जन्म १८८८, (भार्या राधाबाई अभ्यंकर.) ह्यांचें इंग्रजी प्राथमिक शिक्षण पुणें येथें नूतन मराठी विद्यालयांत झालें. ह्यांना लहानपणापासून चित्रकलेचा नाद म्हणून पुढें मुंबई येथील स्कूल ऑफ आर्ट ह्या संस्थेंत दाखल होऊन तेथलि तीनहि शास्त्रांचें त्यांनीं शिक्षण घेतलें. यांच्या ड्रॉइंग, पेंटिंग व एलेमेंटरी ड्राफ्टस्मन या परीक्षा उत्तीर्ण झाल्या व रे—आर्ट—वर्कशॉपमधून कार्पेंट्री व वुड—कार्व्हिंग याहि परीक्षा त्यांनीं दिल्या. तसेंच पुणें येथील मॅन्युअल ट्रेनिंगचीहि परीक्षा दिल्यानंतर हे व त्यांचे सहाध्यायी श्री. कुलकर्णी ह्यांनीं मॅन्युअल आर्ट सोसायटी ह्या नांवाची स्वतंत्रच संस्था इ. १९०९ अखेर स्थापन केली. पण दोन वर्षांनीं ती संस्था ह्यांना सोडावी लागली. पुढें पुणें येथील व्हि. टे. स्कूल मध्यें शिक्षकाचें काम त्यांनीं पतकरलें. तेथें ६ वर्षे चांगल्या प्रकारें काम केल्यावर हे जी. आय्. पी. रेल्वेच्या इगतपुरी येथील युरोपियन स्कूलमध्यें ड्रॉ. मास्तर झाले. तेथून त्याच रेल्वेच्या ब्रिज इंजीनियरच्या ऑफिसांत मनमाड येथें ड्राफ्टस्‌मनची नोकरी ह्यांनीं पतकरिली. येथें ह्यांना ५॥ वर्षे काम करून होतात, तों १९३० साल आलें. व जी. आय्. पी. रेल्वेवरील लहानमोठ्या कामकऱ्यांचा मोठा संप झाला. तो एक महिना १० दि. टिकला. सर्व जी. आय्. पी वरील एवढ्या मोठ्या प्रमाणावरील हा संप त्या रेल्वे—खात्याप्रमाणें सर्वांनाच चांगला जाणवला. पुढें १४ मार्च रोजीं हे इतरांबरोबर कामावर रुजू झाले. तरी पुनः एकदम त्यांना काढून टाकलें, पण चौकशींत ह्यांची साक्ष होऊन ह्यांना पुनरपि ड्राफ्टस्‌मन

म्हणून पूर्वीप्रमाणें कामावर घेण्यात आलें. ह्यांची साक्ष ऑ. इं. रे. फेडरेशनतर्फें झाली. ती केसरी इ. वृत्तपत्रांतून प्रसिद्ध झाली. सांप्रत नागपूर येथें डिव्हिजनल इंजी. ऑफिसमध्यें हे रु. ८० पगारावर आहेत. ह्यांना बंधू दाजीप्रमाणें थोडा गाण्याचा नाद आहे. रेल्वेसंपाचे वेळीं ह्यांचे भार्येनेंहि स्वयंस्फूर्तीनें पुढाकार घेऊन पिकेटिंगचें काम केलें. ह्यांस वसंत व गंगाधर (९) हे दोन मुलगे आहेत. ह्यांनीं हॅन्ड-बुक ऑफ ड्रॉइंग नावाचें पुस्तक प्रसिद्ध केलें आहे, त्याचे दोन भाग आहेत.

भिकाजी महादेव (४) ह्याचा उल्लेख इ. स. १७६८ मध्यें पुणें शहरचे कोतवाली प्रकरणीं आला आहे. (ऐ. प्र. क्र. ३९ पक्ष). ह्यांस प्रतिवर्षी २०० रु. ची नेमणूक होती. हे पार्वतीबाई पेशवे ह्यांचे सख्खे चुलतबंधु होत. हे पुढें तोतयाच्या राजकारणांत होते. (ऐ. प्र. क्र. ४९ पक्ष) ह्यांस बळवंत (५) म्हणून एक मुलगा होता. बळवंतास पांडुरंग उर्फ बाबाजी (६) हा एकच पुत्र होता. पुढें वंश नाहीं.

पेण शाखा—कृष्णाजी मोरेश्वर (१) (भार्या द्वारकाबाई जोशी) (ऐ.प्र.३८) हे पेण येथील घराण्यांतील पहिले प्रसिद्ध पुरुष होत. हे नाईक म्हणजे सावकार होते. पेणच्या भरभराटीस व वाढीस हे मुख्यतः कारणीभूत आहेत. थोरल्या बाजीराव साहेब पेशव्याच्या अमदानींत हे आपल्या बंधूसमवेत पेणेस आले. त्यांनीं नागपूरकर भोसले व तत्कालीन इतर सरदार—सरंजामदार ह्यांस वेळोवेळीं हजारों रुपये कर्ज दिल्याचें ह्यांच्या संग्रहांतील ऐतिहासिक कागदांतून आढळतें. ह्यांजकडे ह्या बाजूची मामलत होती असेंहि दर्शित होतें. सावकाराकडे मामलत असल्याची आणखीहि त्या कालचीं उदाहरणें सांपडतात. पेण गांवची वाढच ह्यांनीं केल्यामुळें ह्यांजकडे गांवकीच्या प्रत्येक सभेचें प्रमुखपण आलें. तें अद्याप ह्या घराण्यांत आहे. ब्राह्मणज्ञातीच्या व देवस्थान संबंधाच्या कोणत्याही सभेंतील अग्रपूजेचा मान ह्या घराण्यांत चालतो.

हे चौलहून पेणेस आले. चौल येथील रामेश्वर देवस्थानाकडे (हल्लीं गुरवाकडे) चौल येथील आपली वाडी त्यांनीं दिली आहे. त्यांना गणपति, लक्ष्मण, बापू व जनार्दन (४) असे चार मुलगे व पार्वतीबाई पेशवे, बयाबाई तळेकर मेहेंदळे, आनंदी आंबेगांवकर भानू, सखु उर्फ ठकू पुणेकर नेने, ठमाबाई

पोयनेकर भेदुदळे अशा पांच मुली होत्या. पैकी सर्वांत वडील मुलगी इतिहासप्रसिद्ध सदाशिव चिमणाजी ऊर्फ भाऊसाहेब पेशवे ह्यांस दुसरेपणाने दिली होती. भाऊसाहेबांचें हें दुसरें लग्न इ. १७५० एप्रिल २६ शके श. १६७२ वैशाख शु॥ २स पुणें येथें झालें. ह्या लग्नानंतर भाऊसाहेबांचे सासरे जे हे कृष्णाजी नाईक + ह्यांस नानासाहेब पेशवे यांजकडून ४५०० रु. तैनात, ११६२ रु. च्या असाम्या व ४२१७ रु. चे तीन गांव आणि ५ खंडी भात, सापोलीचा इनामी मळा, शिवाय ६०० बैलांचें दस्तक म्हणजे जकातमाफीचें पत्रक इतकें उत्पन्न चालू झालें. गणेश उर्फ नाना (४) हे कृष्णाजी नाइकाचे वडील चिरंजीव ह्यांजकडे हें उत्पन्न नाईकाचे पश्चात् चालू होतें. पण गणपतराव व लक्ष्मण उर्फ तात्या (४) हे १७८३ स. मध्यें विभक्त झाले. तेव्हां गणपतरावांनीं आपला वांटा उत्पन्नांत ठेवला नाहीं. कारण कर्जहि बरेंच झालें होतें. सबब हें उत्पन्न लक्ष्मणराव यांजकडे नाना फडणीस यांचे करारयादीप्रमाणें चालू झालें. गणपतराव यांजकडे पेण पंच-महालची मामलत इ. स. १७६४ सालामध्यें दिल्याचें ऐ. प्र. क्र. ३५ वरून लक्षांत येतें. ह्यावरून त्यांचे वडील कृष्णाजीपंत ह्यांजकडे ह्या मामलतीचा उल्लेख वर केला आहे. तो सयुक्तिक वाटतो. गणपतराव यांस पाटणचे चिखलकर यांची कन्या दिली होती. ह्यांस ताई म्हणत. यांचा मृत्यु स. १८२५ मध्यें झाला. त्यांस संतति नाहीं. लक्ष्मण उर्फ तात्या ह्यांस परशरामभाऊ पटवर्धन यांची बहीण जिऊबाई ही दिली होती. सासरचें नांव उमाबाई ऊर्फ आकाबाई असें होतें. लक्ष्मण कृष्णाचा ऐतिहासिक पत्रांतून उल्लेख येतो. हे तोतयाचे बंडांत होते. तोतया-बरोबर हे सांपडले असतां ह्यांना कुलाब्यास अटकबंद करून पण प्रतिष्ठेनें वागवावें असें सवाई माधवराव पेशवे ह्यांच्या रोजनिशींत आलें आहे. (ऐ. प्र. क्र. ४८) ह्यांची सुटका तोतयाचे बंडाचे समाप्तीनंतर सत्वर

+ रा. सा. गो. स. सरदेसाई हे आपल्या रियासतींत मध्य वि. २ पृ. २२९ वर भिकाजी नाईक हें नांव भाऊसाहेबांचे सासरे म्हणून देतात. पण तें ले. ४ व पे. द. भाग. ४४ ले. २० वरून चूक ठरतें. भिकाजी नाईक हे पार्वतीबाईचे चुलतबंधू.

झाली. त्यांनीं इ. १७८७ मध्यें सवाई माधवराय पेशवे यांस विजयादशमी भरणाच्या शनवारवाड्यांतील दरबारप्रसंगीं एक पुतळी नजर केल्याचा उल्लेख सदर ग्रंथांत पृ. ३०४ वर आला आहे. तसेच पुण्यांतील प्रमुख मुत्सद्दी मंडळीची यादी पे. द. मा. ४१ ले. ४२ मध्यें प्रसिद्ध झाली आहे. तींत त्यांचें नांव अंतर्भूत आहे. ही यादी स. १८०६ मधील आहे. तात्पर्य, हे आपल्या भगिनीच्या सौभाग्याकरतां तोतयाच्या प्रकरणांत सामील होणें अपरिहार्य समजून भाग घेते झाले. त्या वेळीं चांगल्या चांगल्यांच्या मती कुंठित झाल्या व तोतयाचें हें खूळ पुष्कळच रंगलें व त्यामुळें पार्वतीबाईवरील नाजूक व अवघड स्थिति पार्वतीबाईप्रमाणें ह्या कोल्हटकर घराण्यावरहि येणें साहजिक होय. ह्या तोतयाच्या प्रकरणांत कोल्हटकरांची तीन चार मंडळी दिसतात तीं ह्याचमुळें होत. लक्ष्मणतात्यांनीं वाटणींत दौलत व त्याबरोबर कर्ज घेतलें होतें हें वर आलेंच आहे. तात्यांना एक मुलगी मथुबाई ही पालीच्या मोडकांकडे दिली होती व मुलगे तीन भास्कर, विसोबा व कृष्णराव (५) असे होते. लक्ष्मणरावतात्या इ. स. १८२० मध्यें मृत्युवश झाले.

भास्कर लक्ष्मण (५) ह्यांचें टोपणनांव दादा (भार्या यशोदाबाई पिंपळवंडीकर सहस्रबुद्धे)हे इ. स. १८२३ मध्यें स्वर्गवासी झाले. त्यांना एक मुलगा व एक मलगी वेणुबाई पावडीकर साने. मुलाचें नांव पुरुषोत्तम उर्फ दाजी (६) त्यांचा जन्म शक १७०८ मध्यें झाला. त्यांचीं दोन लग्नें झालीं, एक रमाबाई पुणें येथील फडके यांजकडील व २री भागीरथीबाई नागांवकर आठवले यांजकडील. त्यांना विनायक, मोरेश्वर व लक्ष्मण (७) असे तीन पुत्र व तीन कन्या—यमुनाबाई कर्वे, मथुरा पाटणकर, काशीबाई पालकर जोशी, अशा होत्या. पुरुषोत्तम दाजींचा मृत्यु शके १७७७ व भागीरथीबाईचा १७६४ त झाला. 1842

मोरेश्वर पुरुषोत्तम उर्फ नानासाहेब (७) हे पेण शाखेतील प्रसिद्ध पुरुष सायरवई शाखेचे संस्थापक होत. त्यांचा जन्म श. १७४३ आषाढ शु॥ १० त झाला. त्यांचा स्वभाव सात्विक व वृत्ति निवृत्तिमार्गीय असल्यामुळें तपाचरणांत आयुष्य कंठावें ह्या विचाराची व आचाराची त्यांची वागणूक असे. अध्ययनास कांहीं काल जातो तोंच आंग्रे यांचे दिवाण

वि. प. चिवलकर ह्यांच्या विचारानें हे गृहस्थाश्रमास प्रवृत्त झाले. चिवलकर ह्यांस एकुलती एक रूपवान पण पायानें अधू अशी कन्या होती, तिचें नाव अंबाबाई. ह्याच्याशींच अलिबाग येथें मोठ्या थाटानें यांचा विवाह झाला. त्याप्रसंगीं चिवलकरांचे स्वामी आंग्रे त्यांनीं त्यास सावरसई गाव इनाम दिला. (ऐ. प्र. क्र. ६२). त्या लग्नांत मोरेश्वरांचें वय १३ वर्षांचें होतें. अंबाबाईचें सासरचें नाव सरस्वतीबाई. मूळचें पेणचें घराणें सावकारी पेशाचें श्रीमंत, पण परिवार मोठा. विशेषतः काल बदललेला, पेशवाई संपून आंग्लाईचा शक सुरूं झालेला इ. कारणांनीं संसारगाडा किंचित् ओढघस्तीनें चालला होता. अशांत त्या मोरूनानांनीं सावरसई गाव येतांच पेण घराण्यांतील आपल्या वांट्यावरील वारसा सोडून दिला आणि कंबळ तळ्याजवळील घर घेऊन राहिले. त्यांनीं खोपोली—घरमतर रस्त्यावर पांथस्थांसाठीं बांधलेल्या विहिरी व पायऱ्या हीं त्यांच्या परोपकारवृत्तीचीं स्मारकेंच आहेत. त्यांचा अनुभवामृत व ज्ञानेश्वरी ह्या ग्रंथांचा व्यासंग शास्त्रशुद्ध व खोल होता. ह्या दोन्ही ग्रंथांतील दुर्बोध शब्दांचे अर्थ, तेहि अध्यायवार व अकारादिक्रमानें त्यांनीं लहान पुस्तकरूपानें प्रसिद्ध केले आहेत. हे ग्रंथ शिळाप्रेसवर छापलेले दुर्मिळ आहेत. असो; त्यांचा मृत्यु श. १८८० वैशाख व. ६ स म्हणजे ५७ व्या वर्षी झाला. ह्यांना पुत्र रामचंद्र व कृष्ण (८) हे दोघे झाले.

रामचंद्र उर्फ बळवंत (८) त्यांचा जन्म श. १७६२ कार्तिक शु. ३ स झाला. त्यांना दोन बायका, नागावकर फडके यांची कन्या भागीरथीबाई व आपटेकर खडके जोशी यांची कन्या जानकीबाई. बळवंतरावांचे पेण येथें फार थोडें वास्तव्य झालें. ते चिवलकर यांचे दिवाण म्हणून कल्याण, मुंबईस व नंतर सरदार पांढरे यांचे दिवाण म्हणून बडोदें येथें असत. हे वागण्यांत सढळ व ख्यालीखुशालीचे होते. त्याच्या उलट त्यांच्या द्वितिय पत्नी जानकीबाई, ह्या मतस्थ व सात्विक होत्या. बळवंतरावांचा मृत्यु श. १८२२ का. शु॥ ११ (ता. १-३-१९०१) रोजीं झाला. जानकीबाई पतिनिधनोत्तर दीर्घकालानें म्हणजे श. १८४७ मार्ग शु. १५ स्वर्गस्थ झाल्या. त्यांना संतति नाहीं.

कृष्णाजी मोरेश्वर उर्फ भिकु आण्णा (८) (भार्या राधाबाई कल्याणचे काळे)

1860

त्यांचा जन्म शके १७७२ च्या कार्तिकी पौर्णिमेस झाला. त्यांची वागणूक तेजस्वी, धोरणी व न्यायनिष्ठुर असे. त्यामुळें पेण व आसपासच्या बहुतेक गांवांत त्यांचें वजन चांगलें व कार्यकारी होतें. गांवकीच्या सभांतून तसेंच म्यु. पा. व लो. बो. त्यांत हेच अध्यक्ष असत. देवस्थान पंचांत हेच प्रमुख होते. हे प्रथम कांहीं वर्षे मुंबईस चिपलकरांकडे कारभारी होते. यांची वृत्ति धर्मनिष्ठ व परमार्थप्रवण होती. त्यांनीं बद्रिकेदारादि बहुतेक सर्व तीर्थयात्रा केल्या होत्या. गायत्री पुरश्चरणादि केलें. त्यांना वेदांताची आवड फार. शेवटीं त्यांनीं श. १८३७ ज्येष्ठ शु॥ ६ स संन्यासाश्रमाचा स्वीकार केला व त्याच महिन्यांत आठ दिवसांनीं हे समाधिस्थ झाले.

त्यांना ४ मुलींपैकीं थोरली दुर्गा ऊर्फ बयाबाई (आगाशीचे जोगळेकर) चित्रकला, भरतकाम, काव्यरचना, पाकपाटव, मूर्तिकला इ. मध्यें त्या फार कुशल होत्या. २ री कन्या साळुबाई=तळेकर भट, ३ री गंगुबाई=खोपोलीचे पाटणकर. ४ थी मथुबाई=वाटरीचे टिळक. कृष्णाजी मोरेश्वर यांना चिरंजीव ४ महादेव, पुरुषोत्तम, गजानन, व भास्कर (९). महादेव ऊर्फ आप्पा कृष्णाजी (९) (पार्वतीबाई पटवर्धन) त्यांचा जन्म शके १७९२ च्या आश्विनांत झाला. इंग्रजी प्राथमिक शिक्षण झाल्यानंतर मुंबईच्या जे. जे. स्कूल ऑफ आर्टस् मध्यें त्यांनीं चित्रकलेचें संपूर्ण शिक्षण घेतलें व प्रथम बडोदें येथें कलाभुवनमध्यें नोकरी केली. तैलचित्रें काढण्यांत त्यांनीं फार लौकिक संपादिला. त्यांचीं चित्रें बडोद्याच्या सरदार-घराण्यांतून बरींच आहेत. विविधकलामंदिर हे बडोद्यांतील सर्वांत जुनें छायाचित्रगृह होय. त्याच्या स्थापकांपैकीं हे एक आहेत. तेव्हांचा काल सामान्यतः छायाचित्रग्रहणाच्या विरुद्ध असतां त्यांनीं काढलेलीं छायाचित्रें नमुनेदार आहेत. त्यांच्या कन्या (अंबूताई=वसईकर जोशी, व द्वारकाताई=विठ्ठलवाडीकर मुंबईचे पटवर्धन) व पुत्र रघुनाथ, वामन व नारायण असे तिघे होते. रघुनाथ महादेव (१०) (भार्या सीता) हे मुंबईस पेण स्टोअर्स हें केमिस्ट म्हणजे औषधाचें दुकान चालवितात. वामन महादेव (१०) हे बी. ए. झाल्यावर मुंबईस बँक ऑफ इंडिया ऑफिसमध्यें नोकर आहेत. नारायण महादेव (१०) हे बी. एस्सी. असून सांप्रत श्रीरामपूर शुगर कंपनींत हरेगांव येथें सालरेचे रसायनतज्ञ म्हणून नोकर आहेत.

ह्याची भार्या गुनके याजकडील. तिचेंहि शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झालेलें आहे.

पुरुषोत्तम उर्फ दाजी कृष्ण(९) ह्यांचा जन्म शके १८०१ अधिक आश्विन व. १३ स झाला. हे बडोद्यास कलाभुवनमध्यें विणकामाचें शिक्षण घेऊन सोलापुरास गिरणीमध्यें कामास होते. पण लवकरच ते सावरसईस आले. तेथें त्यांनीं सौभाग्य शिकेकाई, ओलें सौ० कुंकू, मलम इत्यादींचा व्यापार सुरूं केला होता. हातकामावर कापडहि ते काढीत. हे सावरसईस आल्यापासून ग्रामसुधारणेच्या दृष्टीनें येथें बरीच हालचाल झाली होती.पण त्यांच्या अकाली मृत्यूनें हें सर्व मागें पडलें.ह्यांचीं दोन लग्नें झालीं होतीं. पहिल्या भार्येचें नांव रमाबाई, त्यांचे पुत्र पांडुरंग(१०). दुसऱ्या भार्येचें नांव नर्मदा. ह्या प्रसिद्ध गो. कृ. मोडक संस्कृत व मराठी भाषाभिज्ञ यांच्या भगिनी होत. ह्यांचे चिरंजीव पांडुरंग उर्फ बापू (भार्या रखमा) हे मुंबईच्या जे. जे. स्कूलमध्यें चित्रकलेचा सर्व क्रम वशिर्वे मिळवीत पुरा करून हल्लीं घाटकूपर येथें प्रेसमध्यें रु.१२५ वर नोकर आहेत. मुंबईच्या ब्राह्मणसभेतील गोखले सभागृहांत ह्यांची मोठी तैलचित्राकृति ठेविली आहे. दुसरे चिरंजीव वासुदेव (१०) (भार्या कमला गाडगीळ.) ड्राईंगच्या तीन्ही परीक्षा त्यांच्या झाल्या आहेत.) हे बी. ए. झाले असून पुणें येथील न्यु. इं. स्कूलमध्यें कांहीं दिवस अध्यापनाचें काम करून, हल्लीं पेणेस हायस्कूलमध्यें शिक्षक आहेत.ह्यांस मुकुंद हा लहान मुलगा आहे. ज. १९३६ आगष्ट.

गजानन कृष्ण (९)हे पेणच्या मूळ शाखेंतील विश्वनाथ गोपाळ(८) यांना दत्तक दिले. भास्कर कृष्ण ऊर्फ नाना (९) ह्यांचा जन्म श. १८०९ पौष शु. १ स झाला. हे प्रकृतीच्या अस्वास्थ्यामुळें सावरसईसच आजारी असतात. ह्यांनीं कल्पकतेनें वडील बंधू पुरुषोत्तम ह्यांच्या पाणीपुरवठ्याच्या योजनेंत भर घालून पाणी आणलें आहे. यांना विमला म्हणून एक मुलगी आहे.

लक्ष्मणराव ऊर्फ तात्या पुरुषोत्तम (७) (भार्या गंगाबाई दाभोळकर) ह्यांचा जन्म शके १७४७ माघ. वा १ स झाला. हे स्नानसंध्याशील व ईश्वरचिंतनात निमग्न असत. ह्यांस कृष्णाताई ऊर्फ पिल्लूताई (पति पेण येथील दामले)ही एकच मुलगी. गंगाबाई श. १८०० चैत्र शु.२

मध्यें मृत्यु पावल्या. तात्यांनी तीर्थयात्रा बऱ्याच केल्या होत्या. ते श. १८२० फा शु. २ स स्वर्गस्थ झाले. 1899

गोविंदराव ऊर्फ रावसाहेब पुरुषोत्तम (७) ह्यांचा जन्म श. १७६३ 1841 ज्येष्ठ शु।। ४ रोजीं झाला. पेण येथील रामेश्वरसंस्थेचे हे पहिले अध्यक्ष होत. ह्यांनीं ह्या देवस्थानसंबंधीचे नियम वगैरे करून सुव्यवस्था केली. हिंदुमुसलमानांचा तंटा मिटविणाऱ्या सभेचेहि हेच अध्यक्ष होते. मोठ्या कुशलतेनें व बाणी राखून ह्यांनीं समेट केला. ह्यांचे हस्ताक्षर वळणदार, सुंदर व छापीलप्रमाणें होतें. गांवकीच्या लहानमोठ्या सर्व सभांमध्यें हेच प्रमुख होते. हे मोठे करारी व वजनदार असत. ह्यांचीं तीन लग्नें झाली होतीं. १ ली भार्या तळेकर सोमण यांजकडील नांव यशोदा, ही श. १७७८ चैत्र शु. १४ स वारली. २ री मेढेकर ओक यांची कन्या सावित्री ही श. १७८५ श्रावण शु।। ४ स मृत्यु पावली. ३ री भार्या पुणें येथील केळकर यांजकडील सावित्री. त्यांना एक मुलगा झाला. ह्या फार सात्विक व धार्मिक होत्या. ह्यांनीं तीर्थयात्रांत व काशीक्षेत्रीं बराच काल घालविला. बद्रीनारायणाचीही यात्रा ह्यांनीं केली. नेमधर्म, उपास ह्या फार करीत. परोपकारबुद्धि विशेष होती. ह्यांचा पुत्र विनायक गोविंद (भार्या सरस्वती पाल-शेतकर जोशी.) त्यांचा जन्म १७९९ कार्तिक शु।। ५ स झाला. हे बंगाल-नागपुर-रेल्वेंत स्टेशनमास्तर होते. हे श. १८३० श्रावण शु।। १५ स मृत्युवश झाले. त्यांच्या मागें त्याच वर्षी कार्तिकांत व।। ६ पत्नीचेंहि देहावसान झालें. त्यांचा मुलगा लक्ष्मणराव ऊर्फ तात्यासाहेब (९) (भार्या लक्ष्मी नेरळकर धारप) ह्यांचा जन्म श. १८२० फा. शु।। ६ झाला. ह्यांचे शिक्षण मॅट्रिक पास असून शार्ट हॅन्ड राइटिंग व टायपिंगचेंहि झालें आहे. हे सांप्रत व्यापार व सावकारी करून आहेत. ह्यांचा स्वभाव मनमिळाऊ आहे. हे रामेश्वर संस्थेचे अध्यक्ष आहेत.

कृष्णराव ऊर्फ अप्पासाहेब लक्ष्मण (५) हे पार्वतीबाईचे पुतणे. ह्यांचीं दोन लग्नें झालीं. एक पुणेकर परांजपे यांजकडील राधाबाई व दुसरी वकसळकर मोडक यांजकडील सत्यभामाबाई. अप्पासाहेबांचा मृत्यु श. १७४२ आषाढ शु।। १४ स झाला. ह्यांची प्रथम पत्नी थाक

१७२६ मार्ग. शु।। ७ स वारली. त्यांचा पुत्र लक्ष्मणराव बाबा (६) ह्यांचा जन्म शु।। १७३६ आषाढ वद्य ८ स झाला. ह्यांची पहिली भार्या रमाबाई ही तासगांवकर जोशी. यांजकडील व दुसरी भार्या पार्वतीबाई ही कल्याणचे सहस्रबुद्धे (आगलावे) यांजकडील. ह्यांची कन्या रुक्मिणीबाई पेणकर जोशी ह्यांस दिली. लक्ष्मणरावांचा मृत्यु श।। १८११ ज्येष्ठ व. ४ स झाला. त्यांचा मुलगा गोपाळराव (७) ह्यांचा जन्म श. १७६३ आषाढ शु।। १३ स झाला. ह्यांना प्रसिद्ध गंगाधरशास्त्री पटवर्धन ह्यांच्या बाळकृष्णपंतांची कन्या काशीबाई ही दिली होती. सासरचें नांव लक्ष्मीबाई. ह्यांस जिजीबाई असें म्हणत. ह्यांना माहेरचें प्रतिवर्षी रु. ३०० येत. ह्यांना एक मुलगा विश्वासराव (८) हा झाला. गोपाळरावांचा मृत्यु वयाच्या ४६ व्या वर्षी श. १८०९ माघ शु।। ९ स झाला. पतीनिधनोत्तर जिजीबाईंनी बद्रिकेदारादि हिंदुस्थानांतील सर्व तीर्थयात्रा केल्या, परंतु त्या पंढरपुरास एकदांहि गेल्या नाहींत. कारण तेथें आपल्या आजाचा खून झाल्याचें दुःखद स्मरण त्यांस होतें. ह्या एकाच गोष्टीवरून त्यांचा स्पृहणीय व अनुकरणीय असा स्वाभिमान व्यक्त होतो. ह्या शके १८३५ च्या वैशाख वद्य १० स कैलासवासी झाल्या. त्यांचा मुलगा विश्वासराव उर्फ भाऊसाहेब गोपाळ (८) ह्यांचा जन्म श. १७८६ भाद्रपद शु।। १५ स झाला. ह्यांचें शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झालें होतें. भाऊ हे अल्पवयांत म्हणजे श. १८२२ माघ शु।। १२ (१-२-१९०१) स निवर्तले. त्यांची भार्या भागीरथीबाई ह्यांनी सावरगांव शाखेपैकी भिकु आण्णांचा तिसरा पुत्र गजाननराव ह्यांस श. १८२४ च्या वडिलांच्या मृत्यूनंतर दत्तक घेऊन माधवराव उर्फ बापूसाहेब (९) हें नांव ठेविलें. बापूसाहेबांचें लग्न दत्तक जाण्याच्या पूर्वीच जनकगृहींच झालें होतें. भार्या वावडीकर टिळक यांची कन्या नांव रमा. माधवराव हे आचारसंपन्न, सज्जन व सार्वजनिक कामांत होतकरू भाग घेणारे असे होते. ह्यांस पांच मुली—कृष्णाबाई उर्फ सोनुताई—बाई कांदीकर. काशीबाई, यमुना, सरु, ताता अशा झाल्या. ह्यांनी सिन्नर (नाशीक) येथील रघुनाथ कृष्ण काळे ह्यांस दत्तक घेतलें व नांव गोपाळराव उर्फ आण्णासो (१०) ठेविलें. हे बी. कॉम. आहेत. ह्यांच्या भार्येचें नांव सुशीला.

मुळच्यापैकीं कृष्णराव मोरेश्वरांचे तिसरे पुत्र हे बापू उर्फ रावजी (४)

यांची चार लग्नें झाली. पैकीं दोघी ऐतिहासिक प्रसिद्ध घराण्यांतील मुली होत्या. एक रामाजी महादेव चिवलकर यांची कन्या व दुसरी राघोपंत खुळखुळे यांची कन्या. बाकीची दोन लग्नें कोंडिमधे वेलणकर यांची कन्या व पटवर्धन दीक्षित गोडबोलेकर यांची कन्या यांशीं झालीं. त्यांना फक्त एक मुलगीच झाली. तिचें नांव आवडूबाई. ही आगाशांचे फेडकर यांजकडे दिली आहे. त्यांना पुत्रसंतति नाहीं. त्यांचे बंधु जनार्दन उर्फ आबा कृष्णाजी (४) यांचीं दोन लग्नें पुणेकर व कल्याणकर भाटे यांच्या घराण्यांतील दोघी कन्यांशीं झालीं. त्यांस यमाबाई ही एकच कन्या झाली. ही पडघोलीचे मोडक यांजकडे दिली होती.

रघुनाथ मोरेश्वर (१) हे पार्वतीबाई पेशवे यांचे चुलते होत. त्यांचा उल्लेख ऐ. लि. सं. त आला आहे. हे प्रसिद्ध तोतयाच्या बंडांत होते, असा उल्लेख खरेशास्त्रीलिखित नाना फडणिसांच्या चरित्रांत आला आहे. ऐ. प्र. क्र. ४९ टीप पहा. त्यांना बळवंत, हरि, गोविंद, रामजी, अंताजी हे पांच पुत्र होते. पैकीं गोविंदरावाचा निर्देश ऐ. प्र. क्र. ९६ मध्यें १७९२ इसवीतील आला आहे. त्यावरून आणि दे. द. भा. ४४ ते २० मधील वाटणीप्रकरणीं आलेल्या वृत्तान्तावरून या वेळीं ह्या कोल्हटकर घराण्यांत सांपत्तिक दृष्ट्या थोडी अवनतीची बाजू आली होती असें अनुमान करण्यास हरकत नाहीं. त्यांचे धाकटे बंधु रामाजी (४) हे वंशवर्धक झाले. त्यांचा मुलगा चिमणाजी (५) (भार्या गंगा) त्यांना दिनकर (६) व त्यास गंगाधर उर्फ कोंडोपंत (७) हा एक मुलगा होता. ते पेण येथेंच रहात असत. हे ८० व्या वर्षी मृत्यु पावले. त्यांस तीन पुत्र झाले. पैकीं कृष्णाजी (८) (भार्या राधा) यांनीं मुंबई, पेण येथें भात वगैरेंचा व्यापारधंदा प्रथम केला. हल्लीं खाजगी नोकर आहेत. विष्णु (८) (भार्या गोपिका) हे भाताचा व्यापारधंदा करतात व रामचंद्र (८) (भार्या सीता) हे घाटी मालाच्या आडतीवर खाजगी नोकर आहेत. तिघेही पेण येथेंच राहतात.

कृष्णाजी गंगाधर (८) यांना नऊ मुलगे झाले. ह्यांचीं नांवें वंशावळींत दिलीं आहेत. त्यांतील त्र्यंबक (९) जन्म स. १८८६ (भार्या गंगा) हे प्रथम खाजगी नोकर होते. आतां नागपूर येथें शेती करून आहेत.

केशव कृष्णाजी (९) ह्यांची भार्या सावित्री. हे नागपूर येथें खाजगी नोकर होते. इ. १९१४ मध्यें मृत्युवश झाले. ह्यांस विष्णु (१०) हा एक मुलगा आहे. जन्म स. १९१५. हे नागपूर येथें बी. ए.च्या वर्गात आहेत. महादेव कृष्णाजी (९) हे पेण येथें १८ व्या वर्षीच कालवश झाले. विश्वनाथ (९) ज. स. १८८८ (भार्या पार्वती.) हे टी. टी.सी. असून नागपूर येथें नार्मल स्कूलमध्यें शिक्षक आहेत. पत्ता क. १०५. सदाशिव व रामचंद्र विश्वनाथ (१०) ह्यांचे जन्म स. अनुक्रमें १९११ व १९१५ हे असून दोघेही नागपुरास असतात. विठ्ठल (९) जन्म स. १८९०. हे सागर येथें शिक्षणकाम करून आहेत. भास्कर (९) जन्म स. १८९२ (भार्या सत्यभामा) हे सागर येथें पी. डब्ल्यु. डी.खात्यात एक्‌-ओव्हरसीयर आहेत. ह्यांस दिनकर (१०) हा मुलगा आहे. ज. १९२१. मुकुंद (९) हे नागपूर येथें कंत्राटदार होते.

नारायण रामचंद्र (९) ह्यांचा जन्म १८८२ मध्यें झाला. हे प्रथम आर. एम्. एस. मध्यें सॉर्टर होते. नंतर मुंबईस व्यापारी पेढीवर अकौंटन्ट झाले. रंगाचा व पुढे औषधांचा व्यापार केला. त्यातील कमाई व इतर अनुभव हे जमेस धरून शेवटी ह्यांनी स्वतंत्रपणें ऑक्सीजनचा म्हणजे ओप्याच्या अर्काचा कारखाना सुरु केला आहे. त्यांस गंगाधर म्हणून एक मुलगा आहे व तो शिकत आहे. त्याचा जन्म १९२० त झाला.

पांडुरंग दिनकर (७) हे सॉल्ट डिपार्टमेंट म्हणजे मिठाच्या खात्यात नोकर होते. त्यांस सुभेदार म्हणत. पेनशन घेतल्यानंतर वयाच्या ७५ व्या वर्षी मृत्यु पावले. ह्यांचे चिरंजीव हरि हे मिठाचा व्यापार करीत. हल्ली शेती करून आहेत.

विनायक पांडुरंग (८) (भार्या सरस्वती) हे मराठी शिक्षक होते. नाशिक येथील जॅक्सन खुनाच्या नंतर झालेल्या चकमकीत ह्यांना शिक्षा होऊन कारागृहात जावें लागलें. आणि योग असा किंवा कारागृहातील आयुष्य असें गेलें की हे ज्या दिवशी बंधमुक्त झाले त्याच दिवशी मृत्यु पावले. ह्यांना पद्माकर ऊर्फ नथु (९) हा मुलगा असून तो कुर्ला येथे खाजगी नोकर आहे. ह्यांचे शिक्षण मॅट्रिक व अकौंटंटच्या परीक्षेपर्यंत झालें आहे. हरी पांडुरंग (८) यांस पुरुषोत्तम व वामन (९) हीं दोन मुलें अल्पवयी

झाली. लक्ष्मण पांडुरंग ऊर्फ भाऊराव (८) (भार्या इंदिरा) हे पेण येथें कापडाचा धंदा करतात.

विश्वनाथ मोरेश्वर (३) यांचा नातू श्रीधर सदाशिव (५) यांचा नातू अनंत विनायक—(७) यांची मूळची गरीबी. परंतु कर्तृत्वानें पुष्कळ संपत्ति व कीर्ति त्यांनी संपादन केली. हे कस्टम खात्यांत प्रथम नोकर झाले व तेथेंच मोठ्या हुद्यापर्यंत चढले. त्यांनीं दानधर्म बहुत केला. नदीवर घाट बांधिला, विश्वेश्वरमंदिराचा जीर्णोद्धार केला, पेण-प्रायव्हेट-हायस्कूलच्या इमारतीसाठीहि त्यांनी पुष्कळ खर्च केले. शिवाय पन्धास हजारांचा धर्मादाय ट्रस्ट केला आहे. त्यांचे वयाच्या ८० व्या वर्षी देहावसान झालें. त्यांना विनायक ऊर्फ बापू (८) हा एक पुत्र झाला.

ह्या घराण्यांतील दैवतें—जोगेश्वरी ही कुलदेवता, कोळेश्वर, आदित्यवर्धन, वाडेश्वर, धरणीधर हे कुलदेव असून मानाई हीहि एक दैवतांत आहे. पेणच्या मुख्य घराण्यांत पेशवाईपासून गणपति उत्सव सुरू आहे. ह्या घराण्यांतील पुरुषांनीं जिन्हाळ आळींतील चिंतामणी व लक्ष्मीनारायण तसेंच नदीवरील विश्वेश्वर हीं देवस्थानें निर्मिलीं आहेत. कार्यपरत्वें बोडण भरतात. त्रिपुरी लावणें, नवरात्र हे आचार पाळतात.

घराणें ४ थें—वाई

p 56.

ह्या घराण्याचा मूळपुरुष राम. हे किंवा यांचे पूर्वज संगमेश्वर तालुक्यांतील माखजन येथें नेवऱ्याहून आले. त्यांचे नातू नारायण विश्वनाथ (३) (भार्या बहिणा) यांच्या हयातीचा शके १६७० चा दाखला सांपडतो. पण तेव्हां वाईस असल्याचा दाखला मिळत नाहीं. त्यांचा नारो नाईक म्हणून उल्लेख त्र्यंबकेश्वराच्या चोपडींत असा सांपडतो तसाच उल्लेख त्यांच्या वडील मुलास मिळालेल्या वाई येथील घरासंबंधीच्या कागदांतहि आला आहे. (ऐ. प्र. क्र. ६२ पहा). वाईस हे, तेथील प्रसिद्ध व जुने मुत्सद्दी घराणें वैद्य यांच्या आश्रयानें सत्यनाथपुरीमध्यें राहिले. जरी वाईस राहिले तरी त्यांची कोकणांत जा–ये चालूच होती व ती त्यांचे नातू चिमणाजीपंत त्यांचेपर्यंत चालू राहिली. नारोबास (३) गोविंद, केसो, विष्णु व महादेव (४) हे चार मुलगे. पैकीं गोविंदभट यांचा वंश वर्धमान व कीर्तिमान् झाला.

गोविंदभट (४), (भार्या राधा) यांना शके १७४२ त वाईचे नारायणराव वैद्य यांनी आपल्या वाड्यांतील श्रीविष्णूची पूजा सांगितली व रहाण्यास घर दिलें. यावरून हे वाईस भिक्षुकी येथानें आले व वैद्यांचे आश्रयास राहिले (ऐ. प्र. क्र. ६२ पहा).

पुढे चार वर्षांनी ह्याच शुभ दिनीं गोविंदभटांना वैद्य यांनी आपल्या कान्हाटी ह्या इनाम गांवाहून प्रतिवार्षिक रु. ६० देण्याचें चालू केलें. एवंच कोल्हटकर कुळांत हेच एक भट उपपदधारी व भिक्षुकी वृत्ति करणारे पुरुष दिसतात. त्यांचे मुळ पूर्वज नारोपंत (१) हे नाईक होते. त्यांना दीक्षित पटवर्धन यांजकडूनहि दक्षणा मिळाल्याचें त्यांच्या जमाखर्चांवरून आढळतें. त्यांना रामचंद्र उर्फ चिमणाजीपंत भाऊ, नारोपंत, हरिपंत, लक्ष्मणशास्त्री व महादेवशास्त्री असे ५ मुलगे झाले व येणु गाडगीळ, कुसाबाई जोशी व येसु अशा तीन कन्या झाल्या. हे सन १८९० त वारले.

चिमणाजी उर्फ रामचंद्रभाऊ (५) हे मोठे मुत्सद्दी व वकील होते. वाई येथें न्यायनिवाड्याच्या प्रश्नीं हे प्रमुख असावयाचे अव्वल इंग्रजींत ह्यांजकडे कांहीं अधिकार होता. ह्यांचा उल्लेख नियमित जमखंडी असा येत असून हे मुंबईस रहात. गव्हर्नरपर्यंत ह्यांची जाये असे. गोपाळराव रामचंद्र हे ह्या वेळीं जमखंडी संस्थानाचे अधिपति असून त्यांचीं सरकारदरबारचीं कामें हे करीत. बेळगांवकडील दावेहि यांचेमार्फत चालत. त्याच्यामुळें ह्यांच्या घरीं समारंभप्रसंगीं जमखंडीकरहि येत. म्हणजे एवढी ह्यांच्या घराण्याची प्रतिष्ठा होती. ह्यास खिसोबा व वासुदेव (६) हे दोन मुलगे होते. पैकीं वासुदेव उर्फ आबा चिमणाजी (६) (भार्या दुर्गा) ह्यांस नगर येथें पी. डब्ल्यु. डी. खात्यांत अकौंटंटची नोकरी होती. ह्यांस यमु सद्गुबाई, गंगू व काशी अशा तिघी मुली झाल्या असून रामचंद्र (७) हा एकच एक मुलगा झाला होता. हे पुढें अकोला येथे रहात असून तेथे स्टेशनरी मालाचें दुकान चालवीत. रामचंद्र उर्फ बापूराव वासुदेव (७) (पत्नी सीता,) ह्यांचा जन्म १८७४. हे विविधकलाभिज्ञ व उद्योगी होते. उमरावतीस ह्यांनीं

ह्यांनीं 'कर्तव्य' नांवाचा छापखाना व वर्तमानपत्र सुरु केलें होतें. हे फंकाटे पेठ, व
फोटोग्राफी करीत. ह्यांनीं प्रभाकर (८) नांवाचें देशस्थाचें मूल अगदळ धाकटेपणीं
होतें. त्याचें संगोपन व शिक्षण करून शेवटीं त्यासच ह्यांनीं औरसांत
घेतलें व आपला वारस केलें. रामचंद्रपंत हे इ. १९२० मध्यें निवर्तले.
प्रभाकर ऊर्फ पद्माकर रामचंद्र (८) ह्यांचा जन्म इ. १९०४ मध्यें
झाला. हे देशस्थ असून कोंकणस्थांत अंतर्निविष्ट झाले. (५)
ह्यांनीं बडोदें येथील कलाभुवनांतील चित्रकामाचें शिक्षण घेतलें असून हल्लीं
मुंबईस फिल्म डिस्ट्रिब्यूटर आहेत. ह्यांना वासुदेव हा एक मुलगा आहे.

नारोपंत ऊर्फ बाबा गोविंद (५) (भार्या लक्ष्मी) हे वाईस राहात
असत. ह्यांनीं व्यापार व दाखलान (धान्याचें कोठार) केलें होतें. धान्य
वाढीदिढीनें देणें किंवा प्रसंगीं विकत देणें ह्यास दाखलान करणें किंवा
दाखलानीचा धंदा करणें म्हणतात, असें दिसतें. ह्यांची मुलगी यमो
ही फेळकरांकडे दिली होती. नारो गोविंद ह्यांनीं शेवटीं संन्यास घेतला
होता. हे इ. १८७८ त समाधिस्थ झाले व त्या पूर्वी दोन वर्षे सौ.
लक्ष्मीबाई कालवश झाल्या. ह्यांना बळवंत, गणेश, व केशव (६) हे
तीन मुलगे झाले.

मल्हार नारायण (५) (भार्या सखमा) हे प्रसिद्ध अच्युतराव कोल्हटकर
ह्यांचे स्वयंभूगीत पिते होते. हे प्रथम वाईस होते. १९०७त सांगली संस्था-
नांत ते तेरदळ येथें मुनसफ होते. पुढें वाईस येऊन व्यापार केला. सातारा
जिल्ह्यांतील जावळी तालुक्याचें मुख्य ठिकाण जें मेढें त्या नजीकच्या कासुर्डी
गांवचें एका कुळाचें खातें ह्यांनी खरेदी केलें. मंगळवेढ्यासही कांहीं शेती
केली होती. पुण्याजवळील कान्हाटी गांवी मळिकार्जित शेती हे पाहात. हे
लेखक, वक्ते व कवि होते. हे वयाच्या ७५ व्या वर्षी
इ. स. १९०५ मध्यें स्वर्गस्थ झाले. (७) ह्यांचे चिरंजीव सुप्रसिद्ध
अच्युतराव कोल्हटकर ह्यांचें चरित्रच पुढें दिलें आहे. अच्युतरावांचे
पुत्र कुसुमाकर (८) जन्म इ. १९०६. ह्यांचें इंग्रजी शिक्षण पदवीस
झालें होतें. हे लिनो-टाइपिस्ट झाले असून आफ्रिकेंत इ. १९२८मध्यें गेले.
हल्लीं नैरोबी येथें स्टिफ्फोर्डमध्यें ५०० रु. म. वर नोकर आहेत.
नारोपंत गोविंदाचे मधले चिरंजीव. गणेश नारायण (६)

(भार्या भागीरथी) जन्म १८३३. ह्यांचें इंग्रजी शिक्षण थोडेसें होतें. हे बडोदें संस्थानात मसदी येथें फौजदार होते. पुढें बडोदें येथें ' महाराष्ट्र-मित्र' ह्या नांवाचा छापखाना व त्यांनी वृत्तपत्र चालू केलें. हा छापखाना पुढें सातारा येथें नेला. तो त्यांचे पुत्र महादेव ह्यांनीं चालविला व पत्र १८९८ मध्यें बंद पडलें. गणेशपंत हे वयाच्या ६४ व्या वर्षी स. १८९७ मध्यें मृत्युवश झाले. ह्यांना ४ मुलगे महादेव, यशवंत, हरी व चिंतामणी (७). महादेव यांनी थोडे दिवस आपल्या वडि-लांचा छापखाना चालवून ते वयाच्या २० वे वर्षी वारले. यशवंत हे अल्प वयांतच वारले.

हरि गणेश (७) (भार्या गंगा) जन्म स. १८८१ (सप्टें. ६) झाला. ह्यांचें मॅट्रिकपर्यंतचें शिक्षण सातारा येथें झालें. पुढें चुलत बंधु अच्युतराव ह्यांच्या सहकार्यानें नागपुरास ' देशसेवक ' प्रेस व पत्र चालविलें. तें पत्र सरकारनें बंद केल्यावर इ. १९१२-१९२० पर्यंत त्यांनीं एक व्यापारी कंपनीस नोकरी केली. प. २५० रु. नंतर मुंबईंत 'मून प्रेस' सुरू केला. पुढें १९२३ सालीं हे आजारी झाले. म्हणून प्रेस बंद करून हे सातारा येथें गेले व वडिलांच्या वेळचा 'महाराष्ट्रमित्र' हा छापखाना चालू केला. ह्यांत ३-४ वर्षें-'ऐक्य.' हे वृत्तपत्र छापलें; नंतर बुकवर्क वगैरे छपाईकामें चालू केलीं. ह्यांना तीन मुलगे आहेत. पैकीं वडील पुत्र नारायण हरि (८) ज. १९१४, हे मॅट्रिक पास असून साताऱ्यास आर्यांग्ल वैद्यक पाठशाळेंतील वैद्यकशिक्षणाचा क्रम पुरा केला आहे. भालचंद्र हरी (८) ज. १९१८, हे इंग्रजी ७ वींत शिक्षण घेत आहेत. बाळकृष्ण हरी (८) ज. १९२६, हे मराठी चौथी इयत्तेंत आहेत.

चिंतामण गणेश(७)-(भार्या तारा)ह्यांचा जन्म स. १८९१मध्यें झाला. शिक्षण इंग्रजी पांच इयत्तेपर्यंत सातारा न्यू. इं. स्कू. मध्यें झालें. शाळेंत असता-नाच ह्यांचा उपजत गुण गॅदरिंग म्हणजे संमेलनादि प्रसंगीं सहज दिसून येत असे. ह्यांना आरंभाच ललितकलेचा नाद असून हे अभिनयकुशल नट आहेत. ह्यांनीं इ. १९११ मध्यें महाराष्ट्र नाटकमंडळींत प्रथम प्रवेश केला, नंतर

भारत नाटक मंडळींत ते होते. तेथून ते किर्लोस्कर मंडळीत गेले. नंतर १९१८ मध्ये बलवंत संगीत नाटकमंडळी स्वतःच काही भागीदार घेऊन काढिली. ती महाराष्ट्रांत व अन्य प्रांतांतहि चांगल्या नांवलौकिकास आली. हे पुरुषपात्रांचें काम करीत असून भिन्नभिन्न स्वभावांच्या भूमिका हे यथायोग्य वठवून ते ते रस मूर्तिमंत प्रेक्षकांपुढें उभा करतात. तोतया, भार्गव, कंचुकी, वृंदावन, घनश्याम, सावाजी इ. इ. विविध नाट्य-कथानकांतील मुख्य पुरुषपात्रांचीं कामें ह्यांनी केली आहेत. सांप्रत बलवंत सिनेटोन मंडळी त्यांनी काढली असून बोलपटांतहि हे काम उत्कृष्ट करीत आहेत. ह्यांना अभिनय, वक्तृत्व या कला जशा अवगत आहेत, तसेच हे ग्रंथकारहि आहेत. ह्यांनी कांहीं अपुरीं असलेलीं नाटकें पुरीं करून नाट्य-प्रसिद्ध केलीं आहेत. (रामराज्यवियोग, वेश्यांचा बाजार इ.) नाट्य-ग्रंथ लिहिणें, न्यूनरहित व पूर्ण परिणामकारक असें अभिनयपटुत्व अंगी असणें आणि विशेष हें की एकादें नाटक उत्तम वठवून सिद्ध करणें म्हणजे अभिनय शिकविणें ह्या तिन्ही गुणांनीं युक्त हे चिंतामणी आहेत. स्वभाव सरळ व वृत्ति लाघव आहे. पुणें येथील गणेश प्रिंटिंग प्रेसमध्येंहि ह्यांची भागीदारी होती. ह्यास चित्तरंजन, चैतन्य व चंद्रशेखर (९) असे तीन मुलगे आहेत. सर्व शिकत आहेत. केशव नारो (६) (भार्या यशोदा) हे पाचगांवास फंडदार होते. ह्यांना दोन कन्या—द्वारका व लक्ष्मी. द्वारका जोशी यांजकडे दिली.

हरी गोविंद (५) (भार्या रमा) ह्यांना तात्या म्हणत. ह्यांना परमार्थाची आवड होती. हे वाईस रहात. ह्यांना कृष्णाजी व वामन (८) हे दोन मुलगे. कृष्णाजी हरी (६) ज. १८४२, (भार्या सावित्री.) हे वन्हाडांत एकदां आले. कमिशनर होते. ह्यांना कन्या—पटके, मथा—गोळ-वेलकर, पिलू—भागवत व अनुसूया ज. १८७६ अशा चार मुली झाल्या. सावित्रीबाईचा मृत्यु १८७७ साली झाला. कृष्णाजीपंत हे स. १८९७ मध्ये गतायु झाले. ह्यांना दत्तात्रेय, श्रीपाद व विश्वेश्वर असे तीन कीर्तिमान् सत्पुत्र झाले. दत्तात्रेय कृष्णाजी (७) (भार्या लक्ष्मी) हे डॉक्टर होते. जन्म इ. १८६८. हे आपल्या कामांत दक्ष व हुशार असून अत्यंत लोकप्रिय होते. हे स. १९१३ मध्ये मृत्युवश झाले.

ह्यांना यशवंत ऊर्फ राजाराम (८) (भार्या प्रभावती) हा एक मुलगा आहे. ह्याचा जन्म १९०९. ह्यांना शकुंतला ही एक लहान मुलगी असून वसंत (९) म्हणून एक मुलगा आहे व दुसरा एक तान्हा मुलगा आहे. हे अकोला येथे शेतीचा धंदा करून आहेत. मोटारचाहि जोडधंदा करतात.

कृष्णाजीचे (६) २ रे चिरंजीव श्रीपाद (७) यांचे चरित्र पहा. यांना ४ मुलगे. दिनकर,प्रभाकर,भास्कर,दिवाकर (८). दिनकर श्रीपाद (८) (भार्या सुशीला) जन्म इ.१८९५. ह्यांना इंदु,लीला व उषा अनुक्रमे वय १०, ८ व १ अशा तीन कन्या असून रघुनाथ,माधव,वामन,मुकुंद व गोविंद (९) हे पांच मुलगे क्रमानें १७, १५, १३, ५, व २ ह्या वयाचे आहेत. प्रभाकर श्रीपाद (८) जन्म १८९६, हे बी.ए. असून 'संजीविनी' मासिक मुंबईस चालवीत आहेत. ह्यांस वासुदेव हा एक मुलगा आहे. भास्कर श्रीपाद (८) (भार्या जानकी) जन्म इ. १९००. हे खामगांव येथें इंपीरियल बँकेमध्यें नोकर आहेत. दिवाकर श्रीपाद (८) (भार्या रजनी) ज. १९०५. हे अकोला मिलमध्यें कारकून आहेत.

दिगंबर कृष्ण ह्यांचा जन्म इ. १८७४ च्या ऑगस्टांतील आहे. म्हणजे श्रीपाद कृष्ण उर्फ तात्यांच्यापेक्षा हे तीन वर्षांनी लहान आहेत. हे १८९६ मध्यें बी. ए. झाले व पुढें तीन वर्षांनी एल्‌एल्. बी. होऊन १९०१ मध्यें सी. पी. प्रांतांत नरसिंगपूर येथें प्रथम ज्युडीशियल ई. ए. सी. झाले. १९०५ मध्यें वऱ्हाड हा सी. पी. शीं संयुक्त केला गेल्यानंतर ह्यांची नोकरी उमरावती, अकोला इत्यादि शहरीं होऊन ह्यांनीं नागपूर येथें ज्युडिशियल कमिशनर, म्हणजे अव्वलच्या दोम्यतीची जागा, म्हणून काम केलें. १९२९ मध्यें ह्यांनीं पेन्शन घेतलें. नोकरीच्या सुरुवातीला ह्यांना २५० रु. पगार होता; नोकरी सोडतांना तीन हजार रु. हे दरमहा पगार घेणारे वरिष्ठाधिकारी झाले होते. ह्या जागेवर असतांनाच ह्यांनीं जवळ जवळ जगाचा प्रवास केला. म्हणजे १९२८ मध्यें ८ महिने युरोप, अमेरिका, आशिया इत्या दिखंडांतील लहान मोठीं प्रमुख शहरें व प्रेक्षणीय ठिकाणें ह्यांनी पाहिलीं. मोठमोठाले १२ देश ह्यांनीं अवलोकनास आणिले. तेथील वहिवाटीप्रमाणें

काहीं खेडींहि यांनीं आवर्जून पाहिलीं. हिंदुस्थान तर २ वेळां पाहिला. हिमालय पर्वतावरही हे गेले होते. लहानपणापासूनच ह्यांचें व्यायामाकडे लक्ष आहे. नोकरीवर असतां पहाटे ह्यांची १॥-२ मैल दौड व्हावयाची. टेनिस वगैरे असेच. हल्लीं म्हणजे १९३२ पासून हे योगासनें करतात. त्यांत ह्यांची सकाळ तासदीड तास जाते व मग टेनिस इत्यादि. तात्पर्य, ह्यांची शरीरप्रकृति सुदृढ आहे. फेंच शिकण्याचा ह्यांना वेड आहे व मग जगप्रवास पुन्हा करावा अशा विचारांत सध्यां आहेत. ह्यांचीं दोन लग्नें झालीं. पहिली बायको डॉ. भा. धुपट जमखिंडी वगैरे संस्थानचे कारभारी ह्यांची कन्या. ह्या प्रथम संबंधापासून ह्यांस एक मुलगा व एक मुलगी हीं दोन अपत्यें झालीं व पत्नी निवर्तली. नंतर त्यांनीं गेळ येथील ओगलेकर ह्यांच्या गतभर्तृका मुलीशीं पुनर्विवाह केला. त्यांना दोन मुली आहेत. त्या दोनीही २-३ वर्षांच्याच वारल्या. ह्यांच्या १ल्या बायकोचा मुलगा मुरलीधर (८) मॅट्रिक झाल्यावर अमेरिकेंत इलेक्ट्रिक इंजीनियरच्या शिक्षणार्थ जाऊन आले. त्यांचें लग्न होऊन ५-६ वर्षें झालीं. त्यांची भार्या बी. ए. आहे. त्यांना एक मुलगी झाली आहे. दिगंबर कृष्ण यांची थोरली मुलगी विमल ही एम्. ए. आहे. हिचें सासर देशपांडे यांजकडे, 'चंदनाच्या पलीकडे' इ. ग्रंथांचे कर्ते पी. वाय. देशपांडे हे यांचे भ्रतार. धाकटी दुसरी मुलगी ही एम्. बी. बी. एस्. असून अहमदाबादचे कोठारे यांजकडे दिली आहे. तिसरी मुलगी मालिनी ही इं. ५ वीत आहे. सांप्रत हे दिगंबर कृष्ण पुणें येथें स्वतःच्या बंगल्यांत राहतात.

लक्ष्मणशास्त्री गोविंदभट (५) ह्यांना आप्पा म्हणत. ह्यांस एक मुलगी अंबूअक्का नांवाची घत्ते यांजकडे दिली होती.

महादेवशास्त्री गोविंद (६) (भार्या उमा) वक्ता दशसहस्रेषु। ह्यांचा जन्म इ. स. १८११ मध्यें झाला. हे इंग्रजी शिक्षण घेऊन शिक्षणखात्यांत नोकर झाले. अखेरीस ते डेप्युटी एज्युकेशनल इन्स्पेक्टर ह्या अधिकारावर होते. ते उत्कृष्ट ग्रंथकार आणि विद्वान व श्रेष्ठ वक्ते म्हणून तेव्हां विख्यात झाले होते. श्रीजोशी पुणें वर्णनांत लिहितात, कीं " महादेवशास्त्री ह्यांचें वक्तृत्व फार सुरस असे. जसा नाग गारोड्याच्या पुंगीस भुलून त्याकडे सर्व तनमन लावून तल्लीन होतो त्याप्रमाणें यांचे श्रोते भुलत असत. " अशा गुणी

मनुष्याचा आयुर्दाय एकंदरीत पाहतां थोडकाच झाला. म्हणजे ४४ व्या वर्षी इ. १८६२ साली ते मृत्युवश झाले. ह्यांना यया=सौहनी व वाई=सा*ने* अशा दोन मुली होत्या. ह्यांना पुत्रापत्य झाले नाही. पुढे त्यांनी आपला पुतण्या म्हणजे हरीपंत ह्यांचा मुलगा वामन हा दत्तक घेतला. वामन महादेव (६) हे मोठे अधिकारी व सुधारकाग्रणी होते. हे मध्यप्रांतात मुनसफीच्या जागेपासून तो सेशन्सजजाच्या जागेपर्यंत चढले.ह्यांची प्रथम भार्या नांव जानकी ह्या १८८० मध्ये वारल्या. त्यांचे पुत्र नीळकंठ उर्फ अप्पा व प्रसिद्ध अच्युतराव. जानकीबाई परलोकवासी झाल्यानंतर ह्यांनी पुनर्विवाह करून सामाजिक बाबतींतील विचारांना आचारा-वस्थेत आणून सोडण्याचा पहिला पायंडा पाडला. त्या वेळी हा पुनर्विवाह हीच एक बाब एकाहास व लोकांत घरी आणि दारी सर्वत्र चर्चेचा विषय होऊन बसली होती. अशा वेळी यांनी एवढें मनोधैर्य दाखविलें ही प्रशंसनीय गोष्ट होय. असो. वामन-रावांनी ज्या गतभर्तृकेशीं लग्न लावलें तिचेंहि नांव जानकीच होतें. ह्यांना वेणू उर्फ आवडी, चारु, शांती, आनंद व धर्मा अशी अपत्यें झालीं. थोरली मुलगी वेणू वारपुरे आय्. सी. एस्. ह्यांना दिली. त्यांना एक मुलगी लीला नांवाची आहे. त्या एम्. ए. असून त्यांचें लग्न फडके यांच्याशीं झालें आहे. चारु ह्या मुलीचे पति भवानीशंकर नियोगी, नागपुर युनिव्हर्सिटीचे व्हाइस-चान्सेलर होते व आता नागपूर हायकोर्टाचे जज आहेत. ३ री मुलगी शांता ही डॉ. नारायणराव भीडक यांस दिली आहे. त्यांची मुलगी बी. ए. झाली आहे. वामनरावांचे थोरले चिरंजीव नीळकंठ वामन (७) जन्म १८७४ हे मॅट्रिक झाल्यानंतर यवतमाळ येथे जिनिंग फॅक्टरीचे ५ वर्षे एजंट होते. हल्ली हे उमरावतीस स्वतःचे घरीं शेतीसावकारी करून रहातात. वामनरावांचे २ रे चिरंजीव अच्युतराव हे आपले चुलते बळवंतराव ह्यांचे पुत्र म्हणवूं लागले. त्यांचें चरित्र पहा. आनंद वामन (७) मुंबईस हे कॉलेजांत शिकत असतां अल्पवयातच इ. १९१७ मध्ये मृत्यु पावले. राजाराम वामन (७) ज. १८९७. ह्यांच्या भार्येचे नांव मधुबाई उर्फ पद्मावती. ह्या बी.ए. आहेत. राजारामपंतांचेंहि शिक्षण बी. ए. पर्यंत झालें असून हे अकोला येथे सावकारी करून आहेत. ह्यांना प्रतिभा उर्फ छबी व सुलभा या दोन कन्या आहेत.

महादेव नारायण (४) यांची भार्या बहिणाबाई. यांना मोरभाऊ (५) या नांवाचा एक मुलगा होता, तो चित्रकूट येथें असे. (श. १७१०)

घराणें ५ वें–मुरुड

हें घराणें मूळचें नेवरें येथील, पण तेथून तें मुरुड येथें येऊन राहिलें. त्यातील तिसऱ्या पिढींतील शिवाजीस रामजी (भार्या अन्नपूर्णा) नीलकंठ (भार्या सावित्री) व शंकराजी (भार्या भवानी)(४) हे तीन मुलगे होते. यांचा काळ थोरले बाजीरावप्रधान यांच्या राजवटीतील पेशी.

नीलकंठास (४) रामचंद्र, गणेश व नारायण (५) हे तीन मुलगे होते. रामचंद्र (५) यांचा धाकटा मुलगा जो गोविंद (भार्या भागीरथी) यांना नारायण (भार्या राधा ऊर्फ भिमा), बाळ, लक्ष्मण ऊर्फ दाजी व कृष्ण (७) असे चार पुत्र व दुर्गा नांवाची कन्या होती. नारायणास अनंत, व लक्ष्मण यास महादेव आणि धोंडु (८) अशीं अपत्यें होतीं.

नीलकंठ (४) याचा दुसरा मुलगा जो गणेश (५) त्यास हरि, विनायक, विठ्ठल व कृष्ण (६) असे चार मुलगे. पैकीं विनायक (६) यानें पायीं काशीयात्रा केली व नंतर संन्यासाश्रमाचा स्वीकार केला होता. या विनायकास बल्लाळ व काशिनाथ (७) हे दोन मुलगे. बल्लाळ (७) (भार्या यमुना)यास वैद्यकी उत्तम अवगत होती, आणि काशिनाथ (७) यास गायनविद्या येत होती. बल्लाळ यांचे पुत्र शिवराम (भार्या पार्वती) आणि विनायक (८). शिवराम यांची शरीरप्रकृति इतकी सुदृढ सशक्त होती कीं आसपासच्या पंचक्रोशीत यांची त्याबद्दल ख्याति होती. यांची श्रीगुरुचरित्रावर परम निष्ठा असून त्याचा अव्याहत सप्ताह चालू आहे. यास गणेश, नीलकंठ, गोविंद, वासुदेव (९) असे चार मुलगे आहेत.

गणेश (भार्या यशोदा) व गोविंद (भार्या लक्ष्मी) (९) हे दोघे बंधु प्रथम खाजगी नोकरी करून होते.पण सांप्रत यांचें वसंताश्रम म्हणून पुणें येथें हॉटेल आहे. गणेशास (९) दत्तात्रय (१०) नांवाचा दोन वर्षांचा व गोविंदरायास (९) विनायक (१०) म्हणून एक वर्षाचा

मुलगा आहे. नीलकंठ (९) (भार्या सरस्वती) ह्यांनी लॉरिपोर्टरची व मग कस्टम खात्यांत नोकरी केली, हल्लीं खाजगी नोकरी आहे.' हे मूर्तिकारही आहेत.

वासुदेव शिवराम (९) (भार्या राधा) तारुण्यसुलभ जी एक प्रकारची तडफदार व भावनाप्रधान वृत्ति त्या वृत्तीमुळे विद्यार्थीदशेंत ह्यांनी असहकारितेच्या अगदीं ऐन भैवार्षिक कालांत हायस्कूल सोडिलें. असें आगखी अनेकांनीं सोडिलें असेल. पण त्यांपैकीं असे फारच थोडे आहेत कीं ज्यांनी त्याच तारुण्याला शोभेल अशा स्वतंत्र कर्तृत्वानें आपला उत्कर्ष साधला आहे. गतानुगतिकत्वाला आपणहून रजा द्यावयाची आणि आपला पथ आपण चालू करून गतिमान व्हावयाचें असें ज्या क्रियेकाचें वायदीत त्या असहकारितेच्या काळांत दिसून आलें त्यांतील हे वासुदेवबुवा होत. ह्यांनी पुढें कीर्तनाचा अभ्यास करून हे कीर्तनकार बनले. ह्यांची कीर्तनपद्धतिहि केवळ मायावादाभोंवतीं फिरणारी नाहीं. तर पूर्वजांच्या कौशल्ययुक्त दूरदर्शीपणानें जी कीर्तनसंस्था सर्वसंग्राहक, पवित्र, नमुनेदार आणि आदर्शभूत होऊन बसली ती उपयुक्त परंपरा शुद्ध व आबालवृद्धांच्या भावुक्या मनाचें पोषण करणारी न राहतां तरुणांनाहि कार्यकारी कशी होईल ह्या दृष्टीनें ह्या वासुदेवबुवांनीं कीर्तनपद्धतीकडे लक्ष्य देपलें आहे. व त्यासाठी ह्यांचे प्रयत्न चालू आहेत. ह्यांनी चैतन्य नांवाचें एक मासिक चालविलें असून त्यांतून वर दर्शविलेल्या दृष्टीनुसार विवेचन व कीर्तन-विषयक लेख येत असतात. ह्यांनीं आपल्या कीर्तनांचीं पुस्तकेंहि स्वतंत्र प्रसिद्ध केली आहेत. तसेंच टिळक, समर्थ, शिवाजी ह्यांचीं जन्माख्यानें, शिवजन्माचा पोवाडा, सीतादेवीच्या ओव्या, सती पद्मिनी, महाराणा प्रतापसिंह इ. ग्रंथ पूर्वरंग व आख्यानें यांसह ह्यांनी प्रसिद्ध केले आहेत. हे बुवा राष्ट्रीय वृत्तीचे आहेत हें निराळें सांगणें नको. यांचें वक्तृत्व इतकें उत्कृष्ट व अस्खलित आहे कीं त्यांच्या प्रतिपादनामुळें गाण्याची उणीव भासत नाहीं. ह्यांचें राहणें सांप्रत पुणें येथें आहे.

नारायण नीलकंठ ह्यांस पांडुरंग (६) (भार्या दुर्गा) म्हणून एकच मुलगा होता. ह्यांनी अल्पाच तीर्थयात्रा केल्या व पुढें हे नरसिंग-

पुढील वास्तव्य करून राहिले. त्यांनी कुरुंद येथें विठ्ठलरखुमाई, गरुड व गणपति ह्या मूर्तींची प्रतिष्ठापना केली. त्यांना वासुदेव (७) (भार्या लक्ष्मी) हा वडील मुलगा असून हे कुरुंद येथेंच रहात असत. त्यांना विष्णु, सीताराम व नारायण (८) हे तीन मुलगे झाले. विष्णुपंत यांनी हायस्कूलमध्यें शिक्षण घेतल्यावर रेल्वेंत नोकरी धरली. ते कुर्ला येथें बरीच वर्षे स्टेशनमास्तर होते यांस गोविंद, नीळकंठ, हरि, वासुदेव, मुकुंद, नरहरी (९) असे ६ मुलगे झाले. गोविंद विष्णु:—(९)(भार्या लक्ष्मी) यांचा लहानपणापासून केवळ बौद्धिक किंवा कारकुनी पेशापेक्षां औद्योगिक किंवा यांत्रिक कामाकडे ओढा अधिक, म्हणून त्यांनी हें शिक्षण व्हिक्टोरिया टेक्निकल स्कूलमध्यें घेतलें व पुढें एल. एम. ई. होऊन फर्स्ट क्लास इंजिनीयर झाले. त्यांनी ह्या हुद्द्यावर अकोला, दिल्ली, बऱ्हाणपूर येथें काम केलें; हल्लीं ते अहमदाबाद येथें आहेत. त्यांना भालचंद्र व रामचंद्र (१०) हे दोन मुलगे आहेत.

नीळकंठ विष्णु:—(९) जन्म इ. १८८२. हे बी. ए. आहेत. इ. १९२५ पर्यंत मुंबईंत दादर इन्स्टिट्यूटचे हे प्रिन्सिपाल होते. त्यांची लोकोपयोगी सार्वजनिक कार्य करण्याचीहि मूलतः प्रवृत्ति असल्यामुळें दादर येथील ब्राह्मणसभा, रामकृष्ण मिशन इत्यादि संस्थांत ते अध्यक्ष होते. सध्यां हे सेवानिवृत्त झाले आहेत.

हरि विष्णु (९) (भार्या कमलाबाई) जन्म इ. १८८४. हे बी. ए. एलएल. बी. आहेत. जनरल एज्युकेशन इन्स्टिट्यूट दादर या संस्थेचे हेहि प्रिन्सिपाल होते (इ. १९१०). पुढें जळगांव येथें वकिलीसाठीं गेले. इ. १९३०. हे मुंबई कौन्सिलचे सभासद म्हणून त्या भागातर्फे निवडून आले होते. १९३१—३२ मध्यें जळगांव डिस्ट्रिक्ट ल्यु. फ. चे उपाध्यक्ष होते. स्थानिक स्वराज्य संस्थांतून ह्याप्रमाणे त्यांनी कार्यें केलीं आहेत. त्यापूर्वी म्हणजे १९२० पर्यंत हे राष्ट्रीय सभेच्या प्रांतिक शाखेचे व टिळक स्वराज्य संघाचे चिटणीस होते. तसेंच जळगांव सेंट्रल को ऑपरेटिव्ह बँकेचे डायरेक्टरहि होते. अशी यांची विविध क्षेत्रांत महत्वाच्या जागेची कामगिरी चालू असून साहित्यसंस्थांतहि त्यांचें अंग आहे. ह्यांना कोंकणाविषयीं आत्मीयपणा वाटत असून यांनी कुरुंद येथें कांहीं स्थावर इस्टेट केली आहे.

विष्णुपंतांचे मुकुंद व नरहरी हे मुलगे विद्यार्थीदशेंतच कालवश झाले. धाकटे चिरंजीव वासुदेव (९) हे हायकोर्ट परीक्षा पास होऊन कळवण येथें वकिली करितात. त्यांस १९३३ सालीं मुलगा झाला आहे. त्याचें नांव रवींद्र (१०) आहे.

वासुदेव पांडुरंग(७) यांचे दुसरे चिरंजीव सीताराम (८) हे मॅट्रिक झाल्यावर पुण्याच्या इंजीनीअरिंग कॉलेजांत शिकावयास गेले. तेथील अभ्यासक्रम पुरा करून ते इंजीनीअरिंग खात्यांत नोकरीवर लागले. कर्नाटकांत धारवाड, बेळगांवकडे असतांना त्यांना मलेरिआ लागला, तो इतका कीं तो त्यांची पाठच सोडीना. शेवटीं त्यांना ॲनीमिया होऊन ते वारले. तेव्हां त्यांचीं मुलें लहान होतीं.

शंकर सिताराम (९) जन्म मुरुड (जि. रत्नागिरी) येथें १८७६ जुलै ९ ला झाला. ह्यांचे बालपण, वडिलांस मुंबई येथें नोकरी असल्या-मुळें तेथेंच गेलें. पण लवकरच वडील निवर्तले, व हे आईबहिणींसह मुरु-डास गेले व ते १८९० पर्यंत तेथें होते. अर्थात् मराठी शिक्षण मुरुड येथें पूर्ण झालें व त्यानंतर हे त्यांचे चुलते विष्णुपंत यांजकडे कुर्ला येथें गेले व मॅट्रिकपर्यंतचें शिक्षण तेथें झालें. नंतर ह्यांनीं व्ही. जे. टी. इन्स्टिट्यूटमध्यें स्पिनिंग आणि वीव्हिंगचें शिक्षण पूर्णपणें घेऊन इ. १९०० मध्यें ते एल. टी. एम्. च्या परीक्षेंत पहिल्या वर्गांत पास झाले. ह्यांचें पुढ-च्याच वर्षी करंदीकर यांजकडील मुलीशीं लग्न झालें व लगेच ह्यांच्या व्यव-सायास प्रारंभ म्हणून मुरारजी गोकुळदास मिलमध्यें द. म. रु. १० वर उमेदवार राहून प्रारंभ केला. व ते ह्याच दहाच्या शंभरपट पगारावर अधिकारी झाले. ह्यावरून ह्यांची महत्त्वाकांक्षा, कर्तृत्व, धोरण हीं कौतुकास्पद होत. मुरारजी गोकुळदास यांच्या मिलमध्येंच हे लवकर सुपर-वायझर, नंतर असिस्टंट स्पिनिंग ॲन्ड कार्डिंग कडील अधिकारी झाले. यापुढें मात्र ह्या गिरणींत त्यांच्या कर्तृत्वास व वाढीस अवसर मिळेना, कारण त्यांच्या वरची जागा युरोपियनास द्यावी असें मालकांचें मनांत होतें. हें लक्षांत घेऊन ह्यांनीं ही नोकरी सोडली व हे मद्रास युनायटेड मिल मध्यें नोकर झाले. तेथें त्यांस द. म. १२५ मिळत व गुण दाखविण्यास जबाब-दारीचीं कामेंहि मिळत. तेथें हे ४ वर्षे होते. पुढें तेथील मॅनेजर ह्यांनी

त्यांना खानदेश मिलमध्यें रु. २०० वर नेमिलें. तेथील हुषारी पाहून इयांस याच मालकानें आपल्या कोल्हापुरच्या गिरणींत रु. ४०० पगारावर अधिकारी नेमलें. ह्या वेळीं अगदीं पहिल्या ह्यांच्या नोकरीच्या जागीं म्हणजे मुरारजी मिलमध्यें पाहिलें युरोपियनास जागा देण्याचें धोरण होतें तें बदललें व ह्यांस मुद्दाम कोल्हापूरहून ८५० पगारावर स्पिनिंग व कार्डिंग खात्याचे मुख्य नेमलें. पुढें ह्याच जागेवर ते १००० पगार घेणारे वरिष्ठ अधिकारी झाले. १९२६ सालीं श्रीमंत प्रतापशेट यांनीं धुळें येथें गिरणी काढण्याचें ठरविलें व सर्व जबाबदारीसह ह्यांना मुख्य मॅनेजरच त्यांनीं नेमिलें. ह्या गिरणींत प्रथम १०५५ माग होते तेथें आतां ४६००० चालू आहेत व हें ह्या शंकरराजांचे देखरेखीचें फळ होय. हल्लीं हे सेवानिवृत्त नुकतेच झाले आहेत. पुण्यास भांबुर्डें येथें त्यांनीं बंगला बांधला आहे त्यांत राहातात. ह्यांना एक मुलगी व दोन मुलगे आहेत. मुलगी कांते राजवाडे सातारा येथें दिली असून थोरले चिरंजीव सीतारामं इंटरपर्यंत शिकले आहेत. पुढें त्यांचा विचार व्यापारांत शिरावयाचा आहे. धाकटे चिरंजीव पद्माकर पुणें येथें इ. ६ वींत आहेत.

वासुदेव पांडुरंग (७) ह्यांचे तिसरे चिरंजीव नारायण (८) (भार्या गंगा) हे जी. आय. पी. च्या इंजीनीअरिंग खात्यांत नोकर होते; त्यांना आनंद व गणेश (९) असे दोन मुलगे झाले; पैकीं आनंद हा बाळपणींच वारला. गणेश शिकत आहे.

घराणें ६ वें—टिमारनी (टेंभुर्णी)

ह्या घराण्याचें कोंकणांतील मूळ गांव नेवरें होय. पण तेथून देशावर कोण केव्हां कोठें आले याबद्दलची नेमकी माहिती उपलब्ध नाहीं. तिसऱ्या पिढींतील गणेश, गोविंद व हरी ह्यांपैकीं गोविंद हा अन्वय म्हणजे कुल-वर्धक झाला व त्याला अप्पाजी, बाबाजी किंवा दाजी उर्फ तात्या आणि ढुंढिराज (४) असे तीन पुत्र झाले.

टेंभुर्णीशाखा—बाबाजीतात्या (४) हे उत्तम वैदिक होते व त्यास पेशव्यांकडून रु. ३०० रु. ची सनद होती व त्याप्रमाणें हे वर्षासनाचे रुपये ह्यांच्या पणतूपर्यंत चालत होते. टिमारनी (टेंभुर्णी) शाखेचे हे मूळपुरुष होत. ह्यांना एक गणेश उर्फ भाऊ (५) (भार्या सरस्वती)

हा एकच पुत्र झाला. हे चतुर्थाश्रम घेऊन ब्रह्मीभूत झाले. त्यांस दोन मुलगे. एक रामचंद्र (भार्या जानकी) व दुसरा गोविंद उर्फ नाना (भार्या यमुना) (६). गोविंदरावहि (६) वडिलांप्रमाणें संन्यस्त होऊन स्वर्गस्थ झाले. त्यांना गोपाळ (भार्या रखमा) व शिवराम (भार्या अन्नपूर्णा) (७) हे दोन पुत्र झाले. ह्या शिवरामपंतांना गणपति, बळवंत, (उर्फ बाळकृष्ण), विनायक, रामकृष्ण (८) व दिनकर असे ५ मुलगे असून दोन मुली आहेत.

वरील चिरंजीव जे गणपतराव (८) (भार्या सरस्वती) हेच ह्या टेंभुर्णी शाखेतील किंबहुना ह्या सर्व घराण्यांतील कर्तबगार व कीर्तिमान गृहस्थ होत. ह्यांचा जन्म श. १७८४ (इ. १८६२) फा॥शु॥ १४ झाला. हे लहानपणापासून स्वावलंबी व प्रयत्नवादी आहेत. ह्यांनी अगदी थोड्या शेतावर व रकमेवर शेतकीस व सावकारीस प्रारंभ केला. ह्या दोन्हींचें प्रमाण जरी थोडें होतें तरी गणपतरावांचे श्रम, दक्षता, धैर्य व महत्त्वाकांक्षा ही अधिक होती. क्रमाक्रमानें 'क्रियाः फलेन हि पुनर्नवतां विधत्ते' असें होऊन आज त्याचा परिणाम म्हणून असें कौतुकानें सांगण्यास हरकत नाहीं कीं; गणपतराव हे आतां बडे मालगुजार व माननीय पुरुष होऊन बसले आहेत, म्हणजे जवळजवळ एक लाखापर्यंत असामी ते झाले आहेत. जमिनी, जमीनदारीचीं खेडीं गांवें, घरें इत्यादि स्थावर मिळकत अनुक्रमें १०,४५, २० हजारांची असून त्याशिवाय कापडाचें दुकान, सावकारी देणेंघेणेंहि बरेंच मोठ्या प्रमाणांत आहे. हें सारें गणपतरावांचें स्वार्जित आहे. वयाच्या १९ व्या वर्षापासून ६५ व्या वर्षापर्यंत कष्ट करून गरीबीतून एवढ्या समृद्ध अवस्थेत येणें ही गोष्ट केवळ कौतुकास्पद होय. अशीं उदाहरणेंच इतरांस स्फूर्तिदायक होत.

गणपतरावांस १ मुलगी गंगू नांवाची व ३ मुलगे आहेत. शंकर, नारायण (भार्या सावित्री) व लक्ष्मणराव (९). शंकर (भार्या उमा) यांस गोविंद, दत्तात्रय, व यशवंत (१०) असे ३ मुलगे आहेत, व मैना, बबी व येसू असा ३ मुली आहेत. गोविंद शंकर(भार्या गोपिका) यांस ३ मुली आहेत, इंदू, चंदू व मंदाकिनी. दत्तात्रय शंकर हे हिंदु युनिव्हर्सिटीची बी. एससी. परीक्षा १९३६ सालीं पहिल्या क्लासांत

पास झाले. आतां ते त्याच युनिव्हर्सिटीत एम्. एससी. व एलएल. बी. चा अभ्यास करीत आहेत. त्यास १ लीला नांवाची मुलगी आहे. लक्ष्मणराव गणपतराव यांस ४ मुली, वेणु, कृष्णा, सिंधु व सरला अशा आहेत. वेणू ईस रानडे यांना दिली आहे. त्यास विनायक नांवाचा मुलगा आहे.

गणपतरावांचे बंधु बळवंतराव. (८) यांस रघुनाथ, भाऊ व महादेव, (मधुकर) असे ३ मुलगे व सहा मुली आहेत. ह्या शाखेंतील बहुतेक सर्व पुरुषशाखा व्यापारी पेशांतील आहेत.

अकोला शाखा--१ल्या पिढींतील गोविंदराव यांचा २ रा मुलगा धुंडीराज (भार्या--पार्वती) यांना दोन पुत्र १ महिपती व २ यशवंत. महिपती अकोला येथे (वऱ्हाड) रहात होते. यांना नारायण (भार्या--भागीरथी) हा एकच मुलगा. नारायणास सदाशिव (७) (भार्या--रमा) व विनायक (७) (भार्या--अन्नपूर्णा) हे दोन मुलगे झाले. विनायकास अनंत (८) (भार्या भागीरथी) म्हणून एक मुलगा आहे. यांचें शिक्षण अकोला हायस्कूलमध्ये झाल्यानंतर ते मुंबईच्या विह. ज्युबिली टेक्निकल स्कूलमध्यें शिरले व तेथील अभ्यासक्रम पुरा करून एल्. एम्. ई. पास झाल्यावर गिरणीमध्यें ते नोकरीला लागले. आतां ते अकोला येथील चारबीन नांवाच्या गिरणीमध्यें १०० रुपयांवर इंजीनीअर आहेत. यांना ४ मुली व ३ मुलगे झाले. पैकी थोरली मुलगी यमु--मलकापूर रानडे, २ री मुलगी भीमी, अकोला सोहनी वैद्य, ३ री मुलगी शकू (इंदु) पुण्यास सोमण. (हे सोमण बडोदे येथील ह्यूम हायस्कूलमध्यें शिक्षक आहेत.) ४ थी मुलगी कमळ ही अजून अविवाहित आहे. तीन मुलांपैकी थोरले चिरंजीव बाळकृष्ण (९) (भार्या सुमती) हे मॅट्रिक झाल्यावर पुण्याच्या इंजीनीअरिंग कॉलेजांत गेले व तेथें ४ वर्षांचा अभ्यासक्रम पुरा करून मेकॅनिकल व इलेक्ट्रिक इंजीनीअरिंगचा डिप्लोमा घेतला. आतां ते भुसावळ येथें विजेच्या कारखान्यांत असिस्टंट इलेक्ट्रिक इंजीनीअर म्हणून ६० रुपये पगारावर आहेत. त्यांना दोन मुलें झाली आहेत. एक मुलगी व दुसरा मुलगा. मुलीचें नांव माणिक व मुलाचें नांव रत्नाकर (१०) असें आहे. अनंतरावांचा २ रा मुलगा गोविंद हे मॅट्रिकपर्यंत शिकले

आहेत व २ रा मुलगा गोपाळ हे हायस्कूलमध्यें शिकत होते, पण यांचा चित्रकलेकडे विशेष ओढा असल्यामुळें ते त्या विषयचें शिक्षण घेत आहेत.

धोंडुर्णीशाखा—यशवंत धुंडीराज (५) (भार्या जानकी) हे धुंडीराजाचे धाकटे चिरंजीव. यांस बाळकृष्ण व दामोदर (६) असे दोन मुलगे झाले. पैकीं बाळकृष्ण हे निपुत्रिक वारले; पण दामोदर (६) हे वंशवृद्धि करिते झाले. दामोदर (भार्या राधा व गोपिका.) खानदेशांत मामलेदार होते. पेन्शन घेतल्यावर धोंडुर्णीच्या दीक्षित जहागिरदारांपैकीं एकास त्यांची मिळकत त्यांस मिळण्याची खटपट त्यांनीं केली व त्या खटपटीस यश आल्यामुळें दीक्षितांनीं त्यांस धोंडुर्णी येथें जमीनजुमला बक्षीस दिला. तेव्हांपासून या शाखेची वस्ती धोंडुर्णीस झाली. दामोदर यांस दोन मुलगे १ जनार्दन उर्फ आबासाहेब व दुसरा रामकृष्ण उर्फ तात्यासाहेब (७).

जनार्दन उर्फ आबासाहेब दामोदर (७)—यांचा जन्म १८५७च्या बंडापूर्वी चार वर्षे म्हणजे शके १७७५(मार्ग.व.२ ता.१९।१२।१८५३) मध्यें झाला. यांचें शिक्षण त्या काळाच्या मानानें चांगली शिकवणीस ठेवून संस्कृत वगैरे बरीच झालें होतें आणि संस्कृत व वैदिक शिक्षणाची जागा इंग्रजीनें नुकतीच आक्रमण करण्यास प्रारंभ होऊन पुढचा होता. तेव्हां हेहि यांचें शिक्षण पुणें मुंबई येथें मॅट्रिकपर्यंतचें झालें होतें. वडील स्वर्गवासी झाले. पुढें शिकणें थांबलें. या वेळीं आबासाहेबांचें वय १८ वर्षांचें होतें. १८७१ सालचे त्या वेळचें हे मॅट्रिक म्हणजे नोकरी पुरतें शिक्षण यांचें झालें होतें. ह्यांचे मेहुणे म्हणजे भगिनीपति नानासाहेब आठले, ठाण्यास डेपुटी कलेक्टर होते. यांच्या वशिल्यानें यांस ठाणें येथेंच कलेक्टर कचेरींत २५ रु. दरमहावर कारकुनीची जागा प्रथम मिळाली. लवकरच यांची बदली सोलापूर येथें झाली. हे नोकरी करीत असतां यांची दादासाहेब करंदीकरांची गांठ झाली व त्यांच्याप्रमाणें त्यांच्या सांगण्यावरून यांनी वकिलीच्याहि अभ्यासास सुरुवात केली. याप्रमाणें सोलापुरास नोकरी व अभ्यास चालू असतां दुष्काळ कमिशनर टेंपलसाहेब यांच्या मागणीवरून त्यांजकडे यांचें नांव शॉर्टहँड या सोलापूरच्या कलेक्टरनें शिफारस करून सुचविलें. यांचेंहि कारण यांचें हस्ताक्षर अति उत्तम, लिहिणें म्हणजे वाक्यरचना इ.

अति सुलभ व सुबोध. त्या वेळीं टाइप मशिन्स नव्हती, त्यामुळें अक्षरसुबकतेची चहा फारच असे. टेंपलसाहेबांकडे ह्यांचा असा वर्ग झाला. येथूनच ह्यांच्या उत्कर्षास प्रारंभ झाला. वकिलीचा अभ्यास अर्थातच ह्यांना थांबवावा लागला. कुळकाळी कामावर असता टेंपल साहेबांची मर्जी ह्यांचेवर फार बसली. ती इतकी कीं ते गव्हर्नर झाले तेव्हा ह्यांची बदली शंभर रु. चे जागेवर कलकत्ता येथें मराठी विभागातर्फे केली. तेव्हा हें शहर हिंदुस्थानची राजधानी होतें. तेथें लार्ड लिटन ह्यांच्याकडे इंपीरियलकडे हंगामी खात्यांत हे नोकर झाले. तेव्हा प्रेस ॲक्टचें जे खातें होतें तिकडे हे काम करूं लागले. तेव्हा त्यांस वर्तमानपत्रांतील मराठीचें इंग्रजी भाषांतर करावें लागे. त्यापुढें ह्यांची रु. २५० वर मुंबईस पी. डब्ल्यू. डी. मध्यें वरिष्ठ जागीं टेंपल साहेबांच्याच शिफारशीनें नेमणूक झाली. तेथें त्यांचें काम इतकें उत्तम असे कीं सर्व ऑफिस जणूं ह्यांच्या सांगण्याप्रमाणें चाले. व त्यांची तक्रारहि टाइम्ससारख्या वृत्तपत्रांत तेव्हा एकदां आली होती. तात्पर्य धोरणी व उत्कृष्ट हातोटी ह्यांची होती. हाताखालचे व वरचेहि नोकर ह्यांना मानानें वागवीत. ह्यांनीं १९०२ मध्यें फर्लो घेऊन पुढल्या वर्षी पेन्शन घेतलें. मुंबईस आल्यानंतर ह्यांचा मूळचाच विद्याव्यासंगाचा अंकुर जोरावला. तिकडे सवडही ह्यांना मिळे. ह्यांनी तेथें हिंदु संस्कृति व धर्म यांवर व्याख्यानें दिलीं. हे हेमंत व्याख्यानमालेचे १० वर्षें चिटणीस होते. भारतभक्तसभेच्या संस्थापकांपैकींहि हे एक होत. मराठ्यांतहि हे इंग्रजीत लेखहि लिहीत. सांगलीच्या दिवाणगिरीवर ह्यांना बोलवीत होते, पण पुन: नोकरी नको व विद्याव्यासंगच अधिक प्रिय वाटून तें पद ह्यांनीं स्वीकृत केलें नाहीं. पुढें हे बेंदुर्णी (पूर्व खानदेश) येथें राहिले. यांनीं ऋग्वेद म्हटला. पुराणग्रंथ, उपनिषदें व भाष्यग्रंथ हे ह्यांच्या नित्याच्या वाचनांतील ग्रंथ होत. ह्यांना वैद्यकीचाहि व्यासंग होता. हे गोरगरिबांस औषधें देत. हे इ. १९३४ (ऑक्टो. ६) मध्यें कैलासवासी झाले. यांची दोन लग्नें वय ११ व १४ वर्षी लहानपणींच झालीं, दुसरी भार्या लक्ष्मी ही पेशनजीकचे वाकळ येथील गुळे यांची कन्या. ह्यांना शिवराम जन्म १८७९, (भार्या आनंदी उर्फ वेणू) मुलगा झाला. हे मॅट्रिक झाल्यावर सराफीचा धंदा करूं लागले. पण त्यांस तें फुकाले. ते तुकडेच जून १९१६ मध्यें वारले. त्याला दोन मुली व

एक मुलगी आहेत. १ ला मुलगा कृष्णा उर्फ बापू (९) (भार्या रुक्मिणी) व २ रा यशवंत उर्फ बाळ (९) कृष्णराव हे इंटर-मीजिएट पर्यंत शिकले आहेत. पण आजोबा व वडील वारल्यामुळे वोदुर्णी येथील शेतभात वगैरे सर्व पहाण्याकरितां अभ्यास सोडून ते तेथें रहातात. धाकटे यशवंत हे न्यु पुना-कॉलेजांत इंटर सायन्सचे वर्गांत शिकत आहेत. त्यांच्या बहिणीचें नांव चंपूताई—जोगळेकर. जोगळेकर हे चाळीस-गांवांत वकीली करितात.

वोदुर्णीशिवाय यांना जामनेर तालुक्यांत वडगांव तिग्रे येथें पाटील-कुळकर्णीपणाचें वतन आहे.

रामकृष्ण उर्फ तात्यासाहेब दामोदर (७) हे आबासाहेबांचे धाकटे बंधु. जन्म १८६७ जून १० रोजी झाला. त्यांचें प्राथमिक शिक्षण सोलापूर येथें वडील बंधु आबासाहेब यांचेपाशीं झालें; आणि इंग्रजी शिक्षण मुंबई, पुणें, नागपूर असें तीन ठिकाणीं होऊन हे नागपूर हुनि. चे मॅट्रिक झाले. लगेच त्यांनी पी. डब्ल्यू. डी. खात्यांत मुंबई येथें रु. ५० वर नोकरी धरली. पुढें ते आपल्या कामांतील हुशारी व मनतीमुळें ८०० रु. चे ऑफीएट मध्यें असिस्टंट सेक्रेटरी झाले. त्यांचें पहिलें लग्न १७ वे वर्षी व दुसरें ३० व्या वर्षी झालें. त्यांना कन्या ४ झाल्या. वडील पहिल्या कुटुंबाची कन्या सोनुताई यांस पुणें येथें नगरकर यांजकडे दिली आहे व दुसरी दुसऱ्या कुटुंबाची मुलगी इंदुमती यांना वायरलेस इंजीनियर काठे यांस दिली आहे. सर्वांत धाकटी मुलगी गोदावरी ही लहान १२ वर्षांची आहे व ती इंग्रजी २ री इयत्तेंत आहे. तात्यांना पुत्रापत्य नाहीं. तात्यासाहेबांनीं पेन्शन घेतल्यानंतर पुणें येथें टिळकरोडवर बंगला बांधून तेथें वास्तव्य केलें. त्यांची वागणी नीटनेटकी असे. हे आस्तिक व सभ्य असल्यामुळें बद्रीकेदारच्या यात्रेस गेले असतां वाटेंत हरिद्वार येथें वारले. त्यांची भार्या श्री. राधाबाई ह्या महिला वर्गांतील सार्वजनिक कामांत असतात व त्यांच्या बंगल्यांत वनितासमाज भरतो व त्या समाजाच्या त्या अध्यक्ष आहेत.

ह्या घराण्याचें कुलदैवत 'कोळेश्वर, गणपति'. कुलदेवता कात्यायनी, योगेश्वरी. आश्विन महिन्यांत नवरात्र असून नवमीस होडण असतें. नवरात्रांत मुख्य पुरुषानें निराहार करावयाचें असतें. उपर्युक्त

असें एखादें कार्य झाल्यासहि पोळणा घालावयाचें असतें. श्रावण सोमवारीं शंकरास रुद्राभिषेक असून समाप्तीस ११ ब्राह्मणांचें भोजन असतें. भाद्रपदांत गणपति गौरीबरोबर दीड दिवसांचा असतो व उत्सव ऋषिपंचमी व चतुर्थी हा एकाच दिवसाचा असतो. पुळवडीस पाच देवांचे नैवेद्य वाढावे लागतात. देवदिवाळी असते. कुलस्वामिनी श्रीयोगेश्वरीशिवाय नेवऱ्यातील देवता म्हणून वरदा, धरणकरी, मनाई व वीरजंडी अशा पाच आहेत.

घराणें ७ वें—सांगली

हें घराणें मूळचें पुण्याचें. पुढें तरी नेवऱ्याचे जे १२ घाचे आहेत, त्यापैकींच एक शाखा आहे. सर्व कोल्हटकर नेवऱ्याचा चिचवणें म्हणून जो भाग आहे, तेथेंच रहात असत. ह्या घराण्यापैकी पहिल्या तीन पिढ्या चिचवण्यासच रहात होत्या. चवथे पुरुष भास्करबाजी हे पुढें येथें रहाण्यास आले. हा काळ शके १७२३ (इ. स. १८०१ चा) होय. ह्या भास्करपंतास दोन मुलगे व एक मुलगी होती. ही मुलगी सेनापति परशुराम भाऊ पटवर्धन ह्यांचे १ रे चिरंजीव माधवराव यांस दिली होती. (इ. स. १७९९–१८१८). परशुरामभाऊ पटवर्धनांच्या दौलतीच्या तासगांव, जमखंडी व चिंचणी अशा तीन वांटण्या झाल्या होत्या. त्यांपैकीं चिंचणी शाखा माधवरावाकडे आली होती. भास्करबाजी हेही चिंचणीस शके १७३५ म्हणजे सन १८१३ मध्यें येऊन राहिले. त्यांच्या मुलीचें सासरचें नांव पार्वती. ती साध्वी पतीबरोबर सती गेली. तिचें वृंदावन मिरजेस आहे. त्या संबंधामुळें पटवर्धन चिंचणीकरांकडून ह्या कोल्हटकर घराण्यास मिलवडी, कारंदवाडी, आंबें (ता. इस्लामपूर) येथें थोडी जमीन इनाम मिळाली होती. भास्करपंत चिंचणीस आले तरी त्यांचे धाकटे बंधु वगैरे पुण्यासच होते. हें त्र्यंबकेश्वराचे कागदावरून स्पष्ट आहे.

भास्करपंतांस (४) दोन मुलगे विनायक (भार्या उमा) व हरी (भार्या सगुणा) (५). उमाबाईच्या कराऱीपणाची व तपस्वी वृत्तीची अशी एक गोष्ट सांगतां येईल कीं, ह्या पतिनिधनानंतर भिलवडी येथें असतां मोठ्या कडक नेमधर्मानें असत. त्यांस एकदा दृष्टांत झाला कीं नाशिकास जाऊन रघुनाथ महाराज ह्यांचा अनुग्रह घ्यावा. दृष्टांताप्रमाणें ह्या उमाबाई नाशिकास पायीं गेल्या. ह्यांचेच पुत्र रामचंद्रपंत (भार्या सीता) हे ८६ वर्षांचे होऊन

वारले. त्यांचे पुत्र त्र्यंबकाजीपंत (७) (भार्या गोपिका) हे तंजावरास आले गावाबद्दल जे तेथें पटवर्धनाकडून फौजखर्चास इनाम मिळालें होतें तेथें राहात असत. हे ९३ वर्षांचे होऊन मृत्युवश झाले.

यांचे चिरंजीव प्रसिद्ध यशवंतराव (८). यांचा जन्म १८७३ त झाला. यांचें इंग्रजी सातव्या इयत्तेपर्यंतचें सर्व शिक्षण सांगलीस झालें. त्यानंतर उच्च शिक्षण घेण्यासाठी ते पुण्यास फर्ग्युसन कॉलेजांत आले. तेथें थोड्याच दिवसांत प्रो. गोपाळ कृष्ण गोखले यांच्या स्नेहाचा त्यांना लाभ मिळाला. बी. ए. झाल्यावर यांनीं सांगली हायस्कुलांत पन्नास रुपयांवर मास्तराची नोकरी धरली. विद्याव्यासंग चांगला असल्यामुळें अध्यापनांत त्यांनीं थोड्याच दिवसांत नांव गाजविलें. लहानपणापासून रा. यशवंतरावांचे मनाचा व अंतःकरणाचा कल धार्मिक व तात्त्विक विषयाकडे असल्यामुळें शाळेंतल्या पांचसहा वर्षांच्या नोकरींत त्यांनीं पाश्चिमात्य व पौर्वात्य तात्त्विक वाङ्मयाचा तौलनिक अभ्यास करून विद्याभ्यास या मथळ्याखालीं तीन अत्यंत गंभीर विचारपरिप्लुत असे लेख लिहिले. शाळेंत नोकरी करीत असतां सांगलीच्या त्या वेळच्या ॲडमिनिस्ट्रेटरनीं (कॅप्टन बर्क) त्यांची हुषारी पाहून त्यांना हुजूर ऑफिसमध्यें पर्सनल असिस्टंटच्या जागेवर घेतलें. थोडे दिवस हुजूर ऑफिसचा अनुभव घेताच त्यांना शहापूरचे मामलेदार नेमण्यांत आलें. मामलेदारीच्या काळांत त्यांचे हातून बरीच लोकोपयोगी कामें झालीं व जवळच्या ब्रिटिश मुलखांतील अधिकाऱ्यांबरोबर झगडा करण्याचा प्रसंग आला. त्या सर्वांत त्यांनीं संस्थान इभ्रत मोठ्या तडफीनें व हुषारीनें राखली. त्यांच्या कर्तबगारीचा लौकिक चोहींकडे वाढला. अशा स्थितींत प्रपंच वाढत होता व मिळकतीचें प्रमाण फारच थोडें होतें. इतक्यांत संस्थानांतील वरिष्ठांबरोबर घडल्या—नेमणुकीबद्दल त्यांच्या जोराचा तडफा उडाला व वयाच्या चाळिसाव्या वर्षी त्यांनीं एलएल्.बी.च्या दोनही परीक्षा, सरकारी काम व प्रपंच संभाळून दिल्या. नोकरी सोडून वकिली करण्याचा निश्चय होत असतांच त्यांच्या पगारांत एकदम दुप्पट वाढ करण्यांत आली. पुढें कांहीं दिवसांनीं त्यांच्या नोकरीचा सांगली सरकारकडून रामदुर्गसंस्थानांत मुदतबंदीच्या करारानें वर्ग झाला. रामदुर्गांत त्यांना संस्थानचे कारभारी व सरन्यायाधीश नेमण्यांत

आले. संस्थानांत काम करीत असतांच लो. टिळकांचा गीतारहस्य हा ग्रंथ बाहेर पडला. रा. यशवंतराव संन्यासमार्गाचे भोक्ते आहेत. गीतेची शिकवण निवृत्तिपर आहे अशी त्यांची खात्री असल्यामुळें लो. टिळकांच्या ग्रंथावर अवघ्या सहा महिन्यांत त्यांनी गीताधर्म नांवाचा खंडणात्मक ग्रंथ लिहिला. या ग्रंथाची भाषा सहजसुंदर व जोरदार आहे. त्यांच्या टीकात्मक ग्रंथापासून गीतेबद्दलच्या चिरकालच्या वादाला नवें तोंड फुटलें. असो. दोन तीन वर्षांनंतर त्यांना चिपळूणकर मंडळीतर्फे श्रीमद्भागवतावर उपसंहारात्मक ग्रंथ लिहिण्याची विनंति करण्यांत आली. विनंतीप्रमाणें त्यांनी श्रीमद्भागवतादर्श नांवाचा ६०० पानांचा अत्यंत विचारप्रवर्तक व बहुमोल ग्रंथ लिहिला. पौर्वात्य व पाश्चिमात्य तत्त्वज्ञानाचा पंचवीस वर्षें तौलनिक अभ्यास करून परिणतावस्थेस आलेले त्यांचे स्वतंत्र तात्त्विक विचार या ग्रंथांत पद्धतशीर रीतीनें मांडले आहेत. अज्ञेयवाद, प्रवृत्ति, निवृत्ति, आत्म्याचें अमरत्व पुरुषार्थनिर्णय, ईश्वरवाद वगैरे सर्व विषयांवरील शास्त्रशुद्ध व तर्कशुद्ध विचार या ग्रंथांत पहावयास मिळतात. हा त्यांचा ग्रंथ फारच लोकप्रिय झाला आहे. भागवतपुराणाची शिकवण व श्रीकृष्ण चरित्रांतील आध्यात्मिक मर्म या ग्रंथांत फारच बहारीनें वर्णिलें आहे. नोकरीची मोठ्या हुद्द्याची व प्रपंचाची जबाबदारी संभाळून परिणत वयांतही त्यांच्या वाचनाचा व विचारांचा व्यासंग अव्याहत चालू आहे.

रामदुर्गास पांच वर्षें गेल्यावर मुलांबाळांच्या शिक्षणासाठीं ते पुढें सांगली संस्थानांत प्रांत ऑफिसर म्हणून रुजू झाले. त्यानंतर कांहीं दिवसांनीं धाकट्या भावाच्या अकालीं निधनामुळें त्यांच्या प्रपंचाचा सारही भार यशवंतरावांच्यावर पडला. इतर प्रापंचिक अडचणींमुळें त्यांची पांचसात वर्षें फारच अडचणीची गेलीं. सध्या ते सांगली संस्थानच्या कार्यकारी कौन्सिलचे सभासद आहेत. व जमाखर्च, शिक्षण, जंगल वगैरे बऱ्याच खात्यांचें काम त्यांना पहावें लागतें. महाराष्ट्रांतील नांवाजलेल्या साधुसंतांविषयीं त्यांना अभिमान वाटतो. विशेषतः “ निरंजन रघुनाथ ” यांचें चरित्र व ग्रंथ रा. यशवंतराव यांनीं नुकतेच प्रसिद्ध केले आहेत. ऋग्वेदांतील “ गूढज्ञान ” (Mysticism) च्या विवेचनावरही एक लहानसा ग्रंथ लिहून त्यांनीं प्रसिद्ध केला आहे. पाश्चात्यांच्या तार्किक दृष्टीनें व अगदीं आधुनिक

शास्त्रीय शोधाच्या दृष्टीनें सुद्धां वेदांतील तत्त्वज्ञान हें बुद्धिवादाच्या कसो-टीला पूर्णपणें उतरणारें आहे, असें त्यांनीं या ग्रंथांत सप्रमाण सिद्ध केलें आहे. तत्त्वज्ञानाचा त्यांचा व्यासंग अद्यापिही चालू आहे.

यशवंतरावास सात मुलगे आहेत व तेही सर्व विद्वान व कर्तबगार आहेत. दामोदर (९) पंत ह्यांचा जन्म १९०२ मध्यें झाला. हे १९२५ मध्यें बी.ए. होऊन सांप्रत एक्साईज इन्स्पेक्टर आहेत. ह्यास लेखनाचाही व्यासंग आहे. ह्यांनीं 'शिवाचा कर्मयोग' म्हणून एक ग्रंथ प्रसिद्ध केला आहे. दुसरा मुलगा वासुदेव ह्याचा जन्म १९०४ मधील असून ते १९३० मध्यें एम्. कॉम्. झाले. हे परशरामभाऊ कॉलेजांत प्रोफेसर असून पुढील अभ्यासाकरितां विलायतेस गेले आहेत. ह्यांना चंद्रशेखर (१०) ऊर्फ प्रभाकर ह्या नांवाचा एक मुलगा आहे. त्याचा जन्म १९२९. तिसरा मुलगा लक्ष्मण जन्म इ. १९०६. हे १९२८ मध्यें बी. ए. झाल्यावर ग्वाल्हेरकडे नोकर होते व आतां त्यास डेहराडून येथील मिलिटरी कॉलेजांत घेतलें आहे. चवथ्या मुलाचें नांव श्रीपाद आहे. हा १९२९ मध्यें बी. एससी झाला. पांचवा माधव मॅट्रिक मध्यें आहे. मधुकर व अशोक हे लहान असून शिकत आहेत. यशवंतरावाचे धाकटे बंधू नरहरी (८) हे बी. ए. झाल्यावर सरकारी शाळाखात्यांत लागले. विजापूर, धारवाड, वगैरे ठिकाणचें हायस्कूलमध्यें काम केल्यावर ह्यांस अलिबाग येथील ट्रेनिंग स्कूलावर हेडमास्तर नेमिलें होतें. तेथें असतांना त्यांना विषमज्वरानें मृत्यू आला. ते नामांकित शिक्षक होते. त्यांनीं ज्योतिषाचा अभ्यास चांगला केला होता व ते ज्योतिषशास्त्रज्ञ म्हणून नांवाजले होते. त्यांना ४ मुलगे विठ्ठल, शिवराम, वसंत, बळवंत, (९) ह्यांचे जन्म अनुक्रमें १९०५, १९०८, १९१७ व १९२० या सालीं झाले. थोरले विठ्ठल हे मॅट्रिक झाल्यावर संस्थानचे नोकरींत शाळाखात्यांत लागले. दुसरे शिवराम हे इंटर पास आहेत व ते मुंबई इन्श्युअरन्स कंपनींत सेक्रेटरीचे जागेवर ७५–१०० पगारावर आहेत. तिसरे वसंत हे मॅट्रिक होऊन पुढें शिकताहेत व ४ थे बळवंत हे हायस्कूलमध्यें आहेत. ह्या घराण्याचें कुल-देव गजानन व देवता चंडिका ह्या आहेत.

घराणें ८ वें–नाशिक

ह्या घराण्यांतील माणसें नेवऱ्याहून १५० वर्षांपूर्वी नाशकास आली. मूळपुरुष कृष्णाजी (१) यांचा पुत्र बाळाजी (२) (भार्या द्वारका) ह्यांना ४ पुत्र झाले. (१)त्र्यंबक (भार्या वेणू), २ रे जनार्दन (भार्या-राधा,) ३ रे सदाशिव, ४ थे शिवभट (भार्या पार्वती). पैकी त्र्यंबक यांना एक पुत्र लक्ष्मण होता, पण त्याचा पुढें विस्तार नाहीं. जनार्दन (३) यांचा पुत्र बापुराव (४) यांस ३ पुत्र झाले–आनंद, रामचंद्र व कृष्ण (५). यांचा पुढें विस्तार सांपडत नाहीं. शिवभट बाळाजी (३) यांना ५ पुत्र झाले. त्यांपैकीं गोविंद (४) (भार्या सीता) यांचा काय तो विस्तार आहे. यांस केशव व हरभट (५) असे २ पुत्र होते. केशव (५) (भार्या लक्ष्मी व कृष्णा) यांस पुत्र २; त्यांचा विस्तार नाहीं.

हरभट (५) (भार्या जानकी) यांस ५ पुत्र झाले, पैकी थोरला जो रामचंद्र (६) (भार्या सीता) यांना ३ पुत्र होते. थोरला मुलगा जो पुरुषोत्तम (७)(भार्या जानकी) यांस ४ पुत्र झाले. त्यांपैकीं रघुनाथ (८) (भार्या राधा) यांना पुत्र चिंतामणी (९), व गणपती पुरुषोत्तम (८) (भार्या राधा, गंगा, व सरस्वती), यांचा पुत्र केशव (९) हे जी. आय. पी. रेल्वेत मुंबईकडे स्टेशनमास्तर आहेत.

हरभट (५) यांच्या ५ मुलांपैकीं गणेश (६)(भार्या सरस्वती) हे शास्त्री असून नैय्यायिक व वैयाकरणीहि होते. गणेश ह्यांना तीन मुली व चार मुलगे झाले. मुलींपैकीं कृष्णा ही सावरेंच्या जोशांकडे, मथुरा नागपूरच्या गोखल्यांकडे व यमुना नाशीक येथील लेले यांचे घराण्यांत दिली. मुलांपैकीं नीळकंठ. (७) (भार्या पार्वती) जन्म स. १८६१ हे सध्यां कुंदरखी (प्रांत माळवा ग्वालेर सं.) येथें पेनशनर होऊन आहेत. ह्यांचे बंधु जे हरिपंत (७) (भार्या लक्ष्मी) ह्यांना वासुदेव (भार्या कमला) हा एक मुलगा आहे. वासुदेवाला एक दुर्गा म्हणून बहीण आहे, ती बडोद्यास वाघ्यांकडे दिली आहे. गणेशशास्त्री ह्यांचे धाकटे बंधु वामन (६) (भार्या आनंदी) हे सरकारी नोकर असून उत्कृष्ट चित्रकार होऊन गेले. ह्यांना एक मुलगा विष्णु (७) (भार्या अन्नपूर्णा) हे खाजगी नोकरींत असून ह्यांना थोडी गायकीही अवगत होती. ह्यांस मोरेश्वर, जगन्नाथ, व

रामचंद्र(८)हे तीन मुलगे.जगन्नाथ उर्फ भाऊ (८) (भार्या सत्यभामा) हे ईस्टर्न इंडियनरेल्वेच्या ऑफिसांत नोकर होते. सध्या पेन्शनर आहेत.त्यांचा वडील मुलगा श्रीकृष्ण (९) (भार्या सत्यभामा)हा पोहण्याचा अती नादी. त्यास तो सर्व कुशलही होता. एकदा (इ. १९२५) तीन जीव त्यानें बुडत असतां वांचविले व त्याबद्दल त्यास चांदीची सुंदर कोटी पारितोषिक मिळाली होती. पुढें हा नादच त्याचे अखेरीस कारण झाला. म्हणजे (१९३५ मध्यें) नाशीक घाटावर पाण्यांत सुरकुंडी (Shallow drive) मारली तों पाण्यांतील लाकडाचा मार लागला व त्यांतच त्याचा अंत झाला. श्रीकृष्णाचा भाऊ राजाराम (वय १५) हा इंग्रजी ७ वीत आहे. माधव (९) वय १२ इं. पहिलींत आहे. जगन्नाथाचा धाकटा भाऊ रामचंद्र (८) (भार्या शीला) जन्म सन १८९७. हे बी.ए. असून पोलिस सु. चे ऑफिसांत नाशीक येथे नोकर आहेत. त्यांना लीला, प्रभा व सुधा अशा ३ मुली. पैकीं थोरल्या दोघींचीं वयें १४ व १२ आहेत आणि शरद व यशवंत (९) हे दोन मुलगे ९ व ३ वर्षे वयाचे आहेत.

त्यांची कुलदेवी जोगेश्वरी. नवरात्र शारदी असून दिवा व माळ असते. देवीचें स्थान फक्त हलवायचें नाहीं. स्नानापुरती देवी काढायची. नवमी दिवशीं पुरणावरणाचे प्रसाद व पंचवीस सवाष्ण ब्राह्मण घालायचे. त्याच दिवशीं खंडोबाची तळीही उचलायची असते. खंडोबाचें दैवत वाघुल्याखेरवाडेत पण पाळायाचें असतें. चंपाषष्ठीस मर्दान-वेळचा करून दोन्हांहि सवाष्ण ब्राह्मण सांगावयाचा असतो. देवदिवाळीस कोंकणचे वाघेश्वरादि पांच देवतांना वडे-घारग्याचा नैवेद्य असतो. नवीन यज्ञोपवीत (म्हणजे मुंज) व विवाह झाल्यावर गोंधळ असतो.

घराणें–९ वें–जळगांव–दामोद

हे घराणें मूळचें नेवरें येथीलच, सध्याच्या चालू पिढीपर्यंत हे आठ पिढ्यांचें घराणें होत असून त्यांतील तिसऱ्या पिढींतील जे धोंडदेव गणेश ते पुण्यास सावकार म्हणजे व्यापार होते. त्यांना नारायण व भिकाजी हे दोन पुत्र, पैकीं नारायण (४) (भार्या अन्नपूर्णा) (४) हेहि वडिलांप्रमाणेंच पुण्यासच सराफी करीत असत. त्यांना सहा मुलगे झाले, त्यांचीं नांवें दाजी, रामचंद्र, लक्ष्मण उर्फ बळवंत, वासुदेव, काशीनाथ व

मोरो. पैकीं रामचंद्र (५) (भार्या जानकी) हे इ. १८७० चे पूर्वी नगरहून अकोल्यास शाळामास्तर म्हणून बदलीवर आले. नंतर सुमारें चार वर्षांनीं ते जळगाव दामोदला गेले व तेथेंच स्थायिक झाले. ह्यास चिंतामणी व कृष्णाजी (६) हे दोन पुत्र. चिंतामणी रावजी (भार्या रमा) हे यन्त्रशाळेत शिक्षकाचे कामावर होते. आणि कृष्णाजी रावजी (६) (भार्या राधा) हे तिकडेच म्हणजे त्यांचे पुतणे गंगाधर चिंतामण, (७) ह्यांजवळ राहतात. ह्यांचें वय ९० आहे. ह्यांचे चिरंजीव गोविंद (७) (भार्या लक्ष्मी) हे मुरबाड (जि. ठाणें) येथें शिक्षक होते पण ते वारले. चिंतामण रामचंद्र, (६) यांचे पुत्र गंगाधर उर्फ आबासाहेब (७) जन्म १८८४. हे लहानपणापासून शेतीधंद्यासच पडले व उत्तम शेतकरी म्हणून नांवाजले आहेत. ह्यांचीं तीन लग्नें झालीं. त्यांच्या भार्यांचीं नांवें उमा, पार्वती, व गंगा, अशीं आहेत. पैकीं सौ. गंगा हयात आहे. ह्या आबासाहेबांस पांच अपत्यें झालीं. थोरला मुलगा ची दत्तात्रय, (८) (भार्या रमा) ह्यास १ मुली आहेत. दुसरा मुलगा विनायक (८) हा १९३५ मध्येंच बी. ए. झाला. १९३६ मध्यें एलूएल्. बी.ची पहिली परीक्षा पास होऊन १९३७ मध्यें शेवटल्या एलूएल्. बीला बसणार आहेत. बाकी तीन मुलांचीं नांवें विष्णु, विश्वनाथ, व सुधाकर अशीं असून हे तिघेहि शिकत आहेत. ह्या गंगाधर चिंतामणीस (७) पुरुषोत्तम उर्फ बळवंत (भार्या सत्यभामा) हा बंधु असून ते बडोदें येथें शिकत होते पण ते वारले.

पांचव्या पिढींतील रामचंद्राचा भाऊ बळवंत उर्फ लक्ष्मण नारायण (भार्या गंगा उर्फ काशी) हे पुण्यास हॅल्थॉफिसर होते. ह्यांचा शा. १७९९ त (चैत्र) मधील चिपळूणी यात्रालेख आढळतो. ह्यास गणपती व दामोदर हे दोन मुलगे आहेत. गणपती (६) (भार्या मथुरा) हे बडोदें येथें अबकारी इन्स्पेक्टर आहेत व दामोदर (६) हे पेण येथें कॉन्ट्रॅक्टर म्ह. ठेकेदार आहेत. बळवंतरावांचा बंधु वासुदेव नारायण(५) हे इंदुरास होते. ह्यांस विष्णु, चिंतामणी, रामचंद्र आणि कृष्ण (६) असे चार पुत्र आहेत. नारायणाचे पांचवे पुत्र काशिनाथ (५) (भार्या भागीरथी) हे ठाणें जिल्ह्यांत शिक्षक होते.

या घराण्याचें कुलदैवत जोगेश्वरी व उपास्य दैवत दत्त आहे.

घराणें १० वें—गारवडें

हें घराणें नेथ्याहून घाटावर केव्हां आलें हें समजत नाहीं. पण ह्या घराण्यांतील मूळ पुरुषांनीं स्वराज्याच्या काळांत कांहीं पराक्रम केला अशी माहिती लागते. ह्या घराण्यांतील बल्लाळ त्र्यंबक (१) यांचा पेशा शिपाईगिरीचा दिसतो. हे भाल्याची फेक सफाईदार, चपळतेनें व पद्धती अशी करीत. प्रथम हे तासगांवकर परशुराम भाऊ पटवर्धन ह्यांच्या सैन्यांत दाखल झाले. इ. १७८६ मध्यें बदामीच्या प्रसिद्ध व विजयी लढाईंत हे होते. ह्यांत त्यांना प्रसंगीं तोडा व घोडा बक्षीस मिळाल्याची गोष्ट घराण्यांत परंपरेनें ऐकण्यांत आहे. ह्या युद्धांत त्यांचा हात तुटला. ह्यांच्या हातच्या कांहीं पोथ्याहि आढळतात. म्हणजे लेखणी व भाला चालविण्यांत हे सारखेच शोकी व निष्णात दिसतात. डावा हात तुटला तरी ह्यांचें पोथीलिखाण चालूंच असावें. यांचा पोथीसंग्रह व त्यांतील कांहीं पोथ्यांच्या शेवटीं असलेला निर्देश यावरून हें अजमावता येण्याजोगें आहे.

गारवड्याचे इनामदार जोशी हे पेशव्यांच्या गंगाबाई यांचे मामा होत. त्यांना गारवड्याचें जोशीपण मिळाल्यामुळें हे गारवड्यास येऊन राहिले. त्यांच्या अनुषंगानें गोरटे, आगाशे, कोल्हटकर ही घराणीं आलीं. रामचंद्र बल्लाळ (४) हे येथें शेतकी, सावकारी व कापसाचा धंदा करीत. अथणी वगैरेकडून कापूस आणून मुंबई गोमंतकाकडे रवाना करीत. यांस दत्तोपासना होती. हे वयाच्या ६५ व्या वर्षी वारले व ह्यांची भार्या जानकी ह्या वयाच्या ९६ व्या वर्षी इ. १९०७मध्यें वारल्या. ह्यांना कृष्ण व विष्णु (९) असे दोन मुलगे होते. कृष्णाजीपंत (५) (भार्या राधा) ह्यांचा उल्लेख त्र्यंबकेश्वर यात्राप्रसंगानें श. १८०० मधील सांपडतो (पाटणकर वही). हे मोजणीदार होते ते खानदेशांत मृत्यु पावले. दुसरे पुत्र जे विष्णु (भार्या लक्ष्मी) (९) हे ट्रेन्ड शिक्षक होते. नोकरी सातारा जिल्ह्यांत झाली. हे इ. १८९० मध्यें मृत्यु पावले. ह्यांचे पुतणे म्हणजे राजाराम कृष्णाजी (९) (भार्या भिमा) हे बापाप्रमाणेंच मोजणी खात्यांत नोकर असून हे १९१२ सालीं सोलापुरास असतां वारले. राजारामाचे धाकटे बंधू विनायक (९) (भार्या विठाबाई) जन्म श. १८०२ रोहि

सातारा जिल्ह्यांत प्रथम मोजणीदार होते. व नंतर म्हणजे सध्या ते फुलचरी येथें वकिलाची कारकुनी करून आहेत. त्यांस यशवंत (१०) ज. १९०८ म्हणून एक मुलगा आहे. त्याचें मॅट्रिकपर्यंत शिक्षण झालें आहे. हा घोड्याच्या फलेत निपुण असून सध्या गारवड्यास असतो. विष्णु रामचंद्र (८) त्यांस दत्तात्रय, त्र्यंबक व सदाशिव (९) असे तीन पुत्र. पैकीं दत्तात्रय विष्णु (९) (भार्या रमा) त्यांची नोकरी बंगाल-नागपूर रेल्वेंत झाली. बिलासपूर स्टेशनवर हे तारमास्तर होते. १९३५ डिसेंबर मध्यें हे कालवश झाले. दुसरे चिरंजीव त्र्यंबक विष्णु (९) (भार्या उमा) त्यांचें मॅट्रिकपर्यंतचें शिक्षण अमरावती हायस्कूलमध्यें झालें. पुढें त्यांनी यव्हार-बाग व्यापारी कंपनीत नोकरी केली. नंतर हे हैद्राबादेस बास्काट कंपनीचे मॅनेजर होते. १९२४ सालीं हे गुलबर्गा येथे वारले. त्यांस पुत्र दोन गजानन व सिताराम (१०). गजानन त्रिंबक (भार्या इंदिरा) हे नाणावलेले कादंबरीलेखक होऊन गेले. १९२२ सालीं हे बी. ए. झाले. हे आपलें आडनांव देसाई कोल्हटकर असें लावीत. त्यांच्या 'विभक्त की एकत्र' 'कारकून' व 'पश्चात्ताप' ह्या तीन कादंबऱ्या प्रसिद्ध आहेत. ह्यांच्या लेखनास दक्षिणा प्राईझ कमेटीकडून पारितोषकही मिळालें आहे. ह्यांचा मृत्युलेख इ. १९३० सप्टेंबर १७ च्या 'नवाकाळ'मध्यें विस्तृत आला आहे. ह्यांना राजाराम (११) जन्म १९२४ व केशव (११) जन्म १९२९ असे दोन मुलगे आहेत. ते अंमेरीस शिकत आहेत.

सिताराम त्रिंबक (१०)—ह्यांचा जन्म कारंजा येथे इ. १९०६ सालीं झाला. हे १९२३ मध्यें मॅट्रिक होऊन पुढें इंटर सायन्स झाले. पुढें बी. एससी. पर्यंत शिक्षण झाल्यावर ह्यांनी ॲडव्होकेटची परीक्षा १९३४ मध्यें दिली व त्यांत ते चांगल्या प्रकारें उत्तीर्ण झाले. सध्या हे अंबेरी येथें वकीली करीत आहेत. हे फार बुद्धिमान, परिश्रमी व विद्याभ्यासंगी आहेत. ह्यांना उर्दु व फारसी भाषाही येतात.

विष्णु रामचंद्र (८)—यांचा ३ रा मुलगा सदाशिव विष्णु (९) जन्म १८६५ हे गारवड्यास शेती करून असतात. त्यांस एक प्रभाकर (१०) (जन्म १९१५) नांवाचा मुलगा आहे. तेही गारवड्यासच शेती करून राहतात.

घराणें ११ वें–पुणें.

हें घराणें मूळचें नेवऱ्याचें. घराण्यांतील पूर्वज बल्लाळ, यांचे चिरंजीव आबाजी बल्लाळ (२) हे सन १७०० च्या सुमारास पुण्यास नाना फडणवीसांचेकडे नोकरीस आले असें कळतें. नाना फडणवीसांमार्फत त्यांना ५०० रु. वेतन व सातारा जिल्ह्यापैकी खटाव तालुक्यांतील आसण-गांव या गांवाचा मोकासा होता. तो सन १८१० च्या सुमारास खालसा झाला. नेवऱ्याच्या वंशावळीत सातव्या पिढींत आबाजी बाळाजी नांवाचे एक पुरुष आहेत. परंतु या घराण्याच्या वंशावळीप्रमाणें तेथें आबाजी बल्लाळ यास हरी किंवा पुरुषोत्तम नांवाचा मुलगा असल्याचा उल्लेख नाहीं. यामुळें दोन नांवें सारखीं असलीं तरी त्या घराण्यास हें घराणें जोडतां येत नाहीं.

(२) आबाजींना दोन पुत्र होते. १ पुरुषोत्तम व २ रे हरी. हरिपंतांचें कुटुंब व अमृतराव पेशवे यांचें कुटुंब या बहिणी बहिणी होत्या. हरिपंत हे दीर्घायुषी होते म्हणजे आपल्या वयाच्या ९२ व्या वर्षी वारले.

हरिपंत यांस दोन पुत्र एक गोविंदराव व २ रे गोपाळ (४) गोपाळराव यांस बाळकृष्ण (५)(भार्या लक्ष्मी) हा एकच मुलगा होता. बाळकृष्णपंतांस मुंबईस नोकरी होती. त्यांस गोपाळ (६) हा एकच पुत्र. गोपाळराव (६) यांचें कॉलेजचें सर्व शिक्षण मुंबईस त्यांचे वडील तेथें नोकर असल्यामुळें तेथेंच झालें. व ते एम. ए. परीक्षा रसायनशास्त्र घेऊन उत्तम तऱ्हेनें पास झाले. पुढें बंगलोर इन्स्टिट्यूटमध्येंहि त्यांनी कांहीं काळ काम करून हल्लीं ते फर्ग्युसन कॉलेजांत रसायनशास्त्राचे प्रोफेसर आहेत. ते उत्तम शिक्षक म्हणून नांवाजलेले आहेत. सकाळसंध्याकाळ इकडे तिकडे कांहीं न पहातां ते सारखे कॉलेजांत काम करीत असतात. बी. ए. बी. एस्सी. करणारे बरेचसे विद्यार्थी त्यांच्या उत्तम शिकवणीमुळें रसायन-शास्त्र हाच ऐच्छिक विषय घेतात. हे युनिव्हर्सिटींत बऱ्याच परीक्षांना रसायनशास्त्र या विषयांत नेहमीं परीक्षक असतात. साधी रहाणी आणि उच्च विचारसरणी जी म्हणतात ती ह्यांचे ठिकाणीं पूर्ण पहावयास

मिळते. हे असे वडे विद्वान असेच अति शांत व निगर्वी आहेत. यांनी काही पुस्तकें लिहिली आहेत. यांस दोन पुत्र गोविंद व कृष्णाजी (७) गोविंदराव जन्म १९०४. यांचें मॅट्रिकपर्यंतचें शिक्षण न्यू स्कूल-मध्यें झालें. मॅट्रिक झाल्यावर ते फर्ग्युसन कालेजांत गेले. व तेथें युनिव्ह-र्सिटीच्या एकावर एक परीक्षा देऊन १९३४ मध्यें ते एम. एसूसी. झाले. आतां ते त्याच कालेजांत प्रोफेसर आहेत. कृष्णाजीपंत हेही प्रथम फर्ग्युसन कॉलेजांत शिकून मग शेतकी कॉलेजांत गेले. तेथून बी. एजी. परीक्षा १९३१ मध्यें पास झाल्यावर त्यांनीं शेतकी खात्यांत नोकरी धरली. हल्लीं ते जळगांव येथें आहेत.

घराणें १२ वें—आंजर्ले

या घराण्यांतील महादेव व सदाशिव (१) हे दोघे बंधू नेवऱ्याहून आंजर्लें येथें श. १६५० चे सुमारास आले. आंजर्लें येथें फाटक म्हणून एक कुटुंबी गृहस्थ राहात होते. त्यांची आगरें वगैरे होतीं. पण सरकारी सान्या-पुरतीही प्राप्ति त्यांतून काढण्याची त्यांच्यानें जमेना. म्हणून हे महादेव व त्यांचे पुत्र कृष्णाजी व रघुनाथ (२) आणि सदाशिव व त्याचा पुत्र मोरो (२) असे हे पांच जण आंजर्ल्यांस आले. त्यांनीं फाटकाचीं आगरें आपल्या वहि-वाटींत घेतलीं आणि आगराचे मालक जे फाटक ते कल्याणास गेले. पुढें ह्या कृष्णाजी वगैरेंनीं फाटकाचीं आगरें चांगल्या स्थितीस आणिलीं हें पाहून फाटकाकडून एक आगर व घर बांधण्यास जमीन ह्या कोल्हटकर-मंडळीस मिळाली. (श. १७६०). महादेवाचे जे रघुनाथ व कृष्ण (२) हे दोन मुलगे त्यांपैकीं रघुनाथाचाच पुढें सर्व वंशविस्तार आहे. रघुनाथ यांस महादेव (३) (भार्या पार्वती) हा एक पुत्र. महादेवास रघुनाथ, विठ्ठल व विष्णु (४) असे तीन मुलगे. पैकीं विठ्ठल हा वंशवर्धक झाला. ह्यास महादेव=पार्वती, गणेश=शारजा, नारायण=रखमा, रामकृष्ण=जानकी व लक्ष्मण=अन्नपूर्णा (५) असे पांच मुलगे झाले. पैकीं महादेव हे पोलिसखात्यांत नोकर होते. ह्यांस विठ्ठल (गोपाळ) (६)=रमा, रघुनाथ=गंगा व विष्णु=लक्ष्मी असे तीन पुत्र आहेत. विठ्ठल ह्यांस काका ह्या टोपणनांवानें ओळखतात. ह्यांचें शिक्षण जयपूर येथील कॉलेजांत इंटर-पर्यंत झालें असून हे प्रथम फर्ग्युसन कॉलेजच्या व नंतर न्यू पूना म्हणजे सध्यां

नाथ उर्फ बाळकृष्ण (७) (भार्या अन्नपूर्णा). उभयतांचें वय ४८ व ३१ असें आहे. हे वाईस स्वतःच्या घरीं राहून मेवामाळ, साई, साबण, तेलें इत्यादि जिन्नस थोड्या प्रमाणांत करून दुकानदारी करून आहेत. काशीनाथाचें शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झालें आहे. हे राजकीय चळवळींत भाग घेतात. जंगलसत्याग्रहप्रसंगीं व्याख्यानें दिलीं व तेथदीं कारागृहवासाहि पत्क-रला. यांस थोडा तालमीचा व नाटकाचा शोक आहे. यांस रामोपासना असून भवानीशंकर हेंहि कुलदैवत आहे. सौ. अन्नपूर्णाबाई याहि सार्वज-निक कामांत भाग घेत असतात.

घराणें १४ वें—तासगांव

ह्या घराण्यांतील पुरुष आज कोल्हापूर, अजमीर, मुंबई, अहमदाबाद येथें आहेत. पण हें घराणें नेवऱ्याहून प्रथम तासगाव येथें आलें. नेवऱ्याच्या वंशावळींतील नेमका कोणता पुरुष तासगांवकडे आला हें समजलें नाहीं; तसेंच ह्या तासगांवकरांच्या सातारकर कोल्हटकरांशीं आपला दयालका संबंध असल्याची आठवण असतांना त्या शाखेशींहि अमक्या पुरुषापासूनच हा संबंध आहे असें दाखवितां आलें नाहीं. ह्या घराण्याच्या तिसऱ्या पिढीतील जे कृष्णाजी बल्लाळ हे तासगांवाहून कोल्हापुरास वकिली करण्यासाठीं गेले. त्यांस तीन मुलगे. पैकी मधल्या चिरंजीवास १६० विनायकरावांस (४) गोविंदराव, नरहरपंत व गणपती (५) असे तीन मुलगे. गोविंदराव (५) (भार्या राधाबाई) वय ५३ हे सांप्रत अजमीर येथें खासगी नोकरी करून आहेत. आणि नरहरीपंत हे १९२१मध्यें मॅट्रिक झाले व हल्लीं मुंबईत सेक्रेटरीएटच्या लेबर ऑफिसमध्यें कारकून आहेत. त्यांस कमलाकर व वसंत (६) हे दोन पुत्र व लीली म्हणून एक कन्या आहे. विनायकरावांचा तिसरा धाकटा मुलगा गणपती (५) वय ३० हा अहमदाबादेस मोटारड्रायव्हिंगचें शिक्षण घेऊन आहे.

कृष्णाजीपंताचे धाकटे चिरंजीव जे रामचंद्रपंत (४) (भार्या लक्ष्मीबाई) यांस बाळकृष्ण (५) व गोपाळ (५) हे दोन मुलगे. हेच ह्या घराण्यांत पदवीधर व कर्तृत्ववान म्हणून उल्ले-खनीय आहेत. बाळकृष्णपंत हे एम्. ए. आहेत. प्रथम त्यांनीं

कोल्हापुरास विद्यापीठांत नोकरी धरली व तेथेंच ते पुढें त्या शाळेचे प्रिन्सिपाल झाले. नंतर त्यास कोल्हापुरच्या सरकारी ट्रेनिंग कॉलेजवर हेडमास्तर नेमिलें. कोल्हापूरच्या राजाराम कॉलेजचे प्रिन्सिपाल डॉ. बाळकृष्ण ह्यांच्या प्रोत्साहनानें ते विलायतेस गेले व तेथील टी. डी. परीक्षा पास झाल्यावर त्यास कोल्हापुरास जे बी. टी. कॉलेज निघालें आहे व त्याला मॉडेल स्कूल जोडलें आहे, त्याचे ते प्रिन्सिपॉल झाले व आतां त्यास बी. टी. कॉलेजमध्ये प्रोफेसर नेमिलें आहे. डॉ. बाळकृष्ण ह्यांनी जो हिंदुस्थानचा इतिहास लिहिला आहे त्याचें यांनीं मराठी भाषांतर केलें आहे. यांचे धाकटे बंधु गोपाळराव हेही एम. ए. असून विद्यापीठांत शिक्षक आहेत. यांची बहीण कु. लीला ह्या मॅट्रिक झाल्यावर राजाराम कॉलेजांत शिकत आहेत.

घराणें १५ वें—कुरुंदवाड

सामान्यतः सर्व कोल्हटकर घराण्याप्रमाणें हेंहि घराणें मूळचें कोकणांतील नेवरें गांवचेंच असून देशावरील ह्याचें मूळ व प्रमुख गांव कुरुंदवाड होय. ह्या घराण्याशीं संबद्ध अशीं आणखी दोन घराणीं टाकळी व मिरज येथील आहेत. पण टाकळीची माहिती मिळाली नाहीं. मिरजेच्या घराण्याशीं ह्या घराण्याच्या सोहेर-सुतक पाळण्याचा संबंध आहे असें ह्या घराण्यांतील विनायकराव (५) हे वृद्ध गृहस्थ सांगतात. दोन्ही घराण्यांच्या वंशावळींत हा संबंध कसा तो कळत नाहीं. म्हणून मिरज घराणें स्वतंत्र घ्यावें लागलें आहे. कुरुंदवाडच्या एका घराण्याचा निर्वंश झाला असून दुसऱ्या घराण्यांत दहा वर्षांखालीं चार मुलें आहेत. ह्या घराण्याचे मूळपुरुष गणेश उर्फ शिवाजी. यांचे पुत्र विसाजी (२) पटवर्धनांबरोबर कुरुंदवाड येथें आले. कांहीं दिवस हे इचलकरंजीसहि होते. हे मोठे कर्मठ होते. पानिपतच्या लढाईची ह्यांना कांहीं माहिती होती असें सांगतात. ह्यांचा पुत्र धोंडोपंत उर्फ अण्णाजी १७७८ ते १८३९ ह्यांचें लक्ष संसारव्यवहारापेक्षां भगवत्चिंतनाकडे अधिक असे. ह्यांनीं २०० एक अभंग रचून केलेले आहेत. हे इचलकरंजीसहि जाऊन येऊन असत. ह्यांचा स्वभाव सात्त्विक असे. ह्यांना वयाच्या ४० व्या वर्षी मुलगा झाला. हा मुलगा पुढें मोठा कर्ता झाल्यावर ह्यांनीं कुरुंदवाडकराकडे असलेली नोकरी

सोडली व ह्यांच्या शर्वच्या सर्व दिवस ईश्वरभजनात जाऊं लागला. ह्यांचे जन्म व मृत्यु १८०१ व १८६२ सालांतील होत. ह्यांस प्रथम इचलकरंजी-कराकडे नोकरी होती असें दिसतें. हे उपवासव्रतें करण्यात आपलें आयुष्य घालवीत. विशेषतः अपत्येच्छेनें तर पुढेंपुढें अपवाद्य, व्रतें, वैकल्यें करण्यात ह्यांचा काळ फारच जाऊं लागला. हे रोज घोड्यावरून नृसिंहवाडीस जाऊन दत्तदर्शन घेऊन येत व मग अन्नग्रहण करीत. ह्यांस मुलगा व एक मुलगी झाल्यावर मग मात्र हे कुरुंदवाडासच नरसोबाच्यावाडी जवळ व्हावी म्हणून घर बांधून राहिले. कुरुंदवाडकराकडे ह्यांना पागेकडे नोकरी लागली. नोकरीवर असतांना राजे यांजबरोबर शिकारीचे वेळींहि प्रसंगीं जावे लागे. एकदां असा समय आला की, ह्यांची पूजेची वेळ व शिकारीस चलण्याची वेळ एकच आली. तेव्हां श्रीमंताचा ह्यांचा लटका उडून ह्यांनी राजसेवेपेक्षा परमेश्वरसेवा श्रेष्ठ असें स्पष्टपणें सांगून नोकरी सोडली.

त्यांच्या मुलाचें नांव बळवंत (४) (भार्या आनंदी). हे बळवंत व त्यांची बहीण ही नवसाची अपत्यें होत. त्यांस बहीण वडील. बळवंतराव हे आपल्या बहिणीपाशीं अमासिंबीस राहात. मेहुणे वारल्यावर बहिणीचा घरकारभार हेच पाहात. ह्यांना चार मुलगे व दोन मुली होत्या. आनंदीबाई ह्या पतिनिधनापूर्वी ३ वर्षे दिवंगत झाल्या. बळवंतरावांचें वय मरणसमयीं ६५ होतें. ह्यांच्या चार मुलांपैकीं वडील दत्तात्रेय (५) (भार्या सगुणा) जन्म शके १७८७ हे सांगलीस नोकर होते. ह्यांस एक मुलगा होता. तो पण लवकरच वारला. दत्तोपंताचा धाकटा भाऊ नारायणराव ह्यांचें सर्व आयुष्य कुरुंदवाडास गेलें. ह्यांचा जन्म आजोळी हिप्पाळ येथें इ. १८७८ मध्यें झाला. शिक्षण कोल्हापूर येथें ट्रे. कॉ. १ ल्या वर्षाअखेर झालें व पुढे हे कुरुंदवाडास येऊन उद्योगधंद्यास लागले. दस्तऐवज लिहिणें हा त्यांचा पोटाचा धंदा असे, पण ह्यांनी आपल्या वागणुकीनें एक प्रकारें समाजांत वजन प्राप्त करून घेतलें होतें. ह्यांना देवीची उपासना विशेष असे, ह्यांचे घरींच काष्ठमय उजव्या सोंडेची गणेशमूर्ति झाडाखालीं लाभल्यामुळें हे गणपतिभक्तहि होते. ह्या गणपतीच्या दर्शनास प्रसंगीं प्रसादासहि कुरुंदवाडकर राजे मंडळी येत. पुढें ही मूर्ति राजघराण्यास नेली गेली. ह्यांची

शरीरयष्टि उंच, धडधाकट व काटक असे. त्यांचें नित्य दोन दिवसांत कृष्णामाईंचें प्रातःस्नान सहसा अंतरलें नाहीं. नानांचें वय पांवशास झालें. त्यांच्या पत्नीचें नांव लक्ष्मीबाई. त्यांस सहा मुलगे व दोन मुली झाल्या.

नारायणरावांनीं आपल्या कर्तबगारीनें बरा पैसा मिळवून थोडी शेतसावकारीहि केली व एकंदरीत आपल्या परीनें लौकिकवंत होऊन स. १९२० सालीं परलोकगमन केलें. त्यांच्या मुलांचीं नांवें धुंडिराज, चिंतामणी, गजानन, मोरेश्वर, लक्ष्मण व बळवंत (६) अशीं असून मुलींपैकीं सौ. काशी ही कुंदवाडासच डॉ. गानू यांना दिली आहे व धाकटी सोनुताई (वय १४) लहान शिकत आहे. मुलांपैकीं धुंडिराजास (भार्या सीताबाई) त्यांना तीन मुली आहेत. त्यांचें वय ३५ असून व्यवसाय खाजगी उद्योग, अध्यात्मज्ञानाचीहि आवड त्यांस आहे. त्यांचे धाकटे बंधु चिंतामणी (वय ३१) हे रेवाकांठा एजन्सीमध्यें राणा श्रीछत्रसालजी फडणीस, सी. आय. ई. (संतरामपूर) यांजकडे प्रायव्हेट सेक्रेटरी आहेत. गजानन (६) यांचे वय २९ असून हे शॉर्टहॅन्ड टाइपिंग कामांत निष्णात आहेत. त्यांनी बडोदें येथें त्याच शिक्षणाचा क्लास चालविला आहे. मोरेश्वर (६) वय २४) हे जळगांव डिस्ट्रिक्ट कोर्टांत उमेदवार कारकून असून शिवाय टायपिंगचाहि क्लास चालवितात. लक्ष्मण (वय २०) हे कुंदवाड येथें धाकटी पातीकडे कारकुनीचें कामावर आहेत. त्यांस थोडा ललितकलेचाहि नाद आहे. बळवंत (६) हा सर्वांत धाकटा मुलगा १८ वर्षांचा असून मॅट्रिक वर्गात आहे.

विनायक बळवंत (५) हे सांगलीस कारकुनीची नोकरी करून आहेत. त्यांचें वय ५८ आहे. भार्या रखमा त्यांना तीन मुलगे व चार मुली आहेत. वडील मुलगा पुरुषोत्तम (६) हा सांगली स्टेटमध्येंच नोकर आहे. दुसरा विष्णु (६) हा मसूर आश्रमांत आहे. व तिसरा अवधूत हा शिकत आहे. आणखी एक कृष्णा म्हणून मुलगा होता. तो अल्पवयींच वारला. मुलींपैकीं सौ० कृष्णा ही आयगव्हाण येथें खाडिलकरांकडे दिली आहे. व दुसरी सौ० अंबु ही राशिवडें येथें गोरे यांजकडे दिली आहे. तिसरी सौ० दुर्गा ही शहापूर येथें गोखले घराण्यांत दिली आहे व चौथी गंगा ही (वय १२) शिकत आहे.

ह्या घराण्याचें कुलदैवत गणपति पुळें येथील, व आदित्यनाथ, आणि कुलदेवी योगेश्वरी, मानाई, धर्णेकरी, हर्णाई व मादती. ह्या घराण्यांत दर तीन वर्षांनीं एक बोडण भरावें लागतें. त्याशिवाय दर श्रावणमासांत मन्युसूक्ताचा जप व सोमवारचा अभिषेक असतो. तसेंच चार ब्राह्मण मुंजे, व त्यांस पंचा देऊन भोजन देणें व कोकणचे नैवेद्य, तीन दिवसांचे नवरात्रांत तीनही दिवस उपास करणें, गुरुचरित्र वाचणें, अशीं व्रतें आहेत.

घराणें १६ वें—मिरज

हें घराणें मूळचें नेवऱ्याचें; तेथून नेवऱ्याच्या शिवेला लागून असलेलें जें कोतवडें, परशुराम भाऊ पटवर्धनांचें गाव, तेथें कांहीं दिवस राहून उत्तर पेशवाईत ह्या घराण्यांतील मूळपुरुष जे धोंडोपंत (१) हे कै. परशुरामभाऊ पटवर्धन (इ. १७४०—१७९९) यांच्या सैन्यांत पथकदार होते. त्यांचा अंतहि उतारवयांत व लढाईतच झाला असें सांगतात. ह्या घराण्याचा शिपाईपेशा दिसतो व ती त्यांच्या संग्रही असलेल्या ढालतरवारादि हत्यारांचा साठा परवांपर्यंत लक्ष्यांत आणून देत होता. सरदार पटवर्धन व हें कोल्हटकर घराणें यांचा जुना संबंध लक्ष्यांत घेतां ह्या घराण्यांतील पुष्कळ पटवर्धनांकडे असामी होती असें जें ह्या घराण्यासंबंधी माहिती मिळवित असतां कळलें तें शक्य वाटतें. ह्या धोंडोपंतांचे चिरंजीव सदाशिव तात्या (२) हे लहान असतां धोंडोपंत निवर्तल्यामुळें त्यांच्या मातोश्री आपल्या मुलास घेऊन प्रथम कुरुंदवाडास व नंतर कांहीं दिवसांनीं मिरज येथें आपल्या माहेरीं महाजन यांजकडे येऊन राहिल्या. तेथून हें घराणें मिरजेचें झालें. सदाशिवतात्यांना पुढें दोन मुलगे गणेश व गोविंद (३) हे झाले. पैकीं गणेश हे मिरज येथेंच कंपाउंडर होते. ह्या गणेशपंतांना तीन पुत्र होते. पैकीं हरिभाऊ (४) हे भारवा-डास फौजदार होते. दुसरे पुत्र भीमराव (४) हे मिरजेस वैद्यकी व धान्याचा धंदा करून असत. त्यांची भार्या उमाबाई हयात आहे. भीमराव यांना तीन मुलगे व तीन मुली होत्या. मुलांपैकीं फक्त भालचंद्र (५) हे हयात असून हे आपल्या कुळाच्याप्रमाणें पोलीसकीचें शिक्षण

घेऊन मिरजेस शहर-फौजदारांचे कामावर होते. सांप्रत ते लक्ष्मेश्वर येथे त्याच हुद्यावर बदलून गेले आहेत. ह्यांस एक मुलगी आहे.

नारायणराव गणेश (४) हे वकिलीचा अभ्यास करीत होते पण लवकरच वारले. त्यांना एक मुलगा होता. तोहि लवकरच वारला.

ह्यांच्याच पत्नी श्री. लक्ष्मीबाई ह्या त्याप्रकारें अनाथ व पुत्रहीन बनल्या, पण त्यांनी धैर्य न खचूं देतां एक मोठें समाजकार्य अंगावर घेतलें आहे. मुंबई व माटुंगा येथील श्रद्धानंद-अनाथ-महिलाश्रमाच्या मुख्य व्यवस्थापिका ह्याच आहेत. ह्यांचें तेथील काम इतकें उद्बोधक आणि पवित्र आहे की समाजसेवेचें ह्यापरतें दुसरें थोर व्रतच सांगतां यावयाचें नाहीं असें वाटतें. हा प्रथमच निर्माण झालेला महिलाश्रम ह्यांच्याचमुळें उत्कृष्ट कार्यकारी झाला आहे. अनेक पतित व दीन स्त्रियांना ह्या आश्रमानें सन्मार्गप्रवृत्त करून सामाजिक पुनर्जन्म दिला आहे. हिंदुसमाजाचें आजचें अन्तःस्वरूप समजून घेण्यास, चार आणे सुधारणेबरोबर बारा आणे कुधारणा कशी होत आहे हें लक्ष्यांत घेण्यास, विशेषतः स्त्रियांचें शिक्षण, आचारविचार ही त्यांचें पावित्र्य व त्यांची मातृपदस्थ थोरवी लक्ष्यांत घेऊन, कशी असावयास पाहिजेत हें करून घेण्यास ह्या आश्रमांतील उदाहरणें व त्यावरून लक्ष्मीबाईंनीं बांधिलेलीं अनुमानें समाजधुरीणांनी व लेखक-भाषकांनीं अवश्य मनन करण्याजोगीं आहेत. लक्ष्मीबाई ह्या पदवीधर नाहीत; तसेंच सभेंतील वक्तृत्व अथवा मासिकादिकांतील लेखन त्यांना येत नाहीं. पण त्यांच्या हार्दिक कळकळीनें, दूरदर्शीपणामुळें व आश्रमांतील अनुभवानें त्या सुसंस्कृत, थोर व 'स्त्रीसमाजाच्या उद्धारकार्या सेवक' होऊन राहिल्या आहेत, असें म्हणण्यास प्रत्यवाय नाहीं.

ह्या घराण्याचें कुलदैवत गणपति होय.

आदित्य

भारत इतिहास संशोधक मंडळ ग्रंथालय पुणे ३०

प्रकरण ६ वें

नागपूरकर भोसल्यांकडील कोल्हटकरांचे

ऐतिहासिक प्रसिद्ध पुरुष

(१) रामाजी नारायण.

हे रामचंद्र म्हणजे रामाजी नाईक कोलटकर मूळचे कोंकणांतील रत्नागिरी जिल्ह्यांतील नेवरें येथील राहणारे. तेथील ते देशमूख होत. छत्रपति संभाजीराजांच्या कारकीर्दीच्या अखेरीस हे देशावर आले, असें ऐतिहासिक उल्लेखांतील क्र. २ मधील उल्लेखावरून म्हणता येतें. कोंकणांतील मंडळी देशावर येण्याच्या कारणांस पोट भरणें या एका कारणाखेरीज परकीय राजसत्तेचा जुलूम टाळणें अथवा महत्त्वाकांक्षा असणें हींहि दोन कारणें आहेत. देसाई रामाजींच्या देशावरील आगमनांत उदरंभरण किंवा जुलूम दूरीकरण हें कारण दिसत नाहीं. तर कांहीं नवें कार्यक्षेत्र पाहून आपल्या अधिक उत्कर्षाचा मार्ग अनुसरावा हाच हेतु ते इकडे येण्यांत त्यांचा दिसतो. हीं जशीं कोंकणांतील चित्पावन, कऱ्हाडे, मराठे इत्यादि कुटुंबें प्रसंगानें देशावर आलेलीं आहेत, तशीं देशावरील वतनदारमंडळीहि दुष्काळादि अन्यप्रसंगानें कोंकणांत आलीं आहेत व स्थायिकहि झालेलीं आहेत. असो. रामाजींनीं देशावरील आपल्या वास्तव्यास सातारा जिल्ह्यांतील वाईच्या पंचक्रोशींतील पांडववाडी हें कृष्णानदीकांठचें रम्य खेडेगाव पसंत केलें व तेथें ते येऊनजाऊन असत. म्हणजे रामाजीपंत हे मुख्यतः नेवरें येथेंच रहात. त्यांच्या पुढल्या पिढीपासून मात्र हें घराणें पांडववाडीकर झालें.

रामाजींच्या आयुष्यांतील, त्यांनीं बांधलेलें देवालय व संपादन केलेली मिळकत या गोष्टींपेक्षां त्यांची एक स्वतंत्र कर्तृत्वाची गोष्ट इतिहासांत नमूद आहे, तीच आधीं लक्षांत घेणें इष्ट आहे. हे रामाजीपंत वर म्हटल्याप्रमाणें देशावर येऊन पांडववाडीस शेतसायकारी करून मुलांबाळांसह तेथें राहूं लागल्यानंतर कोंकणांत मूळ वतनवाडीच्या कामासाठीं—कैफियतीत+ हे नेवरें येथील देशमूख होते असें म्हटलें आहे तेव्हां त्याकरतांहि—जात

+ 'ऐतिहासिक पत्रव्यवहार' ले. ४३४ पृ. ४२२ पहा.

असत. पाडवबाडीहून नेवऱ्यास जाण्याचा त्यांचा मार्ग कोरजाई ओलांडून शेजारींच असलेल्या कोयनाळीच्यावरून घाटाच्या तोंडीं असलेल्या भैरवगडावरून असे. भैरवगडाच्या पायथ्याशीं पुढें उदयास आलेले हिंगणीकर भोसल्यांपैकीं प्रसिद्ध त्रिवर्ग बंधु बापूजी, परसोजी व साबाजी हे कुटुंबासुद्धां राहात असत. ह्या भोसल्यांचे घरीं रामाजीपंत हे जातांयेतां चारदोन दिवस थांबत. एकदां अशेंच हे रामाजी त्या भोसल्यांकडे मुक्कामाकरतां जातात तों त्यांस दिसून आलें कीं, भोसलेकुटुंबास कोंकणांतील हबशानें पकडून नेऊन अटकेंत ठेविलें आहे. हबशांच्या अशा ह्या स्वाऱ्या अधूनमधून घाटावरील सरहद्दीच्या गांवांवर होत व लूटमार करून परत जात. अशापैकींच ही स्वारी होती व त्यांत हे भोसले पकडले गेले होते. आपल्या परिचित व संभावित भोसले घराण्यावरील हा प्रसंग पाहून रामाजी स्वस्थ न बसतां त्यांनीं हबशाचीच प्रत्यक्ष गांठ घेतली आणि भोसल्यांच्या बंधमुक्ततेविषयीं गोष्ट काढली. हबशाची स्वारी व ही धरपकड लुटीकरतांच असल्यामुळें रामाजीपंतानें गोष्ट काढतांच हबशानें भोसल्यांच्या मोकळिकीस पैशाची अट घातली. रामाजीपंतांनीं तेव्हां दुसरातिसरा विचार न करतां तत्काळ पैसे भरून भोसले यांची मुक्तता केली. इतकेंच नव्हे तर, भोसल्यांचें भैरवगडाखालील घरदारहि हबशाच्या धाडींत धुळीस मिळाल्यामुळें, भोसलेकुटुंबास आपल्या गांवीं नेऊन त्यांच्या राहण्याजेवण्याची सर्व प्रकारें तरतूद करून ठेवूनहि घेतलें. पुण्यशील रामाजीपंतांच्या ह्या परोपकारी कृत्यामुळें सहजच तेव्हां त्यांचा फार लौकिक झाला. ह्यांतच आणखी एका गोष्टीची भर पडून हे रामाजी नाईक सत्पुरुष म्हणून चांगलेच प्रख्यात पावले. ती गोष्ट अशी—ह्या भोसलेबंधूपैकीं बापूजी भोसल्यांचे चिरंजीव जे बिंबाजी भोसले त्यांस पुत्रसंतान नाहीं म्हणून ते उदासीन व खिन्नमन असत. त्यांस ह्या रामाजींनीं आपले उपास्य जे श्रीरघुवीर त्यांची उपासना करण्यास सांगितलें. पुढें बिंबाजीस लवकरच मुलगा झाला व तो ह्या रघुवीराच्या कृपाप्रसादानेंच होय असें म्हणून त्याचें नांव रघूजी ठेवलें. हाच पुढें दुसरा सेनासाहेब सुभा होऊन बंगाल, बहार, ओरिसा जिंकणारा, नागपूरकर भोसले राजघराण्यांतील अद्वितीय वीर म्हणून विख्यात झाला. एव्हांपासून भोसले घराण्यांत

श्रीरामचंद्र* हें दुसरें उपास्यदैवत मानलें गेलें असावें आणि त्यावरीवर भोस ल्यांकडील उपाध्येपणाची वृत्तीहि त्या कोल्हटकर घराण्याकडे आली असावी

कोल्हटकर व भोसले घराण्यामध्यें हा वर घडलेला प्रसंग व असलेला सुहृद्भाव हाच रामाजींच्या आयुष्यातील मुख्य भाग म्हणून कैफियतीत कथन केला आहे. त्यापुढें उतार वयाचा भाग केवळ पारमार्थिक आणि कार्य-निवृत्तीचेच विचार रामाजींच्या मनात येऊं लागलेले अस्सल सनदापत्रावरून आढळतात. 'एके स्थळीं राहावें, श्री (रघुवीरा)चें भजन करून असावें, अशी इच्छा आहे.' असा निर्देश क्र. २ मध्यें आला आहे. रामाजीपंतांनी नेर्लें फर्गातीपैकी याच गावीं येथें देवालय बांधून श्रीरामाची स्थापना केली व त्याच्या पूजाउत्सवासाठीं मौजे पुसाळ येथील याच कालावधी-तील ५०० खारींची वृत्ती कोल्हापूरकर ताराबाई पुत्र शिवाजी राजाकडून स. १७०७ मे मध्यें संपादन केली आहे. क्र. १ पहा. पे. क्र. ३ वरून नेर्लें गांवापैकीहि ५०० खारींचें उत्पन्न या रामाजीस मिळालें आहे व या उत्पन्नाचा हुकूम शिवाजी छत्रपतींच्या अनुमतीनें परशोजी भोसले यानेंच दिला आहे. कैफियतीप्रमाणें पाहिल्यास या परशोजीच्या संबंध त्याअवरील हल्ल्याच्या स्वारीप्रसंगामुळें रामाजीशीं वीस वर्षांपूर्वीपासूनच आलेला आहे. या किंवा अस्सल पत्रांचें वर्ष लक्षात घेतलें तर आणखी एक गोष्ट या रामाजीपंतांसंबंधी व कालासंबंधी लक्षात येते. हा काल मोठा गडबडीचा व राज्यघराण्यातील भाऊबंदकीच्या पक्षांमध्यें आपल्याविषयीं निष्ठावंत कोण हें पहाण्याचा व अशांना स्वपक्षा-कडे स्थिर करण्याचा म्हणजेच ओढाओढीचा असा होता. कारण त्याच वेळीं संभाजीपुत्र शाहू मोंगलांच्या कैदेतून सुटून दक्षिणेंत आपली सत्ता स्थापन व्हावी म्हणून येत होता व इकडे त्याची चुलती ताराबाई त्याला विरोध करण्याचा म्हणजे त्याला राजा म्हणून कोणी मानूं नये असा सढल कसून प्रयत्न करीत होती. अर्थात् त्या वेळीं 'स्वामीचें कल्याण

---

*पे. पत्रव्यवहार या ग्रंथात ले. ७ मध्यें रघूजीच्या कर्नाटकातील मोहिमेत एका महापुरुषानें 'रामचंद्र स्वामीची मूर्ति प्रसाद दिली असें म्हटलें आहे तें बरोबर दिसत नाही. कारण, हा उल्लेख इ. १७२१ मधील आहे. (लेखा-कावर १७२३ सन दिला आहे तो शकाच्या दृष्टीनें चुकला आहे.) आणि रघूजीच्या कर्नाटकातील स्वारीचा काल १७२५ पुढील सांगितला आहे.

म्हाये या गोष्टीची अपेक्षा विशेष करतात ' असा रामाजीपंतासंबंधी जो आधवूंन उल्लेख क्र. २ च्या सनदेंत आला आहे त्यावरून रामाजीपंत हा कोणाच्या पक्षाचा होता हें समजून येतें आणि तसेंच त्या उल्लेखाचा काळ कसा म्हणजे उल्लेखाची उचितता कशी हेंहि लक्षांत येतें. अर्थात् त्यावरोवर रामाजीपंताचे धुरंधर व पराक्रमी पुत्रप्रपौत्र हे शाहूशीं आणि पेशव्यांशी उदासीन किंवा विरुद्ध का होतेहि मूळ ध्यान्यांत येण्यास सोपें जातें.

रामाजीपंतास तीन पुत्र. पैकीं दोन ' कुलसमुत्पि (?) यथासह ये रवि ' असे होऊन गेले म्हणजे ते कोल्हटकर कुलाला व महाराष्ट्रेतिहासाला अवतंस झाले. त्यांचीं नांवें भास्कर व कोन्हेर हीं आहेत. ऐ. कालांत हीं नांवें भास्करराम व कोन्हेरराम अशी जोड योजीत. (क्र.४,५.पत्र.) राम म्ह० वडील रामाजी नाईक.

(२) सेनापती भास्कर राम

ज्यांचें शौर्य, तेज व धैर्य वर्णन करण्याकरतां बंगाली भाषेंत इतिहास-कालांतच (इ. १७५१) एका बंगाली कवीस ' महाराष्ट्रपुराण ' असें नांव देऊन ग्रंथरचना करण्याची स्फूर्ति झाली; ज्याच्या पराक्रमामुळें हिंदुसमाजाच्या व मराठा ब्राह्मणसमाजाच्या शौर्यांत भर पडली आणि नागपूरकर भोसले यांच्या राज्यवृद्धीतील प्रमुख कामगिरी जी बंगाल प्रांता-वरील स्वारी, त्या स्वारीचे जे सेनापती ते हे पांडववाडीकर भास्करराम कोल्हटकर होत. उपलब्ध साधनांवरून त्यांच्या कामगिरीचा प्रारंभ थोरल्या बाजीरावसाहेबांच्या कारकीर्दीच्या पूर्वार्धांमधील आहे हें सांगतां येतें. आजच्या सिद्ध इतिहासग्रंथांत त्यांचें कार्य फक्त इ. १७४३–४५ मधील दिग्दर्शन सांगितलेलें आहे. (या. मा. काळेकृत नागपूर प्रां. चा इतिहास, रियासतग्रंथ, का. की. इ. इ.) परंतु इ. १७२८ पासून त्यांची शिपाईगिरी चालू आहे. सातारकर छत्रपति भोसले राजमंडळीस पंतप्रधान पेशवे ह्यांच्याप्रमाणें हे पांडववाडीकर कोल्हटकर नागपूरकर भोसले ह्यांच्या घराण्याशीं एकनिष्ठ राहून आपल्या बुद्धिशक्तीचा विनियोग करून मुत्सद्देगिरींतील व शिपाईगिरींतील राजकाज करीत राहिले आहेत. त्यांतील शिपाईगडी म्हणजे हा वीर भास्करराम होय. सातारकर भोसले व

नागपूरकर भोसले ह्यांच्यामध्यें असा वरून एकोप पण अंतस्थ दुजा (म्हणजे स्वतंत्र किंवा सातारकर छत्रपति होण्याचा): भाव तसाच प्रकार ह्यांच्या कारभाऱ्यांतहि असल्यास नवल नाही. म्हणजे हे कोल्हटकर घराणें पंतप्रधान पेशव्यांशीं अंतःकरणापासून कधीं मिळून नव्हतें. रघोजी भोसल्यांच्या पदरच्या ह्या कोल्हटकर वीरानें महाराष्ट्रसाम्राज्याची वाढ केली ह्यांत शंका नाही. पण ही वाढ आदिलशाहीच्या अथवा दिल्लीकर मोगलांच्या सरदारांनीं केलेल्या वाढीप्रमाणें होती. हें एवढें लिहिण्याचें कारण भास्कररामासंबंधीचें जें पहिलें पत्र उपलब्ध झालें आहे त्याचा उलगडा ह्याच दृष्टीनें होणार आहे. त्या पत्रांत पेशव्यांचा वऱ्हाडाकडे गेलेला सरदार चिमाजीआपांना लिहिती थी, ' आज्ञेप्रमाणें गढियांचा बंदोबस्त करून फौज ताजी करावी, प्रसंगानुरूप रा. भास्कररामासी गांठी घालावी ह्या उद्देशांत होतो. ' ह्याचा अर्थ नागपूरकर भोसले व त्यांचे पदरचे सरदार यांची हालचाल पेशव्यांच्या पादशाहीशीं चाललेल्या राजकारस्थानाच्या दृष्टीनें प्रतिकूल होत होती व तिचा बंदोबस्त करणें पेशव्यांना आवश्यक झालें होतें. हें पत्र इ. १७२८ मधील आहे. ह्याच सुमारास नागपूरच्या कान्होजी भोसले म्हणजे दुसरा सेनासाहेब सुभा शाहू छ०च्या मर्जीतून उतरला होता व तो अधिकार दुसऱ्या कोणास द्यावा ह्या विचारांत छत्रपति होते. पुढें हा अधिकार कान्होजीचा पुतण्या पहिला रघोजी ह्यास दिला व तो देतानाहि, कान्होजीप्रमाणें उर्मट वर्तन होणार नाहीं व हुकमील धोरणाशीं एकदिल राहून राज्यकारभार चालेल, अशा शर्ती घालून त्या पाळण्याविषयीं जामीनदार घेतले व नंतर रघोजीस रवाना केलें. त्या वेळच्या रघोजीबरोबरच्या मुख्य मंडळींत हे भास्करराम होते. रघोजीच्या सैन्याची बक्षीगिरी म्हणजे सेनापतित्वच भास्कररामाकडे सोंपविलें होतें (ना. भो. बखर व ऐ. पत्रव्य.). ह्यावरून ह्यापूर्वीच भास्कररामाचा प्रवेश राजकाजांत झालेला नव्हे तर लढणारा म्हणून झाला असला पाहिजे हें उघड आहे. पण ती माहिती साधना अभावीं मिळत नाहीं. इ. १७२८–२१ नंतरचाहि अलीकडे असा तपशील उपलब्ध नाहीं. फक्त रघूजीनें केलेली प्रांताची वाढ व आबादानी होत ह्या भास्कररामाच्या कार्याचा अंतर्भाव आहे एवढें समजून व असें मानणें यथायोग्यच

होय हें लक्ष्यांत घेऊन ही कामगिरी जमेस धरणें आवश्यक आहे. रघोजीनें अधिकारावर येतांच त्यानें प्रथम कान्होजीच्या बाजूच्या आश्रितांचा बंदोबस्त केला; आणि चांद सुलतान, बख्तबुलंद यांना जागीं बसवून भंडारा, देवगड, पवनी हीं ठाणीं सर केलीं. इकडे थोरले बाजीरावसाहेबांनीं निजामाचा मोड करून त्यास नरम केलें, माळवाप्रांत मराठ्यांकडे घेतला, नर्मदा व चंबळा नद्यांमधील प्रदेशावर मराठ्यांची सत्ता प्रस्थापित केली व दिल्ली-कर मोंगलांशीं राजकारण सुरू करून जिंकलेल्या व जिंकावयाच्या प्रांता-बद्दलच्या सनदा मिळण्याचा उपक्रम मांडला. असें असतां आणि रघोजीनें पेशव्यांना साहाय्य केलें पाहिजे असा करार झाला असतां रघोजी निजामा-वरील बाजीरावाच्या स्वारीप्रसंगीं, जाण्याचा त्याचा विचार कांहीं असलाहि, गेला नाहीं. उलट एलिचपूरच्या नबाबाचा सुभेदार सुजायतखान ह्याच्या पराभवाच्या नादांत शिवाय लूटमार करीत राहिला. हें पाहून बाजीरावास रघूजीचा राग आला व त्याच्या ह्या हालचाली बंद पाडण्याचें योजून त्यावर आवजी कवड्याची ससैन्य रवानगी झाली. ह्या आवजी कवड्याचें त्यावेळचें पत्र ऐ. प्र. क्र. ६ मध्यें दिलें आहे. त्यावरून त्याचा भास्कर-रामाशीं सलोखा व्हावा अशी इच्छा दिसून येते. पण उभयतांची गांठभेट होण्याचेंच धावपळीच्या पाठलागास जमलें नाहीं. ह्यापुढील भास्कररामाचा उल्लेख करणारें पत्र इ. १७४२ चें आहे व येथून त्याच्या खऱ्या काम-गिरीच्या प्रारंभाशीं आपण पोहोंचतों. बंगालप्रांतावरील प्रसिद्ध स्वारी ती हीच.

बंगालवर चाल करून जाण्याबद्दल यापूर्वीच भास्कररामाकडे राजकार-णाचें सूत्र आलें होतें. परंतु ह्या वेळीं त्याचा धनी जो रघोजी तो कर्नाटकाकडे होता. तेव्हां त्याच्या अनुज्ञेवाचून आणि नागपूरच्या बंदोबस्ताची सर्व जबाबदारी आपल्यावर आहे ती सोडून हें बंगालचें कार्य करण्याचें भास्कररावानें रहीत केलें. रघूजी परत नागपुरास येतांच भास्करपंत आपलें सैन्य घेऊन बंगालकडे स्वारीस निघाला.

ह्या बंगालवरील स्वारीचें मूळ असें आहे.—बंगाल सुभ्यावरील मूळचा बादशाही सुभेदार जाफर उर्फ मुर्शिदकुलीखान. पण त्याच्या इच्छेस व त्याच्या नंतर त्या अधिकारावर आलेल्या त्याच्या नातवास म्हणजे सर-

फराजखान यास बाजूस सारून अलिवर्दीखान यानें आपण स्वतःच सुभेदारी घेण्याचा कपटव्यूह रचला. त्यांत त्यानें निजामामार्फत संधान बांधून बादशाही हुकुमाची जोड मिळविली आणि सरफराजखानावर स्वारी करून त्यास ठार केलें. इतकेंच नव्हे तर सरफ॰च्या वतीनें मुर्शिदकुलीखान हा सुभा होता त्यावरहि अलिवर्दीनें आपला मोर्चा फिरविला. तेव्हां अलिवर्दीपेक्षा सामर्थ्यवान असा मददतनीस म्हणजे मराठा वीर रघूजी भोंसले व त्याचा सेनापती भास्करराम यांना सहाय्यार्थ बोलावून अलिवर्दीचा पराभव करणें मुर्शिदास प्राप्त झालें. मुर्शिदकुलीचा इमानी इसम मीर हबीब म्हणून होता, त्यानें या भास्कररामास सहाय्यार्थ बोलाविलें. त्यावरून ही भास्कररामाची स्वारी निघाली.

से. भास्करराम यांजबरोबर या वेळीं बारा हजार घोडदळ होतें. भास्करराम प्रथम उत्तरेकडून बहारमध्यें गेला. त्या वेळीं अलिवर्दी ओरिसा प्रांतास बंडाळी माजली होती म्हणून तिकडे गेला होता. भास्करराम आला हें कळतांच तो परत आला. तोंपर्यंत भास्कररामानें पचापत गांवाच्या परगण्यांत लूटमार पुष्कळच केली.: अलिवर्दीखानानें मराठ्यांशीं टक्कर देण्याचा बराच प्रयत्न केला. पण मराठी सैन्यानें असा कांहीं लढण्याचा म्हणजे छापे घालण्याचा क्रम चालविला होता कीं, शत्रूशीं सामना तर होऊं द्यावयाचा नाहीं, शत्रूस मार तर खावयाचा, स्वतः सांपडावयाचें नाहीं, अर्थात् या गनीमी युद्धपद्धतीमुळें खानाचे सैन्यास असें होऊन गेलें कीं, मराठीसैन्य आहे तरी किती व कोठें ? सारांश, भास्कररामानें खानाचे सैन्यावर हल्ल्यावर हल्ले करून त्याचें सर्व सामान लुटून वर त्या सैन्यास वेढा देऊन कोंडिलें. तेव्हां तेथें एक चकमक झाली व खानाचे घरेच लोक मेले; उरले ते लोक घेऊन अलिवर्दी कसाबसा कटवा येथें जाऊन बचाव करता झाला. या धुमाकुळींत मीर हबीब मराठ्यांकडे आला व त्याचा उपयोग मराठ्यांस पुष्कळच झाला, व त्यासहि मराठ्यांचें सहाय्य पाहिजे होतें तें मिळालें. मीर हबीबास यापूर्वी अलिवर्दीकडे शरण जाऊन बचाव करून घेणें प्राप्त झालें होतें. अलिवर्दीचा मोड झाल्यानंतर व पावसाळा आला म्हणून मराठी सैन्य नेहमीप्रमाणें परत जाण्याचा विचार करूं लागलें. इतक्यानें येथेच खाके

आवश्यक आहे, गैरसोयीचें होणार नाहीं, असें वरचेवर भास्कररामास सांगितलें. पण नेहमींच्या आगाऊळणी पडलेल्या धोरणामुळें व लोभापुढें मराठी सैन्यानें हुशारीचें म्हणणें ऐकलें नाहीं व भास्करराम सैन्य घेऊन परत चालला. पण मीरहबीबच्या आग्रहावरून आपलें काहीं सैन्य तेथें ठेवलें. त्या सैन्यानें त्या काळचें बंगालचें मुख्य ठाणें मुर्शिदाबाद ह्यावर चाल केली. तेथील हबीबच्या भावास सोडविलें, जगत्‌शेटजींची प्रसिद्ध पेढी बाहुबळावर लुटली. तेथें २॥ कोटींची लूट त्यांस सांपडली. हें ऐकताच भास्करपंतादि पुढें न जातां राहून त्यांनीं हुगळी, कटवा, मिदनापूर वगैरे ठाणीं स्वाधीन केलीं व तेथें आपला अंमल स्थापित केला. ह्याच वेळीं नानासाहेब पंतप्रधानांचें दिल्लीच्या बादशहाशीं चाललेलें कारस्थान शेवटास आलें होतें. तों बादशहास कळलें कीं, मराठे बंगालवरील बादशाही अंमल उठवून स्वतःचा बसवीत आहेत, नव्हे बसवूनहि टाकला आहे आणि इकडे माझ्याशीं त्याच प्रांतासंबंधीं करारमदाराचें बोलणें हे मराठे करीत आहेत. तेव्हां ह्यांतील एक कांहीं तरी आधीं थांबविलें पाहिजे. म्हणून बादशहानें नानासाहेबांस सांगितलें कीं, 'ज्या बंगाल प्रांताच्या चौथाईच्या सनदा तुम्ही मला मागतां त्या बंगालच्या आमच्या सुभेदारावर होत असलेल्या स्वाऱ्यांच्या प्रतिकारार्थ आधीं त्यास साहाय्य करा. आम्ही ह्या मदतीप्रीत्यर्थ म्हणजे तुमच्या सैन्यखर्चासाठीं तेथील उत्पन्नांतून पैसे देण्याचा सुभेदारास हुकूम देतों, व हें झालें कीं, सनद देतों.' नानासाहेबांस ह्या वेळीं मोठा पेंच पडून पडला. बादशहाच्या म्हणण्याप्रमाणें जावें तर आपल्याच सरदाराशीं लढाई देण्याचा प्रसंग;न जावें तर बहुतांच्या वेळेपासून त्या प्रांताची चौथाईची सनद मिळण्याचें कारस्थान चाललेलें तें अगदीं ऐनवेळींच म्हणजे फलद्रूप होण्याच्या वेळींच बिघडतें. ह्यापैकीं दूरदर्शीपणानें पाहतां नानासाहेबानें सनद हातीं घेणें हें अधिक हितपरिणामी असें ठरविलें; कारण, सनद हातीं आल्यावर त्याच सनदेच्या आधारें बादशाही सुभेदाराशींच लढून स्वसत्ता स्थापन करून स्थिर करणें हें अधिक सरळ व न्याय्य आहे. बंगालवर स्वारी ही करावी लागणारच पण सनद घेऊन स्वारी करण्यांत शत्रुपक्षाचें म्हणजे बादशाही म्हणविणारे बंगालचे सुभेदाराचें अधिकारी नात्याचें बळ तितकें कमी होऊन तें मराठ्यांकडे येईल. सारांश, नानासाहेब अलिवर्दीस मदत करण्यास निघाले.

इकडे अलिवर्दीनें ही मदत येण्यापूर्वीच भास्कररामाची पावसाळ्यांतच कटवा येथील त्याच्या छावणीवर नावांवरून सैन्य नेऊन अकस्मात् हल्ला केला व बलसोरजवळ ओरिसाप्रांतांत लढाई दिली. त्यावेळी अधिक सैन्य पाहिजे, म्हणजे अलिवर्दीस पुनः हात दाखवितां येईल म्हणून भास्कर-रामानें रघोजीकडे सैन्याची मागणी केली. त्याप्रमाणें रघोजी सैन्यासह निघण्याच्या विचारांत असल्याबद्दलची पत्रें ऐ. प्र. क्र. ७ व ९ हीं आहेत. यांतील क्र. ९ च्या पत्रावरून नानासाहेब व रघूजी भोसले यांचा सलोखा एकदां म्हणजे या बंगालवरील पहिल्या स्वारीतच झाला असल्याचें दिसतें व त्याप्रमाणें पुढच्या वर्षी करारहि झाला आहे.

भास्करपंतांची बंगालवरील दुसरी स्वारी हीच विशेष गाजलेली दिसते आणि पंताच्या पराक्रमाचें वर्णन बंगालींतील 'महाराष्ट्रपुराणांत' जें आलेलें आहे तें या दुसऱ्या स्वारीलाच जुळतें आहे. भास्करपंताचा पराभव होऊन ते नागपुरास आल्यानंतर पुढच्या वर्षी म्हणजे १७४२ मध्यें पहिल्यापेक्षां अधिक म्हणजे साठ हजार सैन्य घेऊन आपल्या पराभवाचें उट्टें काढण्याकरतां पंत मोठ्या त्वेषानें व त्वरेनें बंगालवर चाल करून गेला. याहि वेळीं महाराष्ट्रांतांतूनच त्याची वाट होती. वर्धमान येथें आपला शत्रु अलिवर्दी आहे असें पाहून, रात्रींच कूच करून बीरभूमचे उजव्या बाजूनें मोगलापुरें या ठिकाणावरून पुढें जाऊन एकदम त्या शहरास भास्कर-पंतांनीं वेढा दिला. ही वार्ता अलिवर्दीस कळतांच त्या खानानें पंताकडे आपला मनुष्य पाठवून बोलणें केलें. पंतास आतां बादशाही सनदेचा आधार आल्यामुळें पंतांनीं चौथाईची रक्कम मागितली. खानाकडून उत्तर आलें कीं, 'पूर्व वहिवाटीप्रमाणें पातशहाकडे आम्ही वसूल पाठवावयाचा व त्यांतून चौथ भागवावयाची.' त्यावर पंतांनीं प्रत्युत्तरीं कळविलें कीं, 'तुम्ही प्रांत बळकावून बसला, वसूल पातशहाकडे पाठवीत नाहीं व आम्हांस चौथाईहि देत नाहीं. तर आम्ही तुमचेपासून सर्वच वसूल करूं. वऱ्या बोलें आमच्या म्हणण्यास सादर व्हा, नाहींतर लढाईस तयार रहा.' या म्हणण्यावर खानाकडून झालेल्या बोलण्यांत खानास अद्याप सुभेदारीच्या पातशाही सनदाहि मिळाल्या नाहींत हें पंताच्या निदर्शनास आलें. हें निदर्शन विचारांत घेण्याजोगें आहे. म्हणजे बादशहानें या वेळीं नानासाहेबास

ही इकेंगत १७४२ च्या पहिल्या स्वारीची आहे

चौथाईची सनद दिली व ती देतांना बंगालच्या सुभेदार शहाजादा महंमद हा करून त्याचा नायब म्हणून नानासाहेबांस सनद दिली. हें सत्यास धरलें म्हणजे अलिवर्दी व भास्करराम यांमधील बोलणीं उलगडते आणि रघूजी व नानासाहेब यांचा समेट पहिल्या स्वारींत झाला असावा असें जें आम्ही वर म्हटलें तें कसें सयुक्तिक व अस्सल पत्रांशीं जुळतें आहे तें बरोबर ध्यान्यांत येण्यास सोपें पडतें. नागपूर प्रां. च्या इतिहासांत बंगालच्या दुसऱ्या स्वारीची वार्ता अवल अवल कांहींच दिली नाहीं. पण ती वरीलप्रमाणें देतां येते; असो. पंताच्या म्हणण्यास अलिवर्दीनें रुकार दिला नाहीं. म्हणून पंतानीं आपलें कांहीं सैन्य वेढ्यावून काढून प्रांतभर लुटालूट करण्यास दहा सरदारांच्या हाताखालीं पाठवून दिलें. भास्करपंतानें हा वेढा इतका परिपूर्ण रचलेला दिला होता कीं चार दिवसांत शहरांतील लोक अगदीं मेटाकुटीस आले. खाण्याची टंचाई झाली. केळीचे खुंट खाण्यापर्यंत मजल आली. चौदा दिवस अशाप्रकारें हा वेढा पडला. शेवटीं शास्त्रून नबाब बाहेर पडून लढाई झाली. तींत प्रथम मराठ्यांनीं किंचित् मार खाऊन शत्रूस पुरतें अंगावर म्हणजे शहराबाहेर घेतलें आणि मग अशा शिरिरीनें उलट हल्ला चढविला कीं शत्रूचें सैन्य वारा वाटा पळून गेलें. शहरांतील लोक तर शहर सोडून निघालेच होते. अशा प्रकारें वर्धमान, मेदिनीपूर, चंद्रीपूर वगैरे शहरें व प्रमुख ठिकाणें पंतांनी काबीज केली. जन लोकांच्या वस्तीरीहि लुटल्या. वाटेंत मध्यें मोठमोठाल्या नद्या येत त्यावर चढया होतरून त्यावर माती पसरून त्या पुलाच्या आधारें, कोठें नावांचा पूल करून नदी ओलांडून, सैन्य पलीरास नेलें व तिकडील प्रांतांत सेनापती भास्करपंताच्या सैन्यानें धुमाकूळ घातला व खंडणी वसूल केली. यांच वेळीं पंतानें गंगाकांठीं देवीची मूर्ति करून पूजाउत्सव करून विजयोत्सव केला असावा. ह्या उत्सवांत पंत व त्याचें सैन्य निमग्न असतां नबाबानें एकदम हल्ला केला व मराठ्यांस बेसावध गांठून त्यांना पळण्यास लाविलें. असें महाराष्ट्र-पुराणांत म्हटलें आहे. ह्यानंतर भास्करपंत नागपुरास आला, व लगेच बंगालवर पुनः तिसऱ्यांदा चाल करून गेला.

भास्करपंताची ही तिसरी स्वारी पुनः आपल्यावर आली हें पाहतांच खान चिंतातुर झाला व ह्या मराठी सैन्याच्या आपल्या पाठीस लागलेल्या चकांतून

रामचंद्र व कृष्णराव असे तीन मुलगे. पैकी दुसरा जो रामचंद्र त्याकडे अंतर्वेदी प्रांतातील तीन परगण्याची सुभेदारी होती (क्र. ६३). त्या सुभेदारीचा काल १८२९ हा आहे. त्यापुढें इंग्रजी अमदानीचा जोर लागला. मराठशाही संपली व या कोन्हेरराम—भास्कररामाचाहि वंश अंतर्धान पावला.

(३) कोन्हेर राम

हे रामाजी नारायण या प्रसिद्ध सत्पुरुषाचे मुत्सद्दी व विख्यात असे वकील पुत्र होत. यांच्या कर्तृत्वाचा काल म्हणजे थो. शाहूछत्रपतींची कारकीर्द होय. शाहू औरंगजेबाच्या अटकेंतून सुटून दक्षिणेंत आला त्या वेळीं हे कोन्हेरपंत आपल्या बापाबरोबर शाहूस भेटले होते व त्यांचें लग्न चिंतल कान्हो ठोसर यांच्या कन्येशीं झालें तें शाहूमुळेंच होय, असें ऐ. प. ले. ४६४ मध्यें सांगितलें आहे. पे. द. भाग १२ ले. १ मध्यें हे कोन्हेरपंत सेनापती खंडेराव दाभाडे यांजकडे होते. शाहूच्या आज्ञेनें धनाजी जाधवाकडे आले असें म्हटलें आहे. कोन्हेररामावर शाहूची प्रथमपासून मर्जी होती व विश्वासाचा मनुष्य म्हणून शाहू त्यास मानीत असे. कोन्हेररामाची प्रतिष्ठा व वजनहि तसेंच असे. कान्होजीकडून सेनासुभ्याची पदवी काढून ती रघूजी भोसले यास देतांना कान्होजीकडे थकलेली बाकी भरण्यास त्याचा सावकार रघुनाथ भट पटवर्धन हिंगणे हा तयार होईना व रघूजीसहि जामीन होण्यास तो कबूली देईना. पण कोन्हेररामाच्या मध्यस्थीनें तो दोन्ही गोष्टीस सिद्ध झाला व त्यानें एक लक्ष रुपये शाहूच्या खजिन्यांत भरणा केले. कोन्हेरपंतास शाहूनें रघूजी भोसल्याची मुजमू दिली. तिजविषयीं असें कैफियतींत म्हटलें आहे कीं, 'कोन्हेरपंत हे आमचे जावई त्यास आम्ही हा मुजमूचा दरख आदरें दिल्हा.' इतका आपलेपणा व भरोसा शाहू छत्रपतींचा कोन्हेरपंताविषयीं होता. केवळ मुजमदारीच कोन्हेरपंताकडे नव्हती तर भोसल्याचें दिवाणगिरीचा कारभार व फडणिशीहि त्यांजकडे असून सरकारी पत्रावर ' लक्ष्मीकांत ' हे निशाण करून तें पूर्ण करण्याचें काम या कोन्हेरपंताकडेच असे. त्याप्रमाणें या निशाणीचीं पत्रें सांपडतातहि. कोन्हेरपंताचा अस्सल पत्रांतील पहिला उल्लेख स. १७३४ मधील उपलब्ध झाला आहे. त्यावरून रघूजीच्या अत्यंत विश्वासांतला हा कोन्हेरराम

दिसतो. रघूजीनें आपली वऱ्हें येथील पाटिलकी कोन्हेरराम याकडे कारभारासाठीं सोंपविली आहे. या भोसल्यांची पैदाशें व शाहू ह्यांच्याशीं किंचित् विरोधी दृष्टीचीच वागणूक असे. आणि या सेनापति बापूजी नाईक बारामतीकर ह्यांचा पाठिंबा भोसले यांस होता. तेव्हां बारामतीकराकडील राजकारणी सूत्रे या कोन्हेरपंतामार्फतच रघूजीची चालत असत, ऐ. प्र. क. ८ पहा. साताऱ्यास हरप्रसंगीं राहून शाहूमहाराजांशीं संधान राखण्याचें काम हे कोन्हेरपंत करीत. पण आपला धाकटा बंधु भास्करराम ह्याचा बंगाल्यांत दुष्टपणानें वध झाल्यानंतर हा कोन्हेरराम खिन्नचित्त व उदासीन झाला आणि कारभार सोडून पांडववाडीस जाऊन उर्वरित आयुष्य ईशचिंतनानें सार्थकी करावें ह्या विचाराचा झाला. आणि कोन्हेरपंताचे पुत्र व पुतणे हेहि आता कर्ते झाले होते, म्हणून त्यांवर कारभार सोंपवून तो निरोप मागत होता, पण रघूजीची इच्छा आपणाजवळ पंतांनीं असावें अशी मनापासून होती म्हणून केवळ रघूजीच्या आग्रहास्तव ते कारभार पहात होते. रघूजी भोसले व अक्कलकोटचे फत्तेसिंग भोसले यांच्या मधील करार कोन्हेरपंतांच्याच विद्यमानानें झाला आहे. तात्पर्य, राज्यकारभारांतील मंत्रीपणाचीं जी प्रमुख कार्ये त्या सर्वांत हे कोन्हेरपंत असत. रघूजी व हे कोन्हेरपंत इतके एकरूप होते कीं, पुढें कोन्हेरपंत निवृत्तकार्य होऊन जे पांडववाडीस गेले ते परत नागपुरास येईनात. तेव्हां रघूजीस आपल्या बरोबरीचा व मनमोकळे विचार बोलण्यास कोणी नाहीं असें होऊन तो बेचैन झाला आणि हा रघुजी कोन्हेरपंतास पत्र पाठवून म्हणतो ' आमचाहि वृद्धापकाल तुमचाहि वृद्धापकाल. अशा प्रसंगामधीं तुम्ही व आम्ही विभक्त असावे हे ईश्वरास मानत नाहीं ... पूर्ववतप्रमाणें एकत्रित असलिया उत्तम आहे. तुम्हा यावयास अनमान कराल तर आमच्या गळ्याची आन असे.' (ऐ. प्र. क. २१ पहा) इतकें लिहिलें तरी कोन्हेरपंत तिकडे गेले कीं नाहीं, ह्याची बरोबर माहिती मिळत नाहीं. पण साताऱ्यास गेलेले दिसतात. कारण, रघोजी व राणोजी ह्यांच्यांत बेबनाव होऊन रघूजीनें राणोजीवर मोगलाचीच फौज घालून जायी असें केलें. तेव्हां राणोजी हा कोन्हेरपंतासच ' आपण विचारावी ' ह्या असें म्हणत आहे. (ऐ. प्र. क. २२ पहा.) असो; ह्याप्रकारें भोसल्यांची कामगिरी

तेव्हां बळवंतराव म्हणाले की, माझे एकट्याचे नावची नको. आम्हां चौघा भावांच्या नांवाची द्यावी. त्याप्रमाणें भोसल्यांनी शक १६७९ मध्ये ५० हजार रुपये सालिना वंशपरंपरेची सनद करून दिली व बळवंतरायास दिवाणगिरीची आज्ञा झाली. त्याप्रमाणें बळवंतरावांनीं दिवाणगिरीचा कारभार केला. पण राजेश्री दिवाकर पुरुषोत्तम यांचा प्रारब्धोदय दिवसेंदिवस श्रीमंतांची कृपा होऊन झाला. बळवंतरावांस सोडून राज्यकारभार होऊं लागला. तेव्हां बळवंतरावांनीं विचार केला की दोघे कारभारी एकदिल नसल्यास व एकाविचारानें न वागल्यास रियासतीस धका बसून वडिलांचे लौकिकास दूषण लागेल म्हणून यात्रेचा बहाणा करून देशीं निघोन आले ते पुन्हां नागपुरास गेलेच नाहींत.

जिवाजी बळवंत—बळवंतराव देशीं आल्यावर पुढें त्यांचा काळ झाल्यानंतर त्यांचे पुत्र जिवाजी यांस श्रीमंत बापूसाहेबांनीं ११२ पत्रें पाठवून नागपुरास शके १७०८ मध्यें बोलावून घेतलें व म्हणाले की ' हें राज्य तुमच्या वडिलांचे कृपेचें होय. तुम्ही येथेंच नागपुरास रहावें. तुम्हांस दरसाल २१०० रुपये तैनात मिळेल. ' त्याप्रमाणें ते नागपुरास प्रबंध करीत राहिले. पण पुढें शके १७३९ मध्यें राज्य बुडालें व इंग्रजी अम्मल सुरू झाला. तेव्हां दरसाल ६०० रुपये व १०० रुपयांचा एक गांव अशी नेमणूक झाली. जिवाजी बळवंत शके १७४९ त वारले. तेव्हां त्यांचे पुत्र

बापूजी जिवाजी—यांचे नांवें नेमणूक करून दिली. पुढें हे देशीं गेले असतां मोकासदाचा गांव मवकूफ करून फक्त नगदी नेमणूक ६ शें रुपयांची तेवढी चालू ठेविली. ती शके १७६६ पर्यंत चालली. पुढें यांस कमाविशीचें काम दिलें तें शके १७७५ पर्यंत यांनीं केलें. पण एलीयट साहेब बहादुर यांनीं यांचे कामांत कांहींएक अंतर नसतां हे वृद्ध झाले म्हणून कमाविशीचें काम काढून घेतलें व त्यांच्या निर्वाहाचा बंदोबस्त सरकारांतून करण्यास येईल म्हणून सांगितलें. त्या बापूजींचा कृष्णराव नांवाचा एक पणतू हयात आहे. अशा प्रकारें ह्या कोल्हटकर घराण्याच्या इकबाल राजकारणांतला शेवट झाला.

प्रकरण ७ वें

आधुनिक प्रसिद्ध पुरुष

अच्युत बळवंत

ऐसी सर्व अद्भुतें । आश्चर्ये स्फुरती अनंते ।
तेथ तेथ नमस्ते । नमस्तेचि म्हणे ॥

अच्युतराव कोल्हटकर ह्यांचें चरित्र इतकें विविधतेनें, वैचित्र्यानें भरलेलें व नटलेलें आहे, इतकें आपत्तींनीं गजबजलेलें आहे, आणि अशा-तूनहि त्यांचें लिखाण इतके वाक्प्रचाराकृतींनीं रंगदार, भरदार, ओजस्वी व नाविन्यपूर्ण भरलेलें आहे, विशेषतः हें सर्व केवळ भारतहितार्थबुद्धि ठेवून घडलेलें असल्यामुळें इतकें लोकविलक्षण पण आदरणीय आणि अभ्यस-नीय झालेलें आहे की, त्यांच्या चरित्रास व चारित्र्यास जोड नाहीं असेंच म्हणणें प्राप्त आहे. त्यांच्या एवढा वाङ्मयवीर अन्य झालाच नाहीं. अशा लोकोत्तर पुरुषाचें चरित्र, चरित्र नव्हे चरित्राचें दिग्दर्शन येथें करावयाचें आहे.

अच्युतराव कोल्हटकर हे कोल्हटकर कुलांतील वाई शाखेपैकीं सातव्या पिढींतील होत. त्यांचा जन्म इ. स. १८७९ मध्यें झाला. त्यांचे चुलते बळवंतराव व पिते वामनराव (६). बळवंतराव ह्यांना प्रथम मुलगा नव्हता म्हणून हे अच्युत वामन, बळवंतराव यांजकडेच असत. लहान-पणापासून बळवंतराव यांजकडेस असल्यामुळें ह्यांचें नांव अच्युत बळवंत असेंच हे स्वतः सांगत व इतरहि म्हणत. एका दृष्टीनें त्यांच्या चरि-त्रांतील वैचित्र्यास येथूनच प्रारंभ झाला असें म्हणण्यास हरकत नाहीं. ह्यांचे शिक्षण चालू असतांच ह्यांची कल्पकता, लेखनाची हौस व अस्खल-वाद हे गुण निदर्शनास येऊं लागले होते. कॉलेजमध्यें असतांनाच ह्यांनीं नाटकें व खेळ यांवर एवढा विस्तृत निबंध लिहिला होता कीं तो पाहून अध्यापकांना केवळ अचंबाच वाटला. हे बी. ए. एलएल. बी. झाले व नागपुरास वकिलीला ह्यांनीं सुरुवात केली. पण हे स्वतंत्र वृत्तीचे, बुद्धिमान

व छंदे लेखक असल्यामुळें केवळ वकिलीचे बंदे होऊन राहणारे नव्हते. त्यांनीं आपल्या चुळतभावास शाळांच्याहून ओढाखून घेऊन नागपुरास देश-सेवक हा छापखाना व वर्तमानपत्र सुरू केलें. त्यापूर्वीच त्यांचें लग्न साताऱ्याचे श्री.दांडेकर यांच्या कन्येशीं झालें होतें.देशसेवक पत्र सुरू करण्यापूर्वी ते शुभ-सूचक (इ. १९०६) ह्या साप्ताहिकांत लेख लिहीत असत.इ. १९०७ मध्यें देशसेवक पत्र सुरू केलें. हें राष्ट्रीय पक्षाचे व राष्ट्रीय वृत्तीचे असल्या-मुळें देशसेवकांतील त्यावेळचे लेख म्हणजे नागपुरांतील राष्ट्रीय वृत्तीची पेरणीच होय. तेव्हा टिळकांच्या कर्तबगारीचा मध्यान्ह होता;सर्वत्र त्यांच्या मताची छाप बसलेली होती,काँग्रेस नागपुरास बोलाविलेली होती आणि अध्यक्ष कोण पाहिजेत हा प्रश्न राष्ट्रापुढें होता. अर्थात् ह्या प्रश्नांत राष्ट्रधुरीणत्वाचा मान कोणास द्यावयाचा असा महाराष्ट्रांतील तरुणांपुढें प्रश्न होता.त्या वेळचे अच्युतराव हे तरुणांचे प्रतिनिधी होते. अच्युतरावांचे त्या वेळचे देशसेवक-मधील लेख म्हणजे इतके सडेतोड, स्पष्ट व तीव्र असून त्यांतील विचार-सरणी इतकी धीर व सद्रत व्यक्त करणारी आणि आकर्षक असे कीं हे लेख तरुणांना व विद्वानांनाहि मान्य होऊन त्यांचे चित्तच एकप्रकारें भारल्यासारखें होई. हा प्रभाव जसा जनमनावर तसा इकडे परकीय इंग्रज-सरकारावर होई.हे लेख म्हणजे आपली सत्ता पोखरणारी एक शक्ति असे त्यास वाटूं लागलें आणि त्याचा परिणाम व्हावयाचा तो झाला. म्हणजे देशभक्त-अच्युतराव यांस दोन अडीच वर्षांची सक्तमजुरीचा शिक्षा झाली व इकडे त्यांचें पत्रहि बंद पाडलें गेलें. अच्युतरावांचे तुरुंगवासांतील हाल ऐक-तांच अंगावर शहारे येतील. त्यांच्या पायांतील ती वजनदार बेडी त्यांना एका तुरुंगांतून दुसऱ्या तुरुंगांत नेत असतां स्टेशनवर दडीस पडली व डॉ. मुंजे यांच्या चित्ताची कालवाकालव होऊन गेली. एकंदरीत छळ अतीच झाला. तुरुंगांतून सुटका झाली पण अच्युतराव मतानें व मनानें अच्युतच राहिले. मात्र बाह्य परिस्थिति सरकारी वरवंट्यानें इतकी बदलली होती कीं अच्युत-रावांना काय करावें असे होऊन गेलें असल्यास नवल नाहीं.ह्यापुढें अच्युत-रावांच्या आयुष्याचा चित्रपट इतका निरनिराळ्या परिस्थितींतून गेला कीं चलच्चित्रपट हेंहि नांव त्याला तोटकें होईल.अच्युतरावांनी एकंदर आठ दैनिक वृत्तपत्रें काढलीं. पैकीं इंग्रजी दोन असून मराठींपैकीं कांहीं म्हणजे

तीन एकाच वेळी त्यांनी चालविली होती. त्याच वेळी इंग्रजी दैनिक चालूच असे. सामान्यत: १९१५ पासून १९३१ पर्यंत म्हणजे आयुष्याच्या अखेरीपर्यंत त्यांनी हीं ९ दैनिकें एकानंतर दुसरें अशा प्रकारें काढली. दैनिकाबरोबर साप्ताहिक वृत्तपत्रहि ते चालवीतच असत व त्यांचीहि सेरीज आठापर्यंत होते. पण त्यांचें साप्ताहिकापेक्षां दैनिकावर प्रेम फार. दैनिक वृत्तपत्र लोकप्रिय करून तें चालविण्याची प्रथा अच्युतराव यांनीच सुरू केली. हें त्यांच्या आयुष्यातील उल्लेखनीय कार्य होय. आतां त्यांतील एकहि दैनिक चालू नाहीं. पण जी दैनिकें चालू आहेत त्यांचा मार्ग व त्यासंबंधीची आवड ही अच्युतरावांनींच उत्पन्न केली हें निर्विवाद होय. ज्यांना किंचित् अक्षरओळख होती त्यांना शब्द, वाक्यें व लेख वाचनाची गोडी अच्युतरावांनीच लाविली. असे लेखकरणानें लिहिलेले, साधे, सोपे व रोजच्या व्यवहारांतील प्रसंगांवर उभारलेले, सहज व नित्याच्या भाषेतील वाक्प्रचार व दृष्टांत घालून सुगम पण अलंकृत करून नटविलेले, व खुलविलेले, पाटलोबापासून लंगोट्यापर्यंत सर्वांना प्रेरक व उद्बोधक असे अच्युतरावांचे लेख असत. वर्तमानपत्रें म्हणजे इंग्रजी शिकल्यांनी वाचावयाची गोष्ट, खेडेगांवांतील शेतकऱ्यांनी व गिरणींतील मजुरांनी वाचावयाची व समजून घ्यावयाची बाबद नव्हे, ही जी प्रथा ती बंद पाडून मराठा तितुक्या सर्वांनी तें वाचावें व त्यांतील विचारांनी आचार सुधारावा, हें युगांतर अच्युतरावांच्याच नांवावर भावी इतिहासकारानें लिहिलें पाहिजे. अच्युतरावांची कल्पकता व प्रतिभा एवढी दांडगी की, त्यांचें प्रत्येक लिहिणें नवें असावयाचें. लोकमान्यांवर अच्युतरावांची अतुलनीय भक्ति होती. त्यांची मतें व कार्यें अच्युतरावांनींच महाराष्ट्र समाजांतील न हालणाऱ्या खालच्या थरापर्यंत नेऊन पोचविली. मध्यमपदलोपी समास म्हणजे पैसाफंड ह्या लोकमान्यांच्या एका व्याख्यानांतील कोटीवर अच्युतरावांनी इतका सुंदर व सोपा लेख लिहिला की त्या फंडाची तितकी परिपूर्ण कल्पना अन्य भारामर लेखांनींहि पुरती येणें कठीण; त्यांच्या लेखांचे मथळे अगदी सामान्य जनांना आकर्षक वाटत; आणि त्या लेखांतील विचार वाचून पटणारेच असत. 'राजांचा राजा' म्हणून मेघराजावरील लेख, असे कितीतरी लिखाण अच्युतरावांचें प्रशंसनीय

आहे. कित्येकदां अगदीं ओघळ हेडिंगेंहि त्यांनीं घातलीं आहेत. ' पहिली रात्र, ' इ. पण आंतील विचार सुप्रभातीं वाचावे असे मंगलमयच असत. अच्युतरावांनीं नाटकें लिहिलीं, लघुकथा, निबंध, गोष्टी, कहाण्या तसेंच साहित्यविषयकहि त्यांनीं बरेंच लिहिलेलें प्रसिद्ध असून अप्रसिद्धहि पुष्कळ आहे. वेदभाष्याच्या भाषांतराकरितां त्यांनीं श्रुतिबोध मासिक सुरू केलें, उपासनिक वैदिक तत्त्वज्ञानप्रणित लेखासाठीं चालविलें. संक्रांतीचा तिळ-गूळ म्हणून सर्व धर्मांसंबंधीं त्या त्या धर्मांचें वैशिष्ट्य सांगणारा ग्रंथ प्रसिद्ध केला. हा ग्रंथ अतिशय उत्कृष्ट व अभ्यसनीय झाला आहे.

अच्युतरावांचें वक्तृत्वहि अमोघ व सहजसुंदर असे. एखाद्या कल्पनेची सजावट व स्पष्टता इतक्या विविध प्रकारांनीं ते करीत कीं श्रोत्यांना त्यांच्या शब्दभांडारचें व वाक्यरचनावैविध्यतेचें कौतुक वाटे. ते प्रत्युत्पन्नमति असल्या-मुळें प्रसंगस्फूर्त बोलत व श्रोत्यांना प्रतिक्षणीं आपण नवीन तें ऐकत आहों असें वाटे. त्यांनीं एक नाटक कंपनीहि काढिली होती. त्यासंबंधाच्या जाहिराती इतक्या कुतूहलोत्पन्न होत्या कीं जाहिरात देणें ही एक कला आहे हें जन-तेला अच्युतरावांनीं पटविलें. त्या कंपनींत ते स्वतः काम व खेळांत कामहि करीत. हें काम फारच अल्प असे. नाटक स्वतःच लिहिलेलें असावयाचें हें निराळें सांगणें नको. नाटकाचें संविधानक, नाटकाचें नांव व आंतील रचना व मांडणी इतकी आकर्षक आणि आल्हाददायक असावयाची कीं प्रेक्षकांनीं व वाचकांनीं अच्युतरावांच्या प्रतिभेनें आश्चर्य-मूढहि व्हावें. नाटकाचें नांव ठरल्याबरोबर पुढल्या पंधरवड्यात किंवा आठवड्यांतहि तें नाटक होईल अशी त्यांच्या कंपनीतर्फे जाहिरात फडका-वयाची. ती पाहून मग लोकांनीं व कंपनींतील पात्री मंडळींनीं 'साहेबांना' एकदमच विचारावयाचें कीं जाहिरातींतल्या नाटकाची कॉपी कोठें आहे? म्हणजे तें नाटक लिहिलेलेंहि नसावयाचें आणि नाटक येत्या शनवारीं रंगभूमीवर येणार म्हणून त्याची जाहिरात! पण आश्चर्याची व एक प्रकारें अभिमानाची गोष्ट अशी कीं, महाराष्ट्रांतील अच्युतराव या लेखकश्रेष्ठानें अंकापाठीमागें अंक क्रमानें त्यांतील निरनिराळ्या पात्रांच्या संभाषणासह लिहून द्यावे आणि असें तें नाटक, जाहीर सांगल्याप्रमाणें आठवड्यांत रंगभू-मीवर यावें. तात्पर्य, अच्युतरावांची स्मरणशक्ति, कल्पकता व लेखनशैली केवळ प्रशंसनीय होती. हेंच यावरून आपणांस एकदां सिद्ध होतें. असे

अच्युतरावांचें लेखन व वक्तृत्व आणि उद्योगकर्तृत्व असतां प्रारंभी महत्त्वाप्रमाणें त्यांना आपत्तींत दिवस कां कंठावे लागले ! त्याचें उत्तर असें की, ह्याचें कोणचेंहि कारण अचाट, अफाट व अतर्क्य आहे. म्हणजे त्यांनी प्रथम श्रुतिबोध सुरू केला पण ग्राहकांना किती त्यातील केवढें मासिक आवण देतों व तें अखेरपर्यंत तसेंच देत राहूं की काय हा विचारच नाहीं. असेंच सगळ्या वृत्तपत्रादिकांचें. अच्युतरावांचें मन योग्यासारखें, बुद्धि व्यासाप्रमाणें विशाल, कर्तृत्व भगीरथाप्रमाणें; पण हा सर्व गाडा हिशेबाशीत चालावयाचा. एकाच वेळीं अनेक उद्योग चालावयाचे. निरनिराळ्या मासिकांतून लेख, वर्तमानपत्रांतून लेख, स्वतंत्र ग्रंथलेखन, भाषणें इ. इ. सगळें त्यांचे बुद्धीस व त्यांचे चित्तवृत्तीस सहज असलें तरी व्यवहाराच्या बाजारांत ते चिरदरिद्री ठरे आणि शेवटी अच्युतराव हे कर्जबाजारीच राहिले. कागदवाले, छिलारी व छपाईवाले, ह्यांच्या पैशाचा तगादा अच्युतरावांच्या मागचा कधीं सुटला नाहीं. पण त्यांचे लेखन तशाहि स्थितींत चालूच असावयाचें. सारांश, दारिद्र्याची झळ त्यांच्या व्यवसायास सदाची होती, तरी त्यांची चित्तवृत्ति कधींहि विचलित झाली नाहीं. कित्येक वेळां ह्या दारिद्र्यानें अच्युतरावांना आपली लेखणी मोलें विकावी लागली.

अच्युतराव आठे हे लेखक इ. स. १९३१ मध्यें कालवश झाले. त्यांच्या ग्रंथाची ठोकळ यादी अन्यत्र दिली आहे. अच्युतराव ह्यांस प्रभाकर म्हणून एक मुलगा आहे; हल्ली हे अमेरिकेंत आहेत. त्यासंबंधी माहिती ह्या पुस्तकांत अन्यत्र आली आहे.

श्रीपाद कृष्ण

कीं हे सरस्वतीचें निजस्थान । कीं हे नाना (वाङ्मय) कलांचें जीवन । महाराष्ट्राचें भूषण । श्रीपाद कृष्ण ।।

ह्यांच्या घराण्याचें कोंकणातील गांव नेवरें व देशावरील गांव वैराट नगरी म्ह. वाई हें होय. ह्यांचा जन्म २९ जून १८७१ सालीं नागपूर येथें झाला व ह्यांचें बालपण बुलढाणा व अकोला येथें गेलें. ह्यांना सावत्र मातेनेंच स्वतःच्या जननीचें कधीं स्मरणहि होऊं दिलें नाहीं, इतकें प्रेमळपणानें व यत्किंचित् आबाळ होऊं

न देतां ह्यांचें संगोपन केलें. हे लहानपणांत वर्षांचे असतांना गोष्टी मोठ्या नाटकदाराप्रमाणें सांगत. लहानपणींच ह्यांना एकदां अर्धांगवायूचा झटका आला होता. लवकरच ते त्यांतून पूर्ण बरे झाले. वयाच्या बाराव्या वर्षी मराठी पांचव्या इयत्तेत असतांना ह्यांनी एक नाटक लिहून काढलें होतं, म्हणजे तेव्हांपासून ह्यांना लिहिण्याचा नाद होता. विशेष गोष्ट ही कीं, पुढें ह्यांनी गुप्तमंजूष, प्रेमशोधन हीं जीं नाटकें लिहिलीं त्यांतही ह्यांतील कल्पना घेतल्या. असें एक सुखमालिका म्हणून पंचांकी नाटक ह्यांनी इंग्रजी पांचवींत असतांनाच लिहिलें होतें. ह्या त्यांच्या नाट्यलेखनकलेला संगीतकलेची जोड घरच्याच वातावरणांत मिळाली. वडील कृष्णाजी-पंतांना गाण्याची फार आवड. मुलांना घेऊन ते किर्लोस्करमंडळीचीं नाटकें पहाण्यास जात व आठवड्यांतून एक दिवस ते मुलांकडून मुद्दाम त्यांतील पदें म्हणवूनहि घेत असत. तेव्हां हे श्रीपाद मोरोबा वाघोलीक-रांचीं पदें म्हणत. हायस्कुलांत असतांना ह्यांनी इंग्रजी कादंबऱ्या व ॲडिसन, गोल्डस्मिथ, स्कॉट इत्यादि थोर ग्रंथकारांचे ग्रंथ वाचले होते. विशेषतः निबंधमालेची तर ह्यांनी जणूं पारायणेंच आरंभिलीं होतीं व त्यामुळें ह्यांनी त्या वेळच्या व्हर्नाक्युलर एक्झॉमिनेशनच्या व्याकरण, कविता व निबंध-रचना ह्या परीक्षेत चढून पहिलें बक्षीस म्हणजे द. म. दहा रु. ची स्कॉलरशीपहि मिळविली होती. ह्या विजयामुळें श्रीपाद कृष्णांच्या आधीं-च्याच महत्त्वाकांक्षी मनाला आत्मविश्वासाची जोड मिळून ते अधिक उत्साही व अभ्यासी बनले. हे सन १८८८ मध्यें मॅट्रिक झाले. ह्यांचें उच्च शिक्षण डे. कॉ. मध्यें झालें, तेथें ते पहिलें वर्ष नापास झाले तर जवळ जवळ आजारीच होते. पण बुद्धिमत्ता, ग्राहकशक्ति व मनाचा निश्चय ह्यामुळें ह्यांनी दोन वर्षांचा अभ्यास पाव वर्षांत करून हे १८९१ मध्यें बी. ए. झाले. कॉलेजमध्यें असतांनाच ह्यांचा प्रसिद्ध न. चिं. केळकर ह्यांच्याशीं स्नेह जडला व शंकर मोरो रानडे यांचे चि. रघुनाथपंत हेहि ह्यांचे मित्र झाले होते. येथेंच त्यांना ज्योतिषशास्त्राचेंहि सूक्ष्म ज्ञान श्री. प. ही. यांच्याकडून मिळालें. कॉ. मध्यें असतांना वेळोवेळीं अभि-मानानें ज्या नाट्यप्रयोगाचा उल्लेख केला जातो त्या मृच्छकटिक नाटकांत ह्या श्रीपादरावांनीं शकाराच्या विटाचें अभिनयपूर्ण असें काम

केलें होतें. बी. ए. चे शिक्षणानंतर हे वकिलीच्या अभ्यासासाठीं मुंबईस गेले. तेथें असतांना त्यांनीं आपला पहिला टीकालेख विक्रमशशिकला हा 'विविधज्ञानविस्तारांत प्रसिद्ध केला (१८९२). त्यापेक्षां ज्या लेखामुळें त्यांची विशेष प्रसिद्धि झाली तो लेख म्हणजे पुढच्याच वर्षी प्रसिद्ध झालेला संगीत शापसंभ्रमावरील टीका. ह्या टीकालेखाच्या योगें श्रीपाद कृष्णांनीं दोन गोष्टी एकसमयावच्छेदेंच साधल्या. पहिली ही कीं, नाटक आणि नीति हे दोन परस्परविरोधी शब्द होत असें जें सुशिक्षित व संस्कृत म्हणविणाऱ्या समाजालाहि वाटूं लागलें होतें त्यास आळा बसला. आणि दुसरी गोष्ट ही कीं, टीकालेखाचा हा नवा प्रकार. ह्यानंतर श्रीपादकृष्णरचित 'वीरतनय' ह्या नाटकाचा उदय झाला. हें नाटक किर्लोस्कर मंडळीनें पसंत करून त्याचे प्रयोगहि केले. ह्यांत शृंगार-रस मर्यादित असून त्याला वीररसाची जोड देण्यांत आली. ह्या नाटकानें नाट्यवाङ्मयांत एका नव्या इष्ट सुधारणेलाच जन्म दिला असें झालें आणि नाटकाचा कर्ता थोर ठरला. म्हणजे हें नाटक रंगभूमीवर येण्यास थोडा अंतराय व अनेक विघ्नें आलीं, टीका अनेक झाल्या, गाढवाच्या पाठीवर नाटकाची जाहिरात चिटकवून तें उपहास्य ठरविण्याचा प्रयत्न झाला. पण शेवटीं तें नांवाप्रमाणेंच वीरतनय ठरलें आणि त्याचे प्रयोगामागून प्रयोग होऊं लागले. ह्या नाटकावरील टीकांना श्रीपादपंतांनीं "वीर-तनयाची ढाल' म्हणून एक मार्मिक वि. ज्ञा. विस्तारांत उत्कृष्ट व सडेतोड लेख लिहून उत्तर दिलें व हें प्रकरण संपविलें. पण ह्या भानगडींत श्रीपाद कृष्णाचा कायद्याचा अभ्यास मागें पडला व १८९४ च्या ऐवजीं १८९७ त ते एलएल. बी. झाले. नंतर श्रीपाद कृष्णांनीं अकोला येथें प्रथम वकिलीस प्रारंभ केला. श्रीपादपंतांच्या पायास दुखणें होतें. त्यांच्यानें चालणें फार करवत नसे आणि अकोल्यास तर एक मैलाच्या अंतरानें दोन कोर्टें. तेथें जाण्याचा त्रास वाटून त्यांनीं १८९८ मध्यें ते अकोला सोडून तेल्हारा येथें गेले. तेथें त्यांनीं ६ वर्षें वकिली केली. तेथील कोर्टच १९०५ मध्यें उठून जामगांवास आल्यामुळें हे जामगांवला १९१८ सालीं आले. जळगांव जामोद येथें स्वतंत्र कोर्ट उघडलें म्हणून हे तिकडे गेले व तेथेंच ते शेवटपर्यंत होते. आतां ही त्यांची व्यवसाय स्थलांतरें झालीं.

इ. १८९८–१९२७ पर्यंतच्या २९ वर्षांत श्रीपाद कृष्णांनीं अनेक विद्वन्मान्य असे लेख, पंडितमान्य अशा टीका, विनोदी कथा, नाटकें, कविता कादंबऱ्या इ. बहुविध असे चिरंजीव वाङ्मय निर्माण केलें आहे. त्यांच्या लेखांची व ग्रंथांची यादी पुढें दिली आहे.

श्रीपाद कृष्णाचें सर्व वाङ्मय त्यांच्या स्वतंत्र बुद्धीचेंच निदर्शक आहे. लहानपणीं त्यांना दत्तक देण्याचा प्रश्न निघाला असतां तें जसें त्यांस आवडलें नाहीं तसें त्यांच्या वाङ्मयांत त्यांनीं दत्तक असें कोणाचें कांहीं घेतलें नाहीं. त्यांची उद्योगशीलता दांडगी व महत्त्वाकांक्षा मोठी होती व त्याला शोभेल अशी बुद्धीची तीव्रताहि कौतुकास्पद अशी होती. विचारांची स्वतंत्रता, विनोदांतील नाविन्य, कल्पनेची रमणीयता व चमत्कृतिजनक कोटिक्रम ह्या चार गोष्टी श्रीपाद कृष्णांच्या कोणत्याहि लेखनांत आढळतील. ह्यांचा विनोदाचा प्रकार तर केवळ अपूर्व आहे. मराठी वाङ्मयांत [illegible] विनोदाचें दालन श्रीपादकृष्णांच्या कृतींनेंच विशेषतः करून मंडित झालेलें आहे. व तें कित्येकांना गुरुस्थानीं झालें आहे. नाटक, कादंबऱ्या, कविता, विनोदी लेख इ. वाङ्मयलेख तर लिहिलेच शिवाय ज्योतिषविषयींही त्यांनीं एक ग्रंथ लिहिला आहे. एकदां तर सांगली येथील ज्योतिषसंमेलनाचे अध्यक्ष ते होते. म्हणजे काव्याला लागणारी प्रतिभा आणि शास्त्रीय विषयाला लागणारी तर्कशुद्ध दृष्टि ह्या दोन्ही त्यांचे ठायीं होती. ह्यांचे टीकालेख इतर लेखांपेक्षां वाचकास त्या त्या विषयाचें सखोल व नेमकें ज्ञान देणारे वाटतात. भेदक बुद्धीनें सूक्ष्म सूक्ष्म विचारांचे पदर त्यांत सोदाहरण उलगडून दाखविलेले पाहून वाचकाच्या शुद्ध शास्त्रीय ज्ञानांत भर पडून तो लेखकास धन्यवाद देत राहतो.

श्रीपाद कृष्ण हे सुधारणाप्रिय होते. स्त्रीशिक्षण, विधवावपन, जातिभेद, स्त्रियांचे हक्क, पुनर्विवाह, अस्पृश्यता इ. विषय प्रमुखत्वानें त्यांनीं आपल्या सर्व लेखनांतून विवेचिले आहेत. सामाजिक मतांचा प्रचार त्यांनीं आपल्या नाट्यादि लेखनांतून जितका केला तितका समाजाच्या खालच्या थरापर्यंत अन्य कोणाकडून फारसा झालेला नाहीं.

श्रीपाद कृष्णांचा स्वभाव प्रेमळ, विनोदी व करारी असे. त्यांच्या आवाजांत गोडी असे. ते आपलीं पदें प्रसंगीं म्हणून हि दाखवीत असत.

त्यांच्या भाषणांत-उपमा, अलंकार, कोट्या फार येत व ते सर्व आकर्षक असे. ह्यांचें चरित्र छोटेसें श्री. खानोलकर यांनीं लिहिलें असून त्यांचे पश्चात् अनेक वृत्तपत्रकारांनी व मासिककारांनी स्वतंत्र अंक काढले व त्यांतून त्यांच्या चरित्राची, अनुषंगें लेखनकृतींची वर्णनें आलीं आहेत. शिवाय कोल्हटकरांचें माडखोलकर वगैरेंनी काढलेलें स्वतंत्र मोठें पुस्तक आहे. तेंच सध्यां मान्य असून त्यांचें सर्व निवडक वाङ्मय उपलब्ध करून देणारें आहे. श्रीपाद कृष्णांचे वाङ्मयशिष्य व भक्त महाराष्ट्रांत किंबहुना हिंदुस्थानांतहि पुष्कळ आढळतात. असो. त्यांविषयीं येथें केवळ परिचयात्मकच लिहिणें प्राप्त आहे. भारतीय वाङ्मयाला भूषविणारा हा विद्वान लेखक आपल्या ज्ञानयज्ञानें महाराष्ट्र शारदेची सेवा करून वयाच्या ६२ व्या वर्षी इ. १९३४ सालीं अंतर्धान पावला. त्यांच्या भार्येचें नांव रमाबाई. त्यांचें वय ५८ वर्षांचें आहे. त्यांना चार मुलगे व एक कमला नांवाची मुलगी आहे. त्यांची माहिती अन्यत्र दिली आहे.

भाऊराव कोल्हटकर

'अद्भुत होय स्वाभाविक, देणें ईश्वराचें' ।। दासबोध

कोल्हटकरकुलाला व त्याबरोबर तें ज्या समाजांतील त्या समाजाला जो पुरुष आपल्या गुणांनीं मोहित करता झाला, इतकेंच नव्हे तर ज्यानें एक नवीन प्रघात, की जी पुढें चढती वाढती चालू राहिली'' अशी चाल केली तो वेगळ्या धाटणीचा पण पुढारीपणास्थित पुरुष म्हणजे लक्ष्मण बापूजी कोल्हटकर हा होय. यांचें घरचें टोपणनांव भाऊराव असें होतें. हे उत्कृष्ट व अद्वितीय असे नट होऊन गेले. त्यांचा परिचय पुढील चरित्रप्रबंधानें देत आहों.

भाऊरावांचें घराणें मूळचें माखजन (ता. संगमेश्वर जि. रत्नागिरी) येथील असून देशावरील त्यांचें मूळ गांव बचोंदे हें होय. तेथें भाऊंचे आजे विश्वनाथबुवा हे देशावर अखेरीस कथेकरी म्हणून आले. गायकवाडींतून तेव्हां त्यांस दोनशें रु. चें वर्षासन मिळालें होतें. ह्या विश्वनाथबुवांचा बापूजी म्हणून एक मुलगा होता. तेहि पुढें कथा करीत असत, त्यांस बापूबोवा म्हणत. ह्याच बापूबुवांचा दुसरा मुलगा चरित्रनायक भाऊराव हा होय. ह्या भाऊरावांचा जन्म श. १७८४ (फाल्गुन शु॥

१४, ४।३।१८६३ मध्यें) झाला. भाऊस रामचंद्र उर्फ आप्पा म्हणून एक थोरला भाऊ होता. उभयतां बंधूंस घरींच गायकीचें शिक्षण मिळालें होतें व ते प्रसंगीं वडील बापूशेटांच्या कथाप्रसंगीं साथहि करीत. पण वडिलांना हा आपला कथेकरीपेशा आपल्या मुलांनीं चालवावा अशी इच्छा नसावी असें दिसतें. कारण मिळत असलेलें वर्षासन कमी होत होत बंद झालें होतें; आणि बापूशेटांनीं त्या काळाच्या मानानें मुलांस गुजराथी व मराठी शिक्षण देऊन कारकुनी कामापुरतें शिक्षित केलें होतें. इतकेंच नव्हे तर, दोघांहि मुलांना त्यांनीं पोलिस व इंजीनियर खात्यांत कारकुनीची नोकरीहि (इ. १८८१ मध्यें) मिळवून दिली होती.

पण ह्या कारकुनीच्या नोकरीसाठीं भाऊरावांचा जन्म नव्हता. आप्पा, भाऊ हे त्याप्रमाणें उद्योगधंद्यास लागेपर्यंत लोकांत त्यांची ओळख, ते मधुर आवाजदारी व सुंदर अंगलोट असलेले गायक मुलगे, अशीच होती. व केव्हां कोठें त्यांचीं गाणींहि होत. त्याच सुमारास पुण्यास आण्णा किर्लोस्करांनीं ' किर्लोस्कर मंडळी ' ह्या नांवानें नाटक कंपनी सुरू केली होती. त्यांत त्यांना उत्तम पुरुषपात्राप्रमाणें स्त्रीपात्राची आवश्यकता वाटूं लागली होती. म्हणजे आतापर्यंत (इ. १८८२) किर्लोस्करांनीं कंपनींतील उत्कृष्ट नट जे मोरोबा वाघुलीकर (वाईकर) व बाळोबा नाटेकर हे लक्ष्यांत घेऊन नाटकाचे संविधानक कल्पिलें व तशी रचना केली. त्याचे खेळहि चांगले होत. पण तेव्हांच प्रेक्षकांस, नाटककारांस आणि नाटककंपनींतील इतर नटमंडळींनाहि उत्तम व गुणी स्त्रीपात्राची उणीव ठळकपणें दिसून येऊं लागली. अशांत त्यांना ह्या पट्टीच्या आप्पाभाऊंची वार्ता रा. सा. चौघळे यांजकडून कळली. नंतर मोरोबा वाघोलीकर बडोदें येथें गेले आणि त्यांनीं भाऊंच्या वडिलांची गांठभेट घेऊन आपला उद्देश सांगितला. त्या काळीं व कथेकऱ्याच्या मुलानें नाटककंपनींत जावें ही गोष्ट किती लोकविरुद्ध व कमी प्रतीची मानली जात असेल ह्याची कल्पनाच केली पाहिजे. पण अशाहि स्थितींत बापूशेटांनीं ह्या गोष्टीस रुकार दिला व प्रथम आप्पा हे पुण्यास नाटककंपनींत येऊन सर्वांच्या गांठीभेटी होऊन एक दोन खेळ पाहून परत गेले. नंतर भाऊंना पुण्यास पाठविण्याचें वडिलांच्या संमतीनें ठरलें व त्याप्रमाणें भाऊ कंपनींत इ. स.

१८८२ सप्टें. २० रोजीं दाखल झाले. भाऊराव कंपनींत आले तेव्हां त्यांचें वय १८ वर्षांचें झालें होतें. एव्हांपासूनच भाऊरावांच्या चरित्रास व किर्लोस्कर मंडळीच्याहि उत्कर्षास खराखुरा प्रारंभ झाला. भाऊराव कंपनींत आल्यापासून आठवेच (२८ सप्टें.) दिवशीं ते नटीची भूमिका घेऊन रंगभूमीवर आले. आणि अवघ्या एकदोन महिन्यांचे अवधींतच (आक्टो.) त्यांनीं नाटकांतील मुख्य नायिकेचें-सुभद्रेचें काम अभिनयपूर्ण करून दाखविलें. त्यांत त्यांचा सहजगुण व ग्राहकशक्ति हीं निदर्शनास आलीं. हें त्यांचें काम इतकें उत्तम व न्यूनरहित झालें कीं तरुण व रसिक जनांस आपण हें काय पहात व ऐकत आहों असें वाटून ते कौतुकानें व आश्चर्यानें थक्क होऊन गेले. भाऊंचा आवाज मधुर व लवचिक असून तानेंतील फिरक, पलट व मिरकी अत्यंत श्रुतिमनोहर होती. भाऊरावांची अंगकांति व शरीरयष्टि 'रूपलावण्य अभ्यासितां न ये ।' ही समर्पोक्ति सार्थ करणारी होती. भाऊरावांचें नाट्यकलेंतील गुणनैपुण्य केवळ त्यांची रूपसुंदरता व गानमधुरता एवढ्यावरच अवलंबून नव्हतें, तर अभिनयपटुता हा जो या कलेंतील एक आवश्यक गुण तोहि परिपूर्णपणें त्यांच्या ठिकाणीं होता. भाऊरावांनीं परस्परविरुद्ध स्वभावाच्या भूमिका अत्यंत यशस्वीपणें व उत्कृष्ट रीत्या सहज केल्या आहेत. शकुंतलेसारखी प्रथम अल्लड व मुग्धबालिका, मग गंभीर गृहिणीची भूमिका, या भूमिकेशीं अगदीं विरुद्ध अशी मंथरेची भूमिका या दोन्ही शिलक्याच सरसपणें त्यांनीं वठविल्या. मंथरा म्हणजे रागीट, खुनशी, मत्सरी व गर्विष्ठ अशी सामान्य दासी. तिच्या या स्वभावाची मूर्तिमंत ओळख आपल्या भूमिकेनें प्रत्यक्ष पटविणें हें काम तितकें सोपें नाहीं. भाऊरावांचें सुभद्रेचें काम तर 'प्रतिक्षण नविन दे रुची' असें अवीट होऊन बसलें होतें. याहीपेक्षां अभिनय-प्राविण्याचें निदर्शन हें कीं, भाऊरावांनीं पुरुषपात्रांचींहि कामें जणूं त्याच कामास ते योग्य असें वाटण्याजोगीं केलीं. कण्व, कोदंड, पुण्डरीक, चारुदत्त, शूरसेन या पुरुषपात्रांतहि विविधता व परस्परभिन्नताहि कांहीं कमी नाहीं. असें असतां तें तें भाऊरावांचें काम पहात असतां श्रोते केवळ चित्रार्पित होऊन बसत. मृदु व कठोर स्वरांनीं जो जो रस ते

प्रकरण ८ वें

लेखक व त्यांचे लेख.

घराणें १–नेवरें

गणेश श्रीधर

संसारमार्गोपदेशिका

बाळकृष्ण श्रीधर

१ फळझाडांची लागवड, २ वनस्पतिशास्त्र, ३ प्राणिशास्त्र, ४ हिंदुस्थानांतील पक्षी, ५ कीटकशास्त्र, ६ इंद्रियविज्ञान. ७ पदार्थविज्ञान, ८ खाद्य पदार्थांचें पृथक्करण, ९ कृषिशास्त्र–जमीन, १० पिकांवरील कीड व तीवर उपाय, ११ सृष्टिनिरीक्षण भाग १, १२ सृष्टिनिरीक्षण भाग २, १३ रामेश्वरयात्रा, १४ कलकत्ता. १५ काश्मीर, १६ सृष्टिशास्त्र, (भूगोल–खगोल), १७ कोल्हटकर कुलवृत्त १८. नवीन भूमिति–भाग १ १९ नवीन भूमिति–भाग २, २० क्रमिक पुस्तकांतील शास्त्रीय भाग

घराणें ३–पेण

श्रीधर लक्ष्मण

हँडबुक ऑफ् ड्रॉइंग भाग १ व २.

मोरेश्वर पुरुषोत्तम

अमृतानुभव ग्रंथाच्या मूळओव्यांतील गूढ शब्दांची परिभाषा,

घराणें ४–वाई

महादेवशास्त्री गोविंद

१ आयेली, २ कोंकणचा वृत्तांत, ३ पदार्थ व चलन, ४ पदार्थविज्ञान शास्त्र.

चिंतामण गणेश

१ रामराज्यवियोग उत्तरार्ध २ वेड्यांचा बाजार उत्तरार्ध.

अच्युत बळवंत

दैनिकें:-संदेश(सं. १९१५-२१) मेसेज इंग्रजी (सं. १९१७), संजय (सं. १९१८), इंदुप्रकाश (लेखक १९२१), वंदे मातरम् (लेखक १९२२), संदेश (सं. १९२३), स्वातंत्र्य (लेखक १९२४), संदेश (सं. १९२८–३०), राष्ट्रमत (सं. १९२९), दैनिक वृत्त (ले. १९३०), डेली न्यूज(ले. १९३०), प्रभात (ले. १९२९–३१),

साप्ताहिकें:–शुभसूचक (लेखक १९०६), देशसेवक (सं. १९०७–८), सुदर्शन (ले. १९२१–२२), टिळक (ले. १९२२), गुणाकर (सं. १९२४), चाबूक, रणसंग्राम (ले. १९२४),

त्रिभुवन (सं. १९२०), चाबूक-स्वार (सं. १९२५–२७), संदेश (सं. १९२७),

मासिकें:-मुमुक्षुविबोध (सं. १९१२-१४), उषा (सं. १९१३), महाराष्ट्रमंगलमाला (सं. १९३०).

नाटकें:-विवेकानंद, नर्तिकी-निर्वाण, साई हेलीन (अप्र.), वस्त्रचोर (अप्र.), चांदबिबी (अप्र.), देवी अहिल्या (अप्र.), सिनें काय सांगितलें (अप्र.), सौख्यशोधन, मस्तानी, गुलनचंद्र, (अप्र.), इच्छामेळ पुरें अपूर्ण (अप्र.),

कादंबऱ्या:-हिंदुस्थानचा पराभव, लोकमान्यांच्या समाधीपुढें, साधु की सैतान (अपूर्ण). चोरून चुंबन (अपूर्ण). नर्तकीची करुण कहाणी (अपूर्ण).

गोष्टी:-पहिली रात्र, दुसरी रात्र, विजयदशमी येणें, देवीला रसूल (सरकारजप्त). कोल्हापूरच्या अंधारांत, गुलाबी विधवा, भोळा सांब,

ग्रंथ:-चोरी कशी करावी, लोकांनीच्या तिळगूळ व. सर्व धर्मांची परिषद, सौ. वत्सलावहिनींची पत्रें, भगतसिंगाचें चरित्र (सरकारजप्त), बापू गमू चरित्र, नाना फडणीसचा पोवाडा (सरकारजप्त).

प्रस्तावना:- सम्राट अशोक, भस्मासुर, दर्यादौलत, अंध—जबळकर.

लेख:-चित्रमयजगत, मनोरंजन, मौज, करमणूक, प्रभात, मनोरमा.

कविता:-मत्कुण, कैवारी, गणेश पुराण—ओव्या.

श्रीपाद कृष्ण.

१ नाटकें—मूकमालिका, २वीर-तनय, ३ मूकनायक, ४ जन्म-रहस्य, ५ गुप्तमंजूष, ६ मतिविकार, ७ प्रेमशोधन, ८ सहचारिणी, ९ परिवर्तन, १० वधूपरीक्षा गद्य, ११ शिव पावित्र्य.

लघुकथा:- १ गाणारें यंत्र, २ पति हाच स्त्रीचा अलंकार, ३ संपादिका, ४ गरीब बिचारें पावस.

कादंबऱ्या:—१दुटप्पी की दुहेरी, २ श्यामसुंदर.

कविता:—१ तो दिन, २ अनुपम सुख, ३ वरी माळवीज, ४गुळवेलीचें लग्न, ५ कर्माचे उपकार, ६ भयंकर आपत्ति, ७ एका स्त्रीची पर्जन्य-विषयक कल्पना, ८ मृत अपत्याचें शेवटचें चुंबन, ९ सुखकर आपत्ति, १० स्थित्यंतर, ११ विलक्षणन्याय-सभा, १२ सृष्टिदेवता व हृदय-देवता, १३ आगगाडी.

टीकात्मक लेख:—१ विक्रम-

ग्राथीकलावरील टीका, २आपसंभ्रम, ३ पण लक्षांत कोण घेतो,४हिंदुधर्म आणि सुधारणा, ५ वामन बाजी ओक यांचे पुण्यभावात्मक चरित्र, ६ वस्त्राच्छादन किंवा वस्त्रें, ७ दोन सामाजिक नाटकें, ८ माधवनिधन नाटक, ९ मॅकबेथ नाटकाचीं दोन भाषांतरें, १०गायकवाड सरकारांची पुस्तक माला, ११ मुक्ता, १२ पाकशास्त्र, १३ सौभद्र, १४ अण्णा किर्लोस्करांचें चरित्र, १५ स्वयं-स्थितिप्रिय दोन नाटकें, १६ मराठी भाषेचे संप्रदाय व म्हणी, १७ महामाया व देवयानी अथवा विद्या-साधन, १८ प्रेमाभाव, १९ तुळशी रामायण, २० तोतयाचें बंड, २१ पुरुषाचें बंड, २२ रागिणी, २३ प्रेमाभास नाटक, २४ महत्वगणित,२५ नक्षत्रविज्ञान.

लेख:—१ साक्षीदार, २ कुरूप, ३ किमया, ४ मुद्राभ्याचे पोर्टे, ५ गणेशचतुर्थी, ६ गवई, ७ हजामतांची नीतिमीमांसा, ८ भविष्य कथनाचीं साधनें, ९माझे टीकाकार, १० माझ्या भीष्मप्रतिज्ञेचा विजय, ११ लग्नसमारंभ, १२ श्रावणी, १३ मराठी वाङ्मयांतील विशेष व त्यांचे उगम, १४ वर्तमानपत्रकर्ते, १५मुंबईचा दीपोत्सव, १६ मुंबईचें प्रदर्शन, १७ चोरांचें संमेलन, १८ अठरा धान्यांचें कोडबोळें, १९ लेखनकलेंतील स्थित्यंतरें, २० आमचे वैठे खेळ, २१ भाषा व इतिहास, २२ साहित्यपरिषदेची तयारी, २३ चित्रकार, २४ छाया-चित्रें उर्फ फोटो, २५ साधु संत, २६ पांडु तात्यांची निर्जळी एका-दशी, २७ मरणोत्तर, २८ मराठी वाङ्मय व स्वावलंबन, २९ मराठी ग्रंथसंग्रह, ३० यांत्रिक चमत्कार, ३१ भारतीय ज्योतिर्गणित, ३२ दीनजनयाची हाल, ३३ गीतोपायन ३४ कथासप्तक, ३५ चार नाटकां-तील सुंदर ख्रिया.

घराणें ५ वें–मुरूड

वासुदेव शिवराम:—१ राणा प्रताप. २ कीर्तन मंदाकिनी खंड भाग १ व भाग २, ४ टिळक-जन्माख्यान पूर्वरंग, ५ समर्थ, ६ शिवाजी, ७ सीतादेवीच्या ओव्या, ८ चैतन्य मासिक.

घराणें ६–देवरुख

जनार्दन दामोदर:—१ भावी स्मृती, २ आमची धर्मादायपद्धति, ३ आमची कुटुंबव्यवस्था.

घराणें ७–सांगली

यशवंत व्यंकटेश:—१गीताधर्म

अथवा गीतारहस्य खंडन, २ श्रीमत् भागवतादर्श, ३ वेदांतातील अशेष वाद, ४ ऋग्वेदांतील गूढविद्या, ५ श्रीनिरंजन रघुनाथ यांच्या लेखांचा संग्रह.

दामोदर यशवंतः— शिवाचा कर्मयोग

घराणें १० वें–गारखडें

गजानन त्र्यंबकः—१ कारकून, २ विभक्त की एकत्र, ३ परावर्तन,

घराणें ११ वें–पुणें

प्रो. गोपाळ बाळकृष्णः— 1 Text book of Inorganic chemistry for I. Sc. 2 Chemical analysis for I. Sc. 3 Lessons in Practical Chemistry for I. Sc. 4 Lives & works of eminent Chemists Part I for B. Sc. ५ आहार आणि पोषण

घराणें १२ वें–आंजर्लें

विठ्ठल महादेव–सौख्य निधान काव्य.

घराणें १४–तासगांव

बाळकृष्ण रामचंद्र-हिंदुस्थानचा इतिहास (भाषांतर)

प्रकरण ९ वें

पदवीधर

डिग्री, लायसेन्स, डिप्लोमा, ऑर्डर वगैरे उमेदवारांच्या परीक्षा.

घराणें १ नेवरें

डिग्रीवाले—बाळकृष्ण श्रीधर L. Ag. 09; महादेव बाळकृष्ण B. A. 4; LL. B. 05. लक्ष्मण बाळकृष्ण B. A. 14. M. A. 17; दत्तात्रय बाळकृष्ण B. A. 20. LL. B. 23, कु. कृष्णा बाळकृष्ण B. A. 25. M. A. 27; अनंत शंकर B. A. 21 केशव नारायण B. A. 34. गणेश महादेव B. Sc. (Eng.) 36

डिप्लोमा वगैरे— बाळकृष्ण श्रीधर D. Ag. 93. F. R. C. 94. S. T. C. 02. 1st L. C. P. S. 27 हरी बाळकृष्ण D. E. E. 26. वामन केशव Sub-Overseer 1913, पांडुरंग केशव L. C. P. S. 25 बळवंत विनायक H. P. 33. दत्तात्रय रायो, विसाजी रायो; व शंकर रायो District Pleader, मोरेश्वर पांडुरंग L. C. P. S. महादेव काशिनाथ Sculptor, शंकर काशिनाथ Artist

घराणें २ रें पांडववाडी.

लक्ष्मण (धार्मराव) हणमंत Sub-Overseer 1904

घराणें ३ रें–पेण.

डिग्री-लक्ष्मण शिवराम B.A.71, वामन महादेव B. A. नारायण महादेव B.S.o वासुदेव पुरुषोत्तम B. A. 33, गोपाळ महादेव B.Com.
डिप्लोमा वगैरे–शिवराम नारायण L. M. E. दत्तात्रय नारायण D. E E. श्रीधर लक्ष्मण Shading Painting, Wood-carvin && पांडुरंग पुरुषोत्तम Artist

घराणें ४ थें–वाई

डिग्री-श्रीपाद कृष्ण B. A. 92, LL. B.28, प्रभाकर श्रीपाद B. A. दिगंबर कृष्ण B. A. 97, LL. B. 01, विमल देशपांडे B. A. 23, M. A. 26, सरला कोल्हे M. B. B. S.1934, सरला मुरलीधर B. A. अच्युत बळवंत B. A. 01, LL. B. 06, मनुताई राजाराम B.A.

घराणें ५ वें–मुरुड

डिग्री-नीलकंठ विष्णु B.A. 02, हरी विष्णु B. A. 03. LL. B. 10,
डिप्लोमा वगैरे-गोविंद विष्णु L. M. E. सीताराम वासुदेव Over-seer, शंकर सिताराम L.T.M. 1900, वासुदेव विष्णु H.P.,

घराणें ६–टेंभुर्णी

डिग्री-दत्तात्रय शंकर B. Sc.36 अनंत विनायक L. M. E, बाळकृष्ण अनंत D. M. E. 31 D. C. E.32

घराणें ७ वें सांगली

यशवंत त्र्यंबकेश B. A. 96, LL. B. 13, नरहर त्र्यंबकेश B.A03, दामोदर यशवंत B. A. 25, वासुदेव यशवंत B. Com. 26, M. Com.31, लक्ष्मण यशवंत B. A.
श्रीपाद यशवंत B. Sc.

घराणें ८ वें–नासीक

रामचंद्र विष्णु B. A .22,

घराणें ९ वें जळगांव दामोद

विनायक गंगाधर B. A. 35

घराणें १० वें गारखेडें

गजानन त्र्यंबक B. A. 22
सीताराम त्र्यंबक H. P. 34

घराणें ११ वें–पुणें

गोपाळ बाळकृष्ण B. A. 1900, M. A. 06 गोविंद गोपाळ B. Sc. 29., M. Sc. 34,
कृष्णाजी गोपाळ B. Ag. 31.

घराणें १४ वें–सासंगांव

बाळकृष्ण रामचंद्र B. A. 22 M. A. 25, T. D. (London31) गोपाळ रामचंद्र B. A. 31, M. A.

कोणत्याहि घराण्यांत आढळत नाहीत.

शामराव बळवंत M. B. B. S.30 सखाराम हरी-धेनुहल्या विलाप, एस्. पी. कोल्हटकर Sub-Overseer 15

सूची

विद्यमान व्यक्तींची ही सूची आहे पण ज्या दिवंगत व्यक्तींचा उल्लेख ३,६,७,८,९ प्रकरणांत आला आहे त्यांचाहि यात समावेश केला आहे, व त्यांच्या नावामागे + अशी खूण केली आहे. आंकडे पानांचे आहेत पण कंसांतला आंकडा पिढीचा आहे.

अच्युत अनंत ४५ (७), ८४
अच्युत कृष्ण ४३ (१०), ८१
+ अच्युत बळवंत ५७ (७), १११, १६१, १७६, १८०
अच्युत लक्ष्मण ६५ (६), १३८
अनंत कृष्ण ४५ (६), ८४
अनंत गोविंद ४७ (६)
अनंत विनायक ६१ (८), १२३, १८०
अनंत शंकर काशिनाथ ४६ (८), ८५
अनंत शंकर राघो ४६ (१०), ८२, १७९
अनंत सखाराम ५१ (८), ९२
अरविंद कोन्हेर ५१ (१०), ९३
अरुण दत्तात्रय ३५ (१०), ७२
अवधूत विनायक ६६ (६), १४३
अशोक यशवंत ६२ (९), १२०
अंताजी कृष्ण ४१ (९), ७९
कमलाकर केशव ३५ (९), ७४
कमलाकर नरहरी ६६ (६), १४०
काशीनाथ अनंत ४५ (७), ८४
काशीनाथ कृष्ण ४१ (९), ७९
+काशीनाथ भास्कर १५, १६, १७ २४, ४९ (४), १५७
काशीनाथ लक्ष्मण ६५ (७), १४०
+सौ. कृष्णाबाई रघुनाथ ३१, ४८ (५), ८७
कुसुमाकर अच्युत ५७ (८), १११
कृष्णाजी केशव ४३ (१०), ८०
कृष्णाजी गोपाळ ६४ (६), १३६, १८०
कृष्णाजी गंगाधर ५५ (८), १०७
कृष्ण दत्तात्रय ५३ (९), ९६
+ कृष्णाजी बल्लाळ ३३, ६६ (३)
कृष्ण बापू ३९ (९), ७८
कृष्णराव बाबुराव ५१ (९) ९३, १६२
कु. कृष्णा बाळकृष्ण ७३, १७९
कृष्णाजी महादेव ४९ (१०), ८८
कृष्णाजी रामचंद्र ६४ (६), १३३
कृष्ण वासुदेव ६४ (६), १३३

कृष्ण शिवराम ६१ (९), १२६
केशव गजानन ६४ (८), १३५.
केशव गणपती ६३ (९), १३१
केशव नारायण ३७ (९), ७६, १७९
केशव राघो ४१ (९), ८०
केशव त्र्यंबकेश ३५ (१०), ७४
कोंडो लक्ष्मण ३९ (८), ७८
कोल्हटकर त्र्यंबक ५१ (९), ९२
+कोल्हटकरराम १२, १४, १५, १६, १८, ४८ (३), १५८
गजानन कमळाकर ३५ (१०), ७४
गजानन त्र्यंबक ६४ (७), १३५, १७९, १८०
गजानन नारायण ६६ (६), १४३
गजानन नीलकंठ ३५ (१०), ७३
गजानन वासुदेव ४३ (११), ८२
गजानन विष्णु ४७, (८)
गजानन श्रीधर ३५ (१०), ६९.
गणपति बळवंत ६४ (६), १३३
गणपती विनायक ६६ (५), १४०
गणपती विष्णु ४९ (९), ९०
गणपति शिवराम ६१ (८), १२२
+ गणेश कृष्ण १९, २२, ५२ (४), १००
गणेश (बाळा) गोविंद ३७ (९), ७६
गणेश नारायण ५९ (९), १२१
गणेश बापूजी ६५ (६), १३९
गणेश (वसंत) महादेव ३५ (१०), ७१, १७९.
गणेश महादेव मोरो ३९ (९), ७९
गणेश (मधुकर) रामचंद्र ५१ (१०), ९१
गणेश लक्ष्मण ५१ (९), ९२
गणेश विष्णु ४७ (७), ८९
गणेश शिवराम ५९ (९), ११७+
+गणेश श्रीधर ३५ (८), ६८, १७६
गोपाळ अनंत ६१ (९), १२३
गोपाळ गोविंद ४७ (६)
गोपाळ बाळकृष्ण ६४ (६), १३६, १७९, १८०
गोपाळ रामचंद्र कृष्णाजी ६६ (५), १४१, १८०
गोपाळ रामचंद्र बापूजी ३७ (८), ७७
गोपाळ रामचंद्र राघजी ५१ (८), ९३
गोपाळ विष्णु ४३ (११), ८१
गोपाळ श्रीधर ३९ (१०), ७९
गोपाळ सीताराम (भिकाजी) ३७ (८), ७५
गोपाळराव माधवराव ५३ (१०), १०६, १८०
+ गोपाळराव लक्ष्मण २९, ५० (५)
गोपीनाथ गणेश ६३ (७)
गोविंद अनंत ६१ (९), १२३

गोविंद कृष्ण ३५ (१०), ७४
गोविंद गोपाळ ६४ (६), १३६, १८०
गोविंद दिनकर ५७ (९), ११४
+ गोविंदभट नारुंग्या ३१, ५६ (४), ११०
गोविंद महादेव ४५ (८), ८५
+ गोविंद रघुनाथ ३०, ५४ (४)
गोविंद रामचंद्र ३७ (८), ७७
गोविंद विनायक ६६ (५), १४०
गोविंद विष्णु ५९ (८), ११५, १८०
गोविंद शिवराम ५९ (९), ११७
गोविंद शंकर ६१ (१०), १२२
गोविंद श्रीधर ३९ (१०), ७९
गंगाधर चिंतामण ६४ (७), १३३
गंगाधर नारायण ५५ (१०), १०८
गंगाधर बळवंत (भाऊराव) ५१ (८), ९२
गंगाधर श्रीधर ५३ (९), ९९
गंगाधर श्रीपाद ४९ (१०), ८९
चित्तरंजन चिंतामण ५७ (८), ११३
चिंतामण गणेश ५७ (७), ११२, १७६
चिंतामण नारायण ६६ (६), १४३
चिंतामणी रघुनाथ ६३ (९), १२१
चिंतामण लक्ष्मण ५३ (८), ९७
चिंतामणी वासुदेव ६४ (६), १३२
चिंतामणी विनायक ४३ (११), ८०
चैतन्य चिंतामणी ५७ (८), ११२
चंद्रचूड गणेश ६३ (७),
चंद्रकांत महादेव ४५ (८), ८५
चंद्रशेखर चिंतामणी ५७ (९), ११३
चंद्रशेखर वासुदेव (प्रभाकर) ६२ (१०), १२०
जगन्नाथ विष्णु ६३ (८), १२२
+ जनार्दन दामोदर ६१ (७), १२४, १७८
+ जयराम बाबुराव ३२, ४८ (५)
जयवंत महादेव ४५ (८), ८५
जयवंत यशवंत ६५ (७), १३८
+ जिवाजी बळवंत ५० (५), १६२
त्र्यंबक कृष्णाजी ५५ (९), १०७
त्र्यंबक गंगाधर ५१ (६), ९२
दत्तात्रेय गणेश विठ्ठल ६५ (६), १३८
दत्तात्रेय गणेश शिवराम ५९ (१०), ११७
दत्तात्रेय गंगाधर ६४ (८), १३३
दत्तात्रेय गोपाळ ३७ (९), ७७
दत्तात्रेय नारायण ५३ (८), ९५, १८०
दत्तात्रेय पांडुरंग ४५ (७), ८४
दत्तात्रेय बाळकृष्ण ३५ (९), ७२, १७९
दत्तात्रेय भास्कर ४९ (९), ९०
दत्तात्रेय महादेव ४१ (१०), ७९
दत्तो रामो ४३ (९), ८९, १७६

दत्तात्रय शंकर गणपती ६१ (१०), १२२, १८०
दत्तात्रय शंकर लक्ष्मण ४७ (७), १८७
दामोदर गोविंद ३७ (९), १७६
दामोदर जनार्दन ४५ (७), ८४
दामोदर दिनकर २९ (१०), ७८
दामोदर बळवंत ६४ (६), १३३
दामोदर महादेव ४९ (१०), ८८
दामोदर यशवंत ६२ (९), १३०, १७९, १८०
दामोदर वासुदेव विष्णु ३९ (८),
दामोदर विनायक ४३ (११), १८०
दिगंबर कृष्ण ५७ (७), ११४. १८०
दिनकर बापूजी २९ (९), ७८
दिनकर भास्कर ५५ (१०), १०८
दिनकर रामचंद्र ५१ (८), ९३
दिनकर श्रीपाद ५७ (८), ११४
दिवाकर विष्णु (यदुपति) ४५ (६), ८३
दिवाकर श्रीपाद ५७ (८), ११४
धुंडिराज नारायण ६६ (९), १४३
नरहरी कोंडो ३९ (९), ७८
नरहरी गणेश ४५ (६), ८५
नरहरी गोविंद ३७ (८), ७६
नरहरी विनायक ६९ (५), १४०
+नरहर व्यंकटेश ६२ (८), १३०, १८०
नारायण केशव ३५ (९) ७४,
नारायण गणपति ६१ (९), १२२
नारायण गोपाळ ३७ (८), ७६
नारायण (आनंद) दत्तात्रय ३५ (१०), ७२.
नारायण पांडुरंग ४५ (७), ८४
नारायण महादेव कृष्ण ५३ (१०), १०३, १६०
नारायण महादेव लक्ष्मण ४९ (१०), ८८
नारायण रामचंद्र ५५ (९), १०८
नारायण वासुदेव ३७ (९), ७६
नारायण विष्णु ४३ (११), ८१
नारायण हरी काशिनाथ ४१ (१०), ८०
नारायण हरी गणेश ५७ (८), ११२
नीलकंठ गणेश बापूजी ६५ (७), १३९
नीलकंठ गणेश, हरी ६३ (७), १३१
नीलकंठ वामन ५६ (७), ११६
नीलकंठ विष्णु ५९ (९), ११९ १८०
नीलकंठ शिवराम ५९ (९), ११७
पद्माकर (नशु) विनायक ५५ (९), १०८
+परशुराम बाबुराव २८, ३०, ३१, ४८ (५), ८९

प्रभाकर महादेव काशीनाथ ४५ (८), ८५
प्रभाकर महादेव परशुराम ४१ (१०), ७९
प्रभाकर (पद्माकर) रामचंद्र ५७ (८), १११
प्रभाकर वामन ४३ (११), ८१
प्रभाकर शंकर ३७ (९), ७५
प्रभाकर श्रीपाद ५७ (८), ११४, १८०
प्रभाकर सदाशिव ६४ (७), १३५
+पार्वतीबाई पेठे २१, २२, २४, २५, ५२ (४)
पांडुरंग कृष्ण ४५ (६), ८४
पांडुरंग कैलास ४३ (१०), ८२, १७९
पांडुरंग गोपाळ ३७ (९), ७५
पांडुरंग गोविंद ३९ (९), ७६
पांडुरंग पुरुषोत्तम ५३ (१०), १०४, १८०
+पांडुरंग विठ्ठल ३३, ६६ (३)
पांडुरंग विष्णु ४७ (७), ८६
पांडुरंग शिवराम ५३ (९), ९५
पुरुषोत्तम कृष्णाजी ४७ (७),
पुरुषोत्तम गणेश ६५ (७), १३९
पुरुषोत्तम गोपाळ (बापूराव) ४९ (१०), ९०
पुरुषोत्तम दिनकर ४५ (६), ८३
पुरुषोत्तम विनायक ६६ (६), १४३
बल्लाळबापू गोविंद ३७ (९), १७६
बळवंत नरहरी ६२ (९), १३०
बळवंत नारायण ६६ (६), १४३
+बळवंत रामचंद्र ५० (४), १६१
बळवंत वामन ४३ (११), ८१
बळवंत विनायक कृष्ण ६४ (७) १३५
बळवंत विनायक शिवराम ३५ (९), ६७, १७९
बंडो रामचंद्र ३७ (८), ७८
+बापूजी शिवाजी ५० (२), १६२
बाळ चिंतामणी ४३ (१२), ८०
बाळकृष्ण अनंत ६१ (९), १२३, १८०
बाळकृष्ण गोविंद ३७ (५), ७६
बाळकृष्ण नारायण ६५ (६), १३८
बाळकृष्ण पांडुरंग ३७ (९), ७७
बाळकृष्ण भास्कर ४९ (९), ९०
बाळकृष्ण मोरेश्वर ४३ (१०), ८३
बाळकृष्ण रामचंद्र ६६ (५), १४०, १७९, १८०
बाळकृष्ण शंकर ३७ (१०), ७५
बाळकृष्ण श्रीधर ३५ (८), ६९, १७६, १७९
बाळकृष्ण हरी ५७ (८), ११२
भाऊ लक्ष्मण ६५ (६), १३८
भाऊ बळवंत ६१ (९), १२३
भास्कर कृष्ण गंगाधर ५५ (९), १०८

भास्कर कृष्ण मोरेश्वर ५६ (९), १०३
भास्कर दिनकर ३९ (१०), ७८
भास्कर नरहरी ४५ (७), ८५
+भास्कर राम १२,१३,१४,१५, ४८ (३), १४९
भास्कर श्रीपाद ५७ (८), ११४
भालचंद्र गोविंद ५९ (१०), ११९
भालचंद्र नारायण ३५ (१०), ७४
भालचंद्र भीमराव ६६ (५), ११४
भालचंद्र शिवराम ५३ (९), ९५
भालचंद्र हरी ५७ (२), ११२
मधुकर यशवंत ६२ (९), १३०
सौ. मनुताई राजाराम ११६, १८०
मनोहर लक्ष्मण ६५ (६), १२८
मनोहर शंकर ३७ (९), ७५
मधुसूदन दत्तात्रय ५३ (९), ९६
मधुसूदन पांडुरंग ४५ (७), ८४
मधुसूदन विष्णु ४३ (११), ८१
महादेव काशीनाथ ४५ (७),८५, १७९
महादेव(आप्पा)कृष्ण५३(९),१०३
महादेव गणेश ५१ (१०), ९२
+ महादेव (शास्त्री) गोविंद ५६(५), ११५, १३६
महादेव परशुराम ४१ (९), ७९
महादेव बळवंत ६१ (९), १२३
महादेव बाळकृष्ण ३५ (९),७०, १७९
महादेव वामन ४३ (८),
माधव जगन्नाथ ६३ (९), १२२
माधव दिनकर ५७ (९), ११४
माधव यशवंत ६२ (९), १३०
+माधवराव लक्ष्मण २८. ५०(५)·
माधवराव विश्वासराव ५३ (९), १०६
माधव (वसंत) शिवराम ५३ (९), ९५
माधव शंकर ४३ (१०), ८३
मारुती लक्ष्मण ५१ (९), ९२
मुकुंद दिनकर ५७ (९), ११४
मुरलीधर दिगंबर ५७ (८),११५
मोरेश्वर गोविंद ४७ (६), ८६
मोरेश्वर नारायण ६६ (६),१४३
मोरेश्वर पांडुरंग ४३ (९), ८३, १७९
+ मोरेश्वर पुरुषोत्तम ३२, ५३(७). १०१, १७६
मोरेश्वर वामन ६५ (७), १२८
मोरेश्वर विष्णु ६३ (८), १२१
मोरेश्वर (सुरेश) हरी ३७ (१०), ७७
+ भिकाजी महादेव २६, २७, ५२(४), ९९,
+ यशवंतराव कोन्हेर २०, ४८(४)
यशवंत गणेश ६५ (६), १२८
यशवंत दत्तात्रेय ५७ (८),११४
यशवंत नरहरी ४५ (७), ८५

यशवंत रामचंद्र ६३ (९), १३२
यशवंत व्यंकटेश ६२ (८), १२८, १७८, १८०
यशवंत शिवराम ६१ (९), १२६
यशवंत शंकर गणपति ६१ (१०), १२२
यशवंत शंकर सीताराम ५९ (१०), १२१
यशवंत श्रीधर ३९ (१०), ७९
रघुनाथ कृष्ण ३९ (१०), ७८
रघुनाथ गंगाधर ४५ (६), ८६
रघुनाथ दिनकर ५७ (९), ११४
रघुनाथ बळवंत ६१ (९), १२१
रघुनाथ महादेव कृष्ण ५३ (१०), १०३
रघुनाथ महादेव विठ्ठल ६५ (६), १३८
रघुनाथ विष्णु केशव ४२ (११), ८१
रघुनाथ विष्णु गणेश ४७ (७), ८६
रघुनाथ शंकर रघुनाथ ३७ (१०) ७५
रघुनाथ (रघुवीर) शंकर सीताराम ३७ (९), ७५
रत्नाकर बालकृष्ण ६१ (१०), १२३
रवींद्र वासुदेव ५९ (१०), १२०
राम लक्ष्मण ३५ (१०), ७२
राजाराम जगन्नाथ ६३ (९), १३२
राजाराम सीताराम ६४ (८), १३५
राजाराम वामन ५६ (७), ११६
+ रामचंद्र काशी ३२, ४१ (५), १५८
रामचंद्र केशव ३५ (९), ६७
रामचंद्र ऊर्फ बाबुराव कोल्हटकर १३, १७, १८, १९, २०, २१, २३, २५, ४८ (४), १६०
रामचंद्र गोपाळ (रामकृष्ण) ३७ (९), ७५
रामचंद्र (शंभु) गोविंद माधव ५१ (१०), ९१
रामचंद्र गोविंद विष्णू ५९ (१०), ११९
रामचंद्र गंगाधर ५५ (८), १०७
रामचंद्र धोंडो ५१ (९), ९१
रामचंद्र महादेव ४९ (१०), ८८
रामचंद्र रघुनाथ ६५ (७), १३८
रामचंद्र वासुदेव ६४ (६), १३३
रामचंद्र विश्वनाथ ५५ (१०), १०८
रामचंद्र विष्णु ६३ (८), १३२, १८०
रामचंद्र शंकर ४५ (८). ८५
+ रामाजी नारायण ११, १२, ४८ (२), ८७, १४६
रंगनाथ दिवाकर (यदुपति) ४५ (७), ८४
लक्ष्मण कृष्ण बापू ३९ (१०), ७८

श्रीधर हरि ३९ (९), ७९
श्रीपति विष्णु ४५ (६), ८३
+श्रीपाद कृष्ण ५७ (७), ११४, १६७, १७७, १८०
श्रीपाद यशवंत ६२ (९), १३० १८०
श्रीराम गंगाधर ४५ (६), ८६
श्रीहरी गणेश ४५ (६), ८५
सौ. सरला कोरडे ११५, १८०
सौ. सरली मुरलीधर ११५, १८०
सदानंद दामोदर ३७ (१०), ७६
सदानंद पांडुरंग ४३ (११), ८२
सखाराम कृष्ण ३९ (१०), ७८
सखाराम महादेव ४१ (१०), ७९
सदाशिव (राजाराम) दिनकर ५१ (९), ९३
सदाशिव नारायण ३५ (१०), ७४
सदाशिव बाळाजी ३७ (९), ७६
सदाशिव वामन ४३ (११), ८१
सदाशीव विश्वनाथ५५(१०), १०८
सदाशिव विष्णु ६४ (६), १३५
सदाशिव श्रीपाद ४९ (१०), ८९
सीताराम चिंतामणि ६४ (७), १३५ १८०
सीताराम (शंभू) नरहरी ३७ (९), ७६
सीताराम नारायण ४१ (९), ७९
+ सीताराम वासुदेव ५९ (८), १२०, १८०
सीताराम शंकर ५९ (१०), १२१
सुधाकर गंगाधर ६४ (८), १३३
हरी काशीनाथ ४१ (१०), ८०
हरी गणेश नारी ५७ (७), ११२
हरी गणेश हरी ६३ (७), १२१
हरी पांडुरंग ३७ (९), ७७
हरी बाळकृष्ण ३५ (९), ७२, १७९
हरी लक्ष्मण विठ्ठल ६५ (६), १३८
हरी लक्ष्मण विसाजी ४१ (९),
हरी लक्ष्मण शिवराम ५३ (८), ९७
हरी विष्णु ५९ (९), ११९, १८०
हेरंब दिनकर ३९ (१०), ७८

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com
PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com
PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com
PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com
PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com
PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com
PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com
PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com
PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com
PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com
PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com
PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com
PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com
PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com
PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com
PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com
PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com